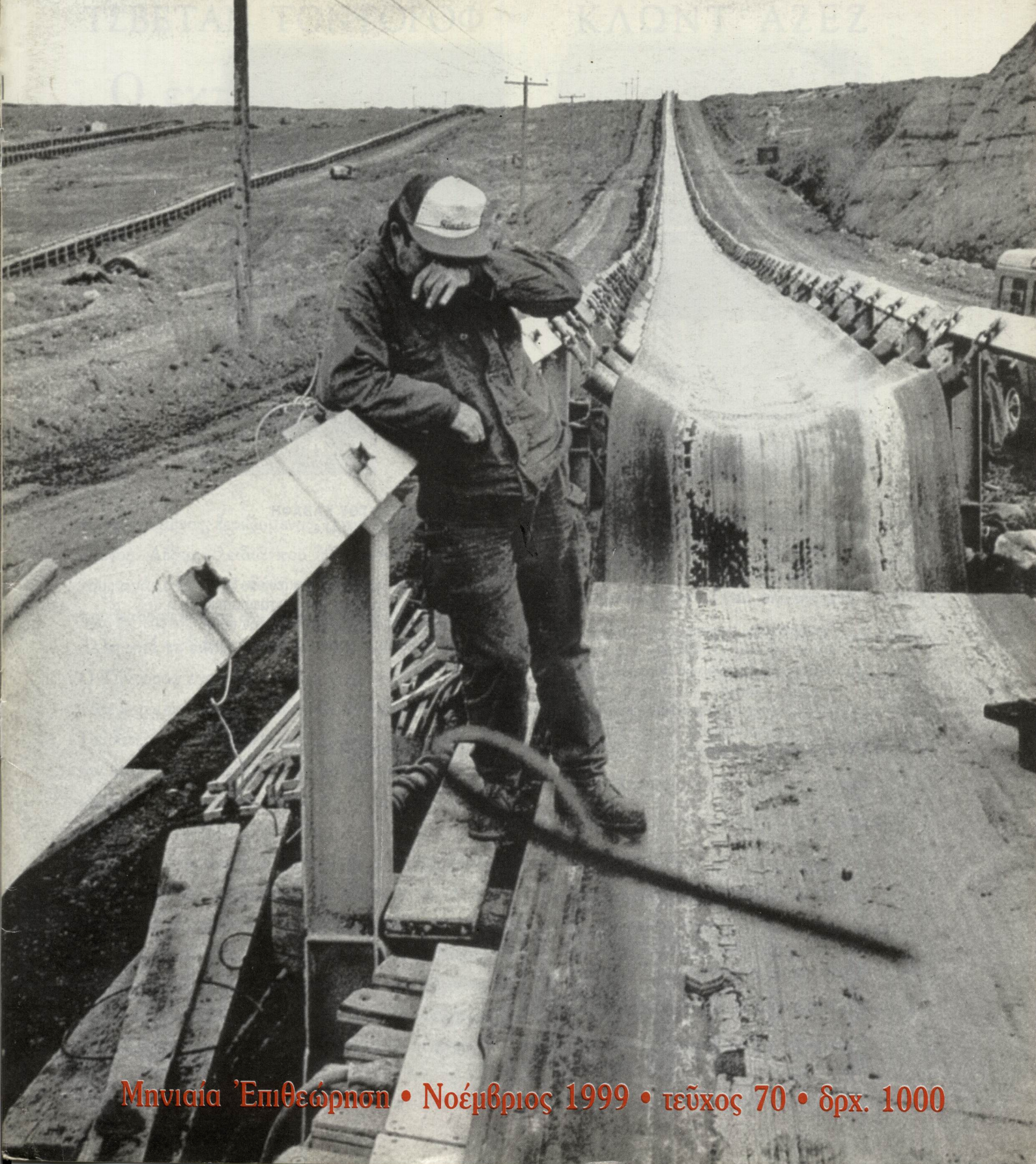

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Νοέμβριος 1999 • τεύχος 70 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 1999
τεύχος 70 • δρχ. 1000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Εξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Ετήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. & fax: 6470079
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Δημήτρης Κυρτάτας, Έτος 2000 ή Γιατί στόν Πολίτη κοιμόμαστε ήσυχοι.....	5
Λουκία Ρίτσαρντς, Σήμερα: «Η δίκη του πλανητάρχη»	7
Λουκία Ρίτσαρντς, Χάπενινγκ απογύμνωσης	8
Έλσα Λιαροπούλου, Άπαντήσεις χωρίς έρωτήσεις.....	9
Στρατής Μπουρνάζος, Μέ τον δέοντα σεβασμό.....	12

Σία Άναγνωστοπούλου, Η έλληνοτουρκική φιλία:

Πολιτική διεθνισμού ή πολιτική παγκοσμιοποιημένου νεοδιεθνισμού;.....	14
Λάζαρος Άπέκης, Τό Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Γ΄ ΚΠΣ).....	18
Βασίλης Ζουναλής, Τό χρυσό μετάλλιο τής έλληνικής οικονομίας.....	26
Γιώργος Μαργαρίτης, Ο Έμφύλιος: οικονομία και πολιτική.....	29
Κώστας Βεργόπουλος, Η παγκοσμιοποίηση και ό Νίκος Πουλαντζάς.....	35
Άριστείδης Μπαλτάς, Άσύμβατα πλαίσια, συμβατικές ευγένειες και πολιτική.....	42
Γιώργος Φουρτούνης, Περί χριστιανισμού και κομμουνισμού.....	48

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Σπύρος Μοσχονάς, Σύγχρονες μυθολογίες για τή γλώσσα.....	57
Άίλα Χαμπίμπη, Μικρό σχόλιο πάνω σέ έναν διάλογο.....	62

Η φωτογραφία του έξωφύλλου από τό λεύκωμα του Νίκου
Οικονομόπουλου Λιγνιτωρῶχοι.

Η νέα διεύθυνση του περιοδικού είναι: Ζωναρά 10, τ.τ. 114 72
(προέκταση τής οδού Ζωοδόχου Πηγῆς, κοντά στή λεωφόρο
Άλεξάνδρας). Τηλέφωνο 6470.079. Ο Τραπεζικός λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης, Έθνική Τράπεζα, ύποκ. 132, άριθ. λογ.
401740-48. Σ' αυτό τον λογαριασμό ή μέ ταχυδρομική έπιτα-
γή μπορείτε νά ανανεώνετε τή συνδρομή σας. Επί τῆ ευκαιρία:
πάνω από 200 συνδρομητές, πού ή συνδρομή τους έχει λήξει,
καλό, έπείγον και άναγκαίο θά είναι τώρα νά μάς θυμηθοῦν.

Ἔτος 2000 ἤ Γιατί στὸν Πολίτη κοιμόμαστε ἤσυχτοι

Οἱ φίλοι καὶ συνεργάτες τοῦ Πολίτη ἔχουμε σοβαροὺς λόγους νὰ κοιμόμαστε ἤσυχτοι περιμένοντας τὴν ἔναρξη τοῦ νέου ἔτους. Ὁ Πολίτης γνώρισε μιά μεγάλη καταστροφή ἀπὸ τοὺς σεισμούς ἡδὴ μέσα στὸ 1999. Τὸ ἱστορικό κτίριο πού τὸν στέγασε ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του ἔγινε ἐχθρικό καὶ ἀκατοίκητο. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἀπειλήθηκαν καὶ οἱ ὑλικές ζημιές ἦταν σοβαρές. Ὅποιος χάσει τὸ σπίτι του καὶ βρεθεῖ στὸ δρόμο, ἀκόμα κι ἂν ἐξασφαλίσει μιά προσωρινή φιλόξενη στέγη, αἰσθάνεται ὅτι πῆρε τὸ μερίδιό του ἀπὸ τὴν προσδοκώμενη συμφορά. Προσβλέπει στὸ μέλλον περιμένοντας κάτι καλύτερο, ὄχι κάτι χειρότερο. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, οἱ φίλοι καὶ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ὄχι μόνο δέν πρέπει νὰ ἀνησυχοῦν, ἀλλὰ ὀφείλουν νὰ αἰσθάνονται καὶ κάπως τυχεροί.

Ἡ συντέλεια, σύμφωνα μέ τίς βιβλικές περιγραφές, ἀναμένεται ξαφνικά, κάπως σάν σεισμός ἢ κάπως σάν κατακλυσμός. Ὅσοι τὴ ζήσουν, σύμφωνα μέ τὴν προφητεία, θὰ τρέξουν στὰ βουνά. Ὅποιος βρεθεῖ στὸν ὄροφο θὰ φύγει χωρὶς νὰ κατεβεῖ νὰ μαζέψει τὰ πράγματά του. Καὶ ὅποιος βρεθεῖ στὴ δουλειά, θὰ τρέξει χωρὶς νὰ γυρίσει πίσω νὰ πάρει τὰ ρούχα του. Τὴ μεγαλύτερη δυστυχία θὰ τὴ νιώσουν οἱ γυναῖκες πού τὴ στιγμή ἐκείνη εἶναι ἔγκυες καὶ οἱ γυναῖκες πού θηλάζουν. Ὁ Ἰησοῦς συμβούλευε τοὺς μαθητές του νὰ προσεύχονται, ὥστε ἡ συμφορά αὐτὴ νὰ μὴν τοὺς βρεῖ χειμῶνα ἢ μέρα Σάββατο. Οἱ δικοί μας σεισμοί, εὐτυχῶς δέν ἔγιναν οὔτε χειμῶνα οὔτε Σάββατο. (Οἱ κατακλυσμοὶ μᾶς ἔχουν γίνει σχεδόν ρουτίνα: ἀναστατώνουν τὴ ζωὴ μας γιὰ μιά μέρα ἢ δύο τό πολύ. Τὸ μόνο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν εἶναι ἡ συχνὴ τους ἐπανάληψη.) Γι' αὐτὸ καὶ μέσα στὴ θλίψη ἐνυπάρχει ἕνα αἶσθημα ἀνακούφισης. Ἡ κατάσταση θὰ μπορούσε νὰ εἶναι χειρότερη. Στὴν Τουρκία οἱ καταστροφές ἦταν ἀπείρως βιβλικότερες. Καὶ στὴν ἐπανάληψή τους συνέβησαν χειμῶνα.

Ἐπάρχει ὡστόσο καὶ ἕνας ἄλλος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἔναρξη τοῦ νέου ἔτους θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς ἀφήσει παγερά ἀδιάφορους. Ἡ σαγήνη τοῦ ἀριθμοῦ 2000 καὶ ἡ συνήθης βιασύνη τῶν δημοσιογράφων μᾶς κάνουν νὰ ξεχνᾶμε αὐτὸ πού ὅλοι γνωρίζουμε. Ἡ νέα χιλιετία δέν ἀρχίζει τὴν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 2000 ἀλλὰ τὴν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 2001. Σύμφωνα μέ τὴν καθιερωμένη σύμβαση, τὸ ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ δέν ὀνομάστηκε μηδέν ἀλλὰ ἕνα. Τὸ ἔτος ἐκατὸ ἀνήκει ἔτσι στὸν πρῶτο αἰῶνα, καὶ τὸ ἔτος 2000 στὸν 20ό. Μέ τὸν ἀπλό αὐτὸ συλλογισμό κερδίζει κανεὶς ἕναν ἀκόμα χρόνο ἐφησυχασμοῦ. Ὅποιος ἔχει σκοπὸ νὰ ἀναμείνει τὴν ἀλλαγὴ τῆς χιλιετίας, ἄς κάνει τουλάχιστον λίγη ὑπομονή.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς χιλιετίας δέν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς λείει πολλά. Καλῶς ἢ κακῶς, πολλοὶ εἶχαν προβλέψει ὅτι μέ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1000 θὰ ἐρχόταν ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου. Ὅταν ἡ κρίσιμη χρονιά πέρασε καὶ δέν ἔγινε τίποτα φοβερό, οἱ προφητείες ξεχάστηκαν γιὰ πολὺ καιρὸ. Μέ τὰ χρόνια, ὀρισμένοι ἄρχισαν νὰ προσβλέπουν στὸ τέλος τῆς ἐπομένης χιλιετίας, χωρὶς νὰ διαθέτουν γιὰ τὴν προσδοκία αὐτὴ καμιά περγαμηνὴ καὶ καμιά ἀξιόλογη μαρτυρία. Ὁ ἐφήμερος δημοσιογραφικός λόγος εἶναι ὁ μόνος πού μᾶς καλεῖ σέ ἐπα-

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

γρύπνηση, καθώς στό ζήτημα αὐτό ὄλοι οἱ ἀρχαῖοι προφῆτες σιωποῦν. Ἡ μόνη πραγματική ἀξία τοῦ ἔτους 2000 εἶναι ὅτι διπλασιάζει τό ἔτος 1000.

Τό ἔτος 1000 διέθετε πράγματι κάποιες περγαμηνές. Συζητήθηκε καί ἀναλύθηκε ἀπό ἀνθρώπους πού διέθεταν κύρος καί πού εἶχαν τόν τρόπο νά ἐπιβάλουν τίς ἀπόψεις τους. Δέν εἶναι ἴσως τόσο γνωστό ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού προπαγάνδισαν τόν ἐρχομό τοῦ τέλους γύρω στό ἔτος 1000 δέν ἦταν πραγματικοί προφῆτες. Οἱ θεωρίες τους βασίστηκαν σέ μιά σοβαρή παρερμηνεία ἢ παρεξήγηση.

Ἔλα ξεκίνησαν ἀπό μιά ἀόριστη διατύπωση στήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ μέ τούς ἀγίους του, ἰσχυρίζεται ὁ προφήτης, θά διαρκέσει 1000 χρόνια. Ὅ,τι καί ἄν ἐννοῦσε μέ τόν προσδιορισμό αὐτό, σίγουρα δέν εἶχε στό νοῦ του ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ θά ἔρθει σέ χίλια ἔτη. Πότε θά ἔρθει ξανά ἐπί γῆς ὁ Ἰησοῦς ἦταν κάτι πού κανένας σοβαρός προφήτης δέν διακινδύνεψε νά προβλέψει. Ὁ προφήτης Ἰωάννης καθιστᾶ ἐπίσης ἀπολύτως σαφές ὅτι ἡ συντέλεια δέν θά συμπέσει μέ τό τέλος τῆς χιλιετίας. Ὁ πόλεμος μεταξύ τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ ἐπρόκειτο, κατά τή γνώμη του, νά ἐπαναληφθεῖ καί μετά τήν ὀλοκλήρωσή της — ἔστω καί γιά ἕνα σύντομο μόνο διάστημα.

Οἱ πρῶτοι πιστοί δέν εἶχαν σοβαρό πρόβλημα νά προσδιορίσουν τή στιγμή πού θά ἄρχιζε ἡ χιλιετής βασιλεία. Ὅλοι τήν περίμεναν σύντομα, κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς τους. Τό πρόβλημα πρωτοέγινε πιεστικό ὅταν μιά ἢ δύο γενεές χριστιανῶν εἶχαν ἤδη πεθάνει χωρίς νά ὑπάρχουν σημάδια τοῦ ἐπερχόμενου τέλους.

Τόν δεύτερο αἰώνα ὀρισμένοι ἔκαναν μιά ἐυλόγη ὑπόθεση. Ἡ συντέλεια θά ἔπρεπε νά ὀλοκληρώσει τό χρόνο τῆς δημιουργίας. Ἐφόσον ὁ Θεός εἶχε πλάσει τόν κόσμον σέ ἕξι ἡμέρες, λογικό θά ἦταν νά τόν ἀφήσει στήν ἀρχική του τάξη γιά ἕξι χιλιάδες χρόνια. Σέ ἀναλογία πρὸς τήν ἕβδομη ἡμέρα πού ἀναπαύθηκε, ὁ Θεός θά μπορούσε νά ἔχει προβλέψει καί χίλια χρόνια ἐπίγειας βασιλείας τοῦ Ἰησοῦ. Ὅταν ἔγιναν οἱ ὑπολογισμοί αὐτοί, σύμφωνα μέ τίς βιβλικές διηγήσεις καί τίς σχετικές προσθαφαιρέσεις, ὁ κόσμος εἶχε ἀκόμα περίπου τριακόσια χρόνια μπροστά του μέχρι τήν ἔναρξη τῆς τελευταίας χιλιετίας. (Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου εἶχε προσδιοριστεῖ γύρω στό δικό μας ἔτος 5500 π.Χ.)

Στίς ἀρχές τοῦ πέμπτου αἰώνα, μερικές δεκαετίες πρὶν ἀπό τήν ὀλοκλήρωση ἕξι χιλιάδων χρόνων ἀπό τή βιβλική δημιουργία, ἡ ἀνησυχία ἄρχισε νά ξαπλώνεται στόν χριστιανικό κόσμο. Μέ μιά ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση, ὁ Αὐγουστίνος ἐπεχείρησε νά ἀνατρέψει τήν κρατούσα ἄποψη. Ἰσχυρίστηκε ὅτι ἡ χιλιετής βασιλεία τοῦ Ἰησοῦ εἶχε ἤδη ἀρχίσει μέ τήν πρώτη του ἐμφάνιση καί τήν οἰκοδόμηση τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ πιστοί ὄφειλαν νά ἀναμένουν πιά τήν ὀλοκλήρωσή της.

Ἡ οἰκοδόμηση τῆς Ἐκκλησίας, πού σύμφωνα μέ τόν Αὐγουστίνον σήμανε τήν ἔναρξη τῆς χιλιετίας, εἶχε ἀρχίσει μέ τήν Πεντηκοστή. Κατά συνέπεια, τά χίλια χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰησοῦ θά ὀλοκληρώνονταν γύρω στό δικό μας ἔτος 1030, λίγο πάνω ἢ λίγο κάτω. Προφανῶς τό δικό μας ἔτος 1000 δέν εἶχε καμιά ἀπολύτως ἀξία γιά τούς χριστιανούς τῆς ἐποχῆς. Ὁ χριστιανικός κόσμος πείσθηκε καί, γιά μιά ἀκόμα φορά, καθησύχασε.

Τό πρόβλημα ξανάρθε στήν ἐπικαιρότητα πεντακόσια χρόνια μετά τόν Αὐγουστίνον. Οἱ λεπτομέρειες εἶχαν πιά ξεχαστεῖ καί ὄλοι ἔστρεψαν τά μάτια τους στό ἔτος 1000. Τό ἔτος 1000 ἐρχόταν πολύ κοντά στό ἔτος 1030 ὥστε νά ἐπιτρέπει τή σύγχυση, ἀλλά στηριζόταν

σέ μία τελείως διαφορετική σύμβαση: τή μέτρηση τοῦ χρόνου, ὄχι ἀπό τήν Πεντηκοστή ἀλλά ἀπό τή γέννηση τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ σύμβαση αὐτή ἐπινοήθηκε πρώτη φορά στή Ρώμη ἕναν αἰώνα μετά τό θάνατο τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀλλά καί πάλι ἄργησε πολύ νά γίνει εὐρύτερα ἀποδεκτή. Ἡ ἐπαναστατική πρόταση τοῦ μοναχοῦ Διονύσιου τοῦ Μικροῦ ἐφαρμόστηκε στή Βρετανία καί ἀπό ἐκεῖ σταδιακά ἄρχισε νά ἐπεκτείνεται. Ὄταν τό νέο σύστημα ἐπιβλήθηκε στή Δύση, ἀπέμεναν περίπου διακόσια χρόνια μέχρι τό τέλος τῆς πρώτης χιλιετίας. Τήν ἐποχή ἐκείνη, στό Βυζάντιο συνέχιζαν ἀκόμα νά μετροῦν μέ τίς παλαιές μεθόδους. Αὐτό τό ἔτος χίλια πάντως ὄχι μόνο δέν εἶχε ἀπολύτως καμία σχέση μέ τίς ἀρχικές προφητεῖες, ἀλλά δέν εἶχε καί καμία σχέση μέ τίς θεολογικές ἐρμηνεῖες πού ἀπέδωσαν στίς προφητεῖες νόημα προσμονῆς.

Αὐτά τά λίγα πληροφοριακά στοιχεῖα θά ἔπρεπε, κατά τή γνώμη μου, νά μᾶς καθησυχάσουν ἐπαρκῶς. Ἀλλά ἐπειδή ὀρισμένοι μπορεῖ νά ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν κάποιες ἐπιφυλάξεις, ὀφείλω νά κάνω μία ἀκόμα παρατήρηση. Ἀκόμα καί ἂν θά ἔπρεπε νά μετρήσουμε τήν ἑναρξη (ἤ τή λήξη) τῆς χιλιετίας ἀπό τή γέννηση τοῦ Ἰησοῦ, καί πάλι τό ἔτος 2000 καθῶς καί τό ἔτος 2001 δέν λείει σχεδόν τίποτα. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ Διονύσιος ὁ Μικρός ἐπέλεξε νά χρονολογήσει τή γέννηση τοῦ Ἰησοῦ ἦταν συμβατικός.

Σύμφωνα μέ τό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιο, ὁ Ἰησοῦς γεννήθηκε ἐπί βασιλείας Ἡρώδη. Ὁ βασιλιάς αὐτός ὅμως πέθανε τό 4 π.Χ., πού εἶναι ἔτσι τό τελευταῖο ὄριο γιά νά χρονολογηθεῖ ἡ γέννηση. Σύμφωνα μέ τό κατά Λουκᾶν Εὐαγγέλιο, ὁ Ἰησοῦς γεννήθηκε κατά τή διάρκεια τῆς ἀπογραφῆς τοῦ Κυρήνιου, πού διατάχθηκε τό 6 μ.Χ. Τό ἔτος ἕνα ἀποτελεῖ ἔτσι συμβιβασμό ἀνάμεσα στίς δύο χρονολογίες καί προσδίδει στό χρονολογικό μας σύστημα μία διάσταση καθαρά συμβολική. Θά ἦταν ἐξαιρετικά ἀπίθανο τό τέλος τοῦ κόσμου ἢ κάτι συναφές νά στηρίζεται σέ ἕναν αὐθαίρετο συμβιβασμό ἢ σέ μία ἀπλή σύμβαση.

Ἔχω κι ἄλλα ἐπιχειρήματα γιά νά ἀρνηθῶ τή σημασία πού δημοσιογραφικοί καί ἄλλοι κύκλοι οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρονται γιά τίς καταναλωτικές μας συνήθειες ἐπιχειροῦν νά προσδώσουν στόν ἐπερχόμενο ἑορτασμό. Προτιμῶ ὅμως νά τά κρατήσω γιά τήν ὥρα κρυφά. Ποτέ δέν ξέρεis πότε θά σοῦ χρειαστοῦν.

Δημήτρης Κυρτάτας

Σήμερα: «Ἡ δίκη τοῦ πλανητάρχη»

Τή *miserabile visu* παράσταση —ἐπί τοῦ γνώριμου πλέον ἰκρίωματος τῆς πλατείας Συντάγματος— πολλοί ἐμυκτήρισαν. Γιά τή δέ ὑποκριτική δεινότητα τοῦ κ. Καζάκου, στομφώδους κήσορος τοῦ κ. Κλίντον, ἔχει χυθεῖ παλαιότεν πολύ μελάνι. Ἡ ἐλληνική πολιτεία, ὡστόσο, ἔκρινε ἀρεστό τόν ἠθοποιό-διδάσκαλο-θεατρώνη, ὅταν τοῦ ἐμπιστεύτηκε τούς ἐφύβους-βουλευτές τῆς τελευταίας σεζόν, γιά νά τούς παιδεύσει, μέ τήν ἐπί σκηνῆς ἐκτέλεση τοῦ ζηλιάρη Ὁθέλου, στήν τέχνη τοῦ θεάτρου.

Ἄρθρα χαρακτηρίσαν τή «δίκη» ἀπειλή γιά τίς ἐλληνοαμερικανικές σχέσεις. Εὐλίνα σχόλια: δυστυχῶς· εἰδάλλως, θά ἐθεωροῦντο καφκικά. Ἴσως ἡ «δίκη» νά εἶναι ἡ ἐκδίκηση τῆς

νεοελληνικῆς κουλτούρας ἐναντίον τῶν ἀμερικανικῶν σκουπιδιῶν, τὰ ὅποια ἀσμένως κοπιᾶ-
ρουν τὰ ἐγγώρια μῆντια. Βρίθουν τὰ ἀμερικανικά κανάλια ριάλιτυ σόου, ὅπου ἕνας ξεσαλω-
μένος ὄχλος —οἱ «ἔνορκοι»— ἀλαλάζει, λάιφ στοῦ στούντιο, ἐπιδοκιμάζοντας ἢ ἀποδοκιμάζοντας
τίς ἐρωτικές, συνήθως, ἐπιθυμίες τῶν ἄσημων γκέστ στάρ τῆς μίας ἐκπομπῆς. Κι ὁ πλανη-
τάρχης, γιά τὰ μάτια τῆς Μόνικα, δέν ἰσοπέδωσε —μᾶς λένε οἱ ἔγκριτοι ἀναλυτές— γιά ἄλλη
μία φορά τό 'Ιράκ;

Παρομοιάστηκε ἡ «δίκη τῶν Ἀθηνῶν» μέ σοσιαλιστικό-ρεαλιστικό δρόμενο. Μπά! Νομί-
ζω ὅτι ἔχουμε πλέον προχωρήσει σέ νέες αἰσθητικές ἀξίες. Τό μπουλούκι τοῦ κ. Καζάκου
χρησιμοποίησε δογματισμό νέου τύπου γιά νά μᾶς ἐπιβάλλει τό ἀλάθητό του χειραγωγώντας
τήν ἀγανάκτηση, τήν ἀπελπισία, τό διχασμό πού ζήσαμε πολλοί, σ' αὐτήν τή χώρα, κατά
τή νατοϊκή ἐπιδρομή στήν πρῶν Νέα Γιουγκοσλαβία. Ὁ καζακικός καμποτινισμός συναγω-
νίστηκε ἐπάξια τή δικογραφία τῆς κυρίας Λουίζ Ἀρμπουρ. Νά πού ἡ φάρσα μπορεῖ νά γί-
νει ἀκόμα πιό γκροτέσκ. Ὑποκριτές, νομικοί καί κοινό —μέ ἄλλοθι τή δικονομική ὀρθότητα(;)—
καί τίς αὐτούσιες μαρτυρίες(;)— σύζευξαν τό αἶτημα ἀλήθειας καί δικαιοσύνης γιά τή βαλ-
κανική τραγωδία μέ τή φαντασίωσή τους. Τί γενγε εἶναι αὐτό;

Ἡ «Λίστα τοῦ Σίντλερ» εἶναι τό πρῶτο μεντιατικὸ μνημεῖο τῆς μετὰ-1989 ἐποχῆς. Ἐκεῖ
ἡ ἱστορία, ἡ μνήμη, τὰ γεγονότα μπερδεύονται μέ τή φιλίον' γίνονται ἀδιαχώριστο μέρος τῆς
καί τούμπαλιν. Πρὶν γίνει ταινία, ἡ «Λίστα τοῦ Σίντλερ» ὑπῆρξε μιά μυθιστορηματικὴ ἀφή-
γηση τοῦ Ὀλοκαυτώματος. Τίποτα τό μεμπτόν σ' αὐτό. Ὁ Σπίλμπεργκ —μεταξύ τῶν ἄλλων—
ἀνάμειξε συνειδητά καί ἔντεχνα ἐπιζῶντες μέ ἠθοποιούς, μαρτυρίες μέ μύθο. Ἔτσι κατέστη-
σε τήν ὀρθότητα τῆς ἐκδοχῆς του ἀδιαφιλονίκητη. Ὑπερβολές; Φυσικά! Ὁ κ. Καζάκος δέν
εἶναι Στῆβεν Σπίλμπεργκ, οὔτε τό Σύνταγμα Χόλυγουντ. Ἀτυχία! Ὅπως ἔλεγε ὁ Ἀμερι-
κανὸς σεναριογράφος Φράνκ Ντάνιελ: «Τό "Μπέν Χούρ" μέ τέσσερα ἄλογα, δέν εἶναι πιά
"long budget", εἶναι φτηνὴ ταινία».

Λουκία Ρίτσαρντς

Χάπενινγκ ἀπογύμνωσης

Ἦταν ἔλκυστικό τό ἀλλόκοτο θέαμα ἔξω ἀπὸ τήν κεντρικὴ πύλη τοῦ Πολυτεχνείου,
τήν ἡμέρα τῆς ἐπετείου. Μέσα σέ ἕνα διαφανές «κουτί», πατώντας πάνω σέ ἕνα χαλάκι ἀπὸ
κρέμ συνθετικὴ γούνα, μιά ἀκίνητη κοπέλα —φοιτήτρια τῆς ΑΣΚΤ, εἶπε ἡ tv— ἀτένιζε μέ
ἀγέρωχο, γυάλινο βλέμμα τό Πολυτεχνεῖο. Τῆ γύμνια της κάλυπταν ράκη, ἐν εἶδει στηθό-
δεσμοῦ καί κιλότας. Μπροστά στά ξιπόλυτα πόδια της ἦταν πεταμένο ἕνα κόκκινο γαρίφαλο.

Τό κουτί —βιτρίνα; γυάλα; ἀλεξίσφαιρη προστασία;— ἔκοβε στή μέση τῆ φράση: ΕΣΥ ΕΙ-
ΣΑΙ, γραμμμένη μέ μῶβ μπογιά πάνω στή νησίδα τῆς Πατησιῶν. Μέρος τοῦ happening; Ἐπι-
δοκιμασία ἢ σαρκασμὸς κάποιων;

Ἡ ἄχρωμη φωνὴ πού συλλάβιζε, ἀπὸ τὰ μεγάφωνα, ψεύτικους λόγους περὶ «ἐπαναστατι-
κῆς πρακτικῆς ἐργαζομένων, ἀνέργων, φοιτητῶν» ὀλοκλήρωνε —ἐν ἀγνοία της— τήν κωλο-
παιδίστικη παρέμβαση. Δέν γνωρίζω τί πίστευε ὅτι παριστάνει ἡ κοπέλα μέσα στοῦ κουτί. Τῆν

ἐξέγερση τοῦ Νοέμβρη; Τή γενιά τοῦ Πολυτεχνείου; Τή μεταδικτατορική Ἑλλάδα; Τή δημοκρατία; Τό πνεῦμα τῆς ἐορτῆς; Τό κλίμα τῶν ἡμερῶν;

Καιρό, ὅμως, εἶχα νά δῶ ἓνα τόσο καυστικό σχόλιο —μέ ἀπροκάλυπτη προσωπική ἐκθεση— πάνω στήν καταρράκωση, τήν εὐτέλεια καί τό διεθνισμό. Τίνος; Ἡ ἀπάντηση ἐναπόκειται στήν κρίση τοῦ καθενός. Ἄλλωστε, ἡ τέχνη ἀπλῶς ὑποδεικνύει, δέν ἐρμηνεύει.

Λουκία Ρίτσαρντς

Ἀπαντήσεις χωρίς ἐρωτήσεις

Ἡδη ἔχει περάσει μιά διδακτική χρονιά ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς «μεταρρύθμισης» Ἀρσένη καί διανύουμε τή δεύτερη. Δέν προλαβαίνουμε νά κατασταλάξουμε καί διαρκῶς κάτι ἀπό τή μιά ἀλλάζει κάτι ἀπό τήν ἄλλη προσωρινά ἀναστέλλεται, ἓνα τρίτο ἀφήνεται νά διαρρεύσει μέ ἀποτέλεσμα μαθητές, καθηγητές, γονεῖς νά βρίσκονται σέ ἀμφιθυμία καί σύγχυση ἢ ὅποια μόνο τό Ὑπουργεῖο ἐξυπηρετεῖ καί αὐτό μᾶλλον προσωρινά. Ὡστόσο ὅσο κι ἂν τό ἐκπαιδευτικό τοπίο δέν ἔχει ξεκαθαρίσει καί εἶναι δικαιολογημένες κάποιες ἐπιφυλάξεις ὑπάρχουν στοιχεῖα πού δίνουν τό στίγμα τους στή «μεταρρύθμιση» ἀνεξαρτήτως τῶν τροποποιήσεων πού ἔγιναν ἢ πρόκειται νά γίνουν.

1. Τά βιβλία γράφονται πρόχειρα, μέ λάθη (Πολύβιος ὁ Μεγαλοπρεπῆς ἀντί γιά Μεγαλοπολίτης) μάλιστα πρῖν καλά καλά κυκλοφορήσουν ἔχουν ἀρχίσει νά σχεδιάζονται αὐτά πού θά τά ἀντικαταστήσουν.

2. Τό βιβλίο ἀξιολόγησης, ἐρωτήσεις δηλαδή πού ἔχουν ὡς στόχο νά μετατρέψουν τή διδακτέα ὕλη σέ εὐκολοχώνευτο ὑλικό ἔτοιμο γιά ἐξετάσεις, πολλές φορές ἀπαιτοῦν περισσότερο χρόνο γιά τή συγγραφή τους ἀπό αὐτόν πού χρειάζεται γιά τό κύριο βιβλίο, αὐτό πού ὑποτίθεται ὅτι πραγματεύεται τά θέματα πού πρέπει νά ἀναπτυχτοῦν στή διάρκεια τῆς χρονιάς.

3. Οἱ ἐρωτήσεις στό βιβλίο ἀξιολόγησης ἔχουν τεράστιο εὖρος. Ἀπίθανες, αὐτονόητες, ἀφελεῖς, χρήσιμες, ἐπιτυχημένες, ἀνεπιτυχεῖς, δύσκολες, ἄσκοπες, ἀμήχανες, ἐξυπνες, δημιουργικές, εὐστοχες, ὅλες συνυπάρχουν φωτίζοντας ἔτσι τή δυσκολία καί τήν ἀμηχανία τῶν δημιουργῶν τους πού κατανοοῦν ὅτι στίς ἐρωτήσεις πρόκειται νά κριθεῖ τελικά ὅλη ἡ προσπάθεια. Φοβοῦνται, λοιπόν, μήπως κριθοῦν ἀνεπαρκεῖς καί προτιμοῦν νά τά συμπεριλάβουν ὅλα, ἀκόμη κι ἂν πρόκειται νά ἐπικριθοῦν γιά ἀφέλεια καί ἀναποτελεσματικότητα.

4. Οἱ ἐν λόγω ἀσκήσεις συχνά περιλαμβάνουν καί ὄριο χρόνου μέσα στό ὅποιο πρέπει νά ἀπαντηθοῦν ἀλλιῶς ἢ δοκιμασία δέν θεωρεῖται ἐπιτυχής.

5. Τό διδακτικό ὑλικό στά βιβλία δίνεται κατακερματισμένο, χωρίς πρόθεση ἀναγωγῆς στό γενικό, χωρίς συνοχή. Συχνά δίνεται ἡ ἐντύπωση πῶς πρῶτα φτιάχτηκαν οἱ ἐρωτήσεις καί μετά ὀργανώθηκε ἡ διδακτέα ὕλη, πρῶτα ἀποφασίστηκε τί καί πῶς θά ζητηθεῖ ἀπό τοὺς ἐξεταζόμενους καί μετά στήθηκε τό θεωρητικό μέρος, παραδόξως μοιάζει ἡ θεωρία νά ὀφείλει νά ἀποδείξει τήν ἐφαρμογή.

6. Συχνά οἱ ἐρωτήσεις πού ἀκολουθοῦν κάποιο κεφάλαιο μοιάζει νά μή λαμβάνουν ὑπ' ὄψη

τίς γνώσεις τοῦ μαθητῆ. Ὁ τελευταῖος ὅσο κι ἂν σπαζοκεφαλιάζει, ὅσο πίσω κι ἂν γυρίζει στό χρόνο δέν βρίσκει τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού θά τόν βοηθήσουν νά ἀπαντήσῃ γιατί ἀπλούστατα δέν ἀνταποκρίνονται στό γνωστικό του ἐπίπεδο. Καί μπαίνω στόν πειρασμό νά δώσω ἕνα παράδειγμα. Στό βιβλίον τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τῆς πρώτης λυκείου Ἀρχαῖοι Ἑλληνες Ἱστοριογράφοι στή σελίδα 67 διαβάζω τήν παρακάτω ἄσκηση: Οἱ μετοχές τῆς στήλης Α νά συνδεθοῦν μέ τήν ἰσοδύναμή τους δευτερεύουσα πρόταση τῆς στήλης Β.

Α ἀφικομένης Β α) ἐπεὶ ἀφίκετο β) ἐπειδάν ἀφίκεται γ) ἐάν ἀφίκεται κτλ. Ὁμολογῶ πώς μοῦ εἶναι δύσκολο νά πιστέψω πώς μπορεῖ ὁ μαθητής πού μόλις ἔχει ἔρθῃ ἀπό τό γυμνάσιο νά κάνει ἀνάλυση μετοχῶν.

7. Ἡ ὕλη πού κρίνεται ἱκανοποιητική γιά τή μιά χρονιά θεωρεῖται ἀνεπαρκῆς καί ἴσως παρωχημένη γιά τήν ἐπόμενη. Δέν ἐξηγεῖται ἀλλιῶς πώς βιβλία πού διδάχτηκαν τό σχολικό ἔτος 1998-99 γιά πρώτη φορά ἀποσύρονται τή χρονιά 1999-2000, χωρίς νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψη οἱ τεράστιες δαπάνες, ἡ ἀπασχόληση διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἐκτός σχολείου γιά τή συγγραφή βιβλίων καί βοηθημάτων, ἡ ἐπιμόρφωση τῶν διδασκόντων, ἡ ἐπάρκειά τους γενικότερα, ἀφοῦ ἔχουν φτάσει νά τσαλαβουτοῦν στά ρηχά χωρίς νά προλαβαίνουν οὔτε κἀν νά πλησιάσουν τά πρὸς διδασκαλία θέματα, τόσο γρήγορη εἶναι ἡ εἰσαγωγή ἀλλά καί ἡ ἀπόσυρση τῶν βιβλίων πού ὅσο θριαμβευτικά κάνουν τό ντεμποῦτο τους, τόσο ἄδοξα τά τρώει τό μαῦρο σκοτάδι.

8. Τά περίφημα σεμινάρια γιά τήν ἐπιμόρφωση τῶν καθηγητῶν στήν ἀρχή τῆς χρονιάς εἶναι τουλάχιστον ἀπαράδεκτα. Συχνά καλοῦνται ἐπιμορφωτές τήν παραμονή τῶν παρουσιάσεων γιά νά κλείσουν τρύπες. Γιά τό κάθε μάθημα διατίθενται δύο ὥρες στή διάρκεια τῶν ὁποίων ὁ ὑποψήφιος διδάσκων ὀφείλει νά κατανοήσῃ τή λογική, τή στοχοθεσία τοῦ βιβλίου, τή δομή του, τούς μηχανισμούς του. Πρέπει νά φύγῃ ἀπό τό δίωρο ἔχοντας βρεῖ τόν τρόπο πού θά μεταφέρει ἕνα ὑλικό ἢ σύνθεση τοῦ ὁποίου συχνά μοιάζει νά μὴν ἀκολουθεῖ καμία λογική.

9. Τά μαθήματα ἔχουν αὐξηθεῖ, οἱ ὥρες πού ἀναλογοῦν στό κάθε μάθημα ὅπως εἶναι ἐπιμενο μειώθηκαν, ἀλλά ἡ ὕλη παραμένει ἡ ἴδια. Φυσικά αὐτό εἶναι εἰς βάρος τῆς ἀνάλυσης καί τῆς συστηματικῆς προσέγγισης τῶν διαφόρων θεμάτων. Πάντως ὁ καθηγητής ὀφείλει νά διδάξῃ συγκεκριμένη ὕλη σέ συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο καί πώς θά τά καταφέρει εἶναι δική τοῦ ὑπόθεση. Πολλοί συνάδελφοι ἀνησυχώντας γιά τήν ἀποτελεσματικότητά τους ὁμολογοῦν ὅτι τώρα περισσότερο ἀπό ποτέ δέν ἀφήνουν τούς μαθητές νά ἐκθέσουν τήν ἀποψή τους στήν τάξη καί αὐτό γιατί δέν προλαβαίνουν. Μάλιστα ἀκόμη κι ὅταν γίνεται κάποιος διάλογος, εἶναι περιορισμένος καί ἐλεγχόμενος μιά καί ἡ κατάχρηση τοῦ χρόνου συνεπάγεται περισσότερη πίεση τήν ἐπόμενη φορά.

10. Τήν περίοδο τῶν ἐπισήμων διαγωνισμάτων τοῦ τετραμήνου νεκρώνεται τό σχολεῖο. Τά παιδιά ἀρνοῦνται πεισματικά νά διαβάσουν ὀποιοδήποτε ἄλλο μάθημα ἐκτός ἀπό ἐκεῖνο στό ὁποῖο ἐξετάζονται προειδοποιημένα καί σέ εὐρεία ἐνότητα. Τό σχολεῖο δυναστεύεται τή μιά ἀπό τή φυσική, τήν ἄλλη ἀπό τήν ἱστορία, τήν τρίτη ἀπό τά θρησκευτικά. Τά ἄλλα μαθήματα ὑπολειπτοῦν μέ τήν ἀνοχή τῶν καθηγητῶν πού ἔχουν νά κάνουν μέ ξενυχτισμένα, φοβισμένα καί ἐκνευρισμένα παιδιά πού ἔχουν τό μυαλό τους μόνο στό διαγώνισμα. Μεγάλα κεφάλαια ἔτσι περνᾶνε χωρίς οἱ μαθητές νά πάρουν μυρωδιά, ἄλλο ἂν ἀργότερα θά χρειαστεῖ νά τά μάθουν βιαστικά καί σχηματοποιημένα.

11. Χρόνος γιά σχολικές γιορτές καί πολιτιστικές ἐκδηλώσεις δέν ὑπάρχει πιά. Δέν ξέρω

ἂν ἐκφράζω τό ὑποκειμενικό μου αἶσθημα ὅμως οἱ πῖο ζωντανές ἀναμνήσεις μου ἀπό τό σχολεῖο ἔχουν νά κάνουν μέ τή συμμετοχή μου σέ κάποιο πολιτιστικό γεγονός.

12. Τόν Ἰούνιο οἱ μαθητές καλοῦνται νά δώσουν ἐξετάσεις ἐπί δεκατέσσερις ἡμέρες, ἕνα μάθημα τήν ἡμέρα. Ἀκόμη καί ὁ πῖο ἰσορροπημένος ἔφηβος, ὁ πλέον ὄριμος καί καλά προετοιμασμένος δέν μπορεῖ νά βγεῖ σῶος ἀπό ἕνα σύστημα πού θέλει τόν ὑποψήφιο τῆς ἰατρικῆς νά περνάει τίς ἴδιες δοκιμασίες μέ αὐτόν πού ἐπιθυμεῖ νά τελειώσει ἀπλῶς τό λύκειο. Τήν ἴδια περίοδο οἱ καθηγητές τρέχουν ἀπό τίς ἐπιτροπές στήν ἐπιτήρηση καί ἀπό αὐτήν στή διόρθωση ὅπου πιθανόν νά τοὺς ἀναλογοῦν καί ἐπτακόσια γραπτά ὅπως ἔγινε πέρυσι. Ἄγχος, τρέξιμο καί ἔνταση ἀπό ὅλες τίς πλευρές, μιά διαδικασία πού μόνο τήν παιδεία δέν ὑπηρετεῖ.

13. Βρισκόμαστε στά τέλη Νοεμβρίου καί ἡ ἐξεταστέα ὕλη μόλις γνωστοποιήθηκε καί μάλιστα ἀπό τίς ἐφημερίδες, στά σχολεῖα θά ἔρθει πολύ ἀργότερα. Ἄξιο ἀπορίας εἶναι ὅτι τά φροντιστήρια γνωρίζουν τήν ἐξεταστέα ὕλη πολύ πρὶν αὐτή φτάσει στοὺς κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιους πού ὑποτίθεται πῶς εἶναι οἱ καθηγητές τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης. Αὐτοὶ ἄς φροντίσουν νά ἐνημερωθοῦν ἀπό τοὺς μαθητές τους καί ἀπό τοὺς δημοσιογράφους!

Ὁ κατάλογος μπορεῖ νά συνεχιστεῖ γιά πολύ ἀκόμη. Δέν ξέρω ὅμως ἂν ἔχει νόημα. Ἴσως μιά «μεταρρύθμιση» πού ξεκίνησε μέ τόση ἔπαρση καί μεγαλοστομία καί κατέληξε νά μὴν ξέρει πού πατάει καί πού βρίσκεται νά εἶναι καταδικασμένη νά κριθεῖ αὐστηρά.

Κρίνεται βέβαια καί ἡ ὠριμότητα ὅσων προετοίμασαν στά χαρτιά τίς ἐκπαιδευτικές ἀλλαγές μὴ λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν οὔτε τήν ἡλικία καί τήν ἀφομοιωτικὴ ἱκανότητα, οὔτε τίς ἀνάγκες τῶν ἐφήβων. Δέν ἔχει πραγματικά κανένα ἀπολύτως νόημα νά πιεστοῦν οἱ νέοι γιά νά βγοῦν περισσότερο ἀποτελεσματικοὶ στὸν παραγωγικὸ μηχανισμό. Ἄφ' ἐνός εἶναι ἀμφίβολο ἂν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό, ἀφ' ἐτέρου ὅλο καί λιγότεροι πιστεύουν πῶς αὐτός ὁ μηχανισμός χρειάζεται ἱκανά καί ἀποτελεσματικά στελέχη. Τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ στήν πλειοψηφία. Ἀντίθετα ὑπηρετεῖται καλύτερα ἀπὸ ὑποαπασχολούμενους, πρόθυμους νά δουλέψουν ὑπὸ ὁποιοσδήποτε ὅρους, ὑποψήφιους ἀνεργούς πού στηρίζουν τοὺς ὑψηλά ἐιδικευμένους ἐργαζόμενους.

Τό ἄθροισμα πληροφοριῶν ἀπέχει πολύ ἀπὸ τό νά θεωρεῖται καί νά ὀνομάζεται ἐκπαίδευση. Ὅσοι εἶναι καταδικασμένοι νά τό κουβαλᾶνε βρίσκονται ὅλο καί πῖο μακριά ἀπὸ τό φάσμα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας καί τῆς προσωπικῆς δημιουργίας. «Ἡ τυραννία τῶν σωστῶν ἀπαντήσεων» πού ἐπιβάλλει αὐτό τό ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἡ «λατρεία» τῶν σωστῶν ἀπαντήσεων μπορεῖ νά πετύχει τήν ἀπομάκρυνση τῶν νέων ἀπὸ τίς ἐρωτήσεις. Ἀποροφημένος στήν προσπάθεια νά εἶναι ἀποτελεσματικός στίς ἀπαντήσεις ξεχνάει ὁ νέος πῶς αὐτός εἶναι πού θά πρέπει νά ρωτᾷ. Ἔτσι μπαίνει σταδιακά σ' ἕνα σύστημα ἐλέγχου καί πειθαρχίας ὅπου διαπαιδαγωγεῖται μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά ἀπαντάει, νά ἀποδεικνύει πῶς οἱ προσπάθειες πού ἔγιναν γιά νά τόν ἐκπαιδεύσουν εἶχαν ἀποτελέσματα, καί χειροπιαστὲς ἀποδείξεις εἶναι οἱ συνεχεῖς καί κάθε εἶδους ἐξετάσεις.

Ἴσως ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά στρέψουμε τά παιδιά ἐναντίον τοῦ σχολείου εἶναι νά τά ὑποχρεώνουμε νά ἀποδεικνύουν συνεχῶς πῶς ἀφομοίωσαν, καί μάλιστα μέ τόν πλέον ἀντικειμενικὸ τρόπο, τήν ὕλη πού διδάχτηκαν. Αὐτά ἀποκοτῶν μιά βαρετὴ εἰκόνα γιά τόν κόσμον, μισητὴ, ἀδιάφορη, κατακεραματισμένη, χωρὶς ἀξιακά προτάγματα. Ἴσως ὅμως αὐτός εἶναι καὶ ὁ μόνος τρόπος γιά νά ἀποδεχτοῦν αὐτό πού συμβαίνει γύρω μας.

Ἐλσα Λιαροπούλου

Μέ τόν δέοντα σεβασμό

Ὁ τίτλος εἶναι δάνειος: «Μέ τόν δέοντα σεβασμό» ἐπιγραφόταν ἕνα ἄρθρο τοῦ Ριχάρδου Σωμερίτη, πρὶν ἀπὸ ἐπτὰ περίπου χρόνια, τὸν Μάιο τοῦ 1992, στό *Βῆμα τῆς Κυριακῆς*. Τό ἄρθρο ἀποτελοῦσε μιά ἀπερίφραστη, προσεγμένη καί συγχρόνως ἔντονη, διαμαρτυρία, γιά τήν καταδίκη σέ φυλάκιση, τεσσάρων — νέων τότε— γιά τό μόνο λόγο ὅτι διένειμαν μιά προκήρυξη μέ τίτλο «Οἱ γειτονικοί λαοί δέν εἶναι ἐχθροί μας. Ὁχι στόν ἐθνικισμό καί στόν πόλεμο».

Τό ἄρθρο, ἀπό ἀρκετές πλευρές, ἦταν σημαδιακό. Μαζί μέ ἕνα ἀντίστοιχο, τοῦ Ἰοῦ τῆς Ἐλευθεροτυπίας, δύο-τρεῖς μέρες νωρίτερα, ἦταν ἀπό τά πρῶτα κείμενα πού κατάφεραν νά σπάσουν τό ἀρραγές μπετόν πού ἐπικρατοῦσε σέ ὅλα ἀνεξαιρέτως τά μεγάλης κυκλοφορίας ἔντυπα καί νά ἀμφισβητήσουν, χωρίς περιστροφές, τήν ἐθνικιστική παραζάλη τῶν συλλαλητηρίων. Τό ἴδιο θέμα τῆς καταδίκης, γιά παράδειγμα, εἶχε φιλοξενηθεῖ γενικά στόν Τύπο (καί εἶναι σαφές ὅτι δέν βάζω στόν λογαριασμό τόν *Πολίτη*, τήν *Ἐποχή* ἢ τήν *Αὐγή*), στά ψιλὰ ὑπό τόν τίτλο καί τό πνεῦμα «συλλήψεις καί καταδίκες φιλοσκοπιανῶν».

Ἀπό τό 1992 βέβαια πάρα πολλά ἔλαβαν χώρα καί ὁ λόγος τῶν ὑπομνήσεων αὐτῶν εἶναι ὅτι σήμερα, ἐπτὰ χρόνια μετά, νοιώθω τήν ἀνάγκη νά δανειστώ τόν τίτλο, ἀλλά καί τό πνεῦμα τοῦ ἄρθρου ἐκείνου, γιά νά σχολιάσω ἕνα σημερινό ἄρθρο. Ἐνα ἄρθρο, τοῦ ἴδιου τοῦ Ριχάρδου Σωμερίτη, πού δημοσιεύτηκε καί πάλι στό *Βῆμα τῆς Κυριακῆς* (28.11.99), μέ τίτλο «ἐντυπώσεις καί οὐσία». Σχολιάζοντας τόν ἀπόηχο τῆς επίσκεψης Κλίντον καί τίς ἀντιδράσεις σέ αὐτήν, ἀνάμεσα σέ μιά σειρά θέσεις, ὁ Ριχάρδος Σωμερίτης καταλήγει:

«Εἶναι πιά ἐμφανές ὅτι [...] ἡ ἐξέλιξη τοῦ παπαρηγικοῦ ΚΚΕ δημιουργεῖ πλέον τήν ἀνάγκη ἐνός νέου, δημοκρατικοῦ ὅμως, ἀντικομμουνισμοῦ γιά τήν προσωρινή ἔστω ἀπομόνωσή του».

Ἐνας σύγχρονος ἀντικομμουνισμός, λοιπόν, δημοκρατικός ὅμως. Προσπερνώντας τίς ἐντυπώσεις ἃς μποῦμε κατευθεῖαν στήν οὐσία. Ὡς γνωστόν, τό νόημα μιᾶς ἔννοιας, εἰδικά ὅταν μιλάμε γιά ἔννοιες «κοινωνικοπολιτικές», εἶναι, ἐκεῖνο πού διαμορφώνει ἡ πραγματική ἱστορική χρήση της. Δέν πρόκειται, δηλαδή γιά ζήτημα μόνο τῶν λεξικῶν, τῶν λεξικογράφων καί τῶν γλωσσολόγων, δέν ἀρκεῖ νά ἀνοίξουμε τό λεξικό τοῦ Μπαμπινιώτη, τοῦ Δημητράκου ἢ ὅποιο ἄλλο καί νά ἀνατρέξουμε στό λῆμμα «ἀντικομμουνισμός», ὅπως θά ἀρκοῦσε γιά τίς περισσότερες λέξεις, ἃς ποῦμε «τραπέζι», «μονοτυπία», «διακυβέρνηση», «βαρυσήμαντος» καί πλῆθος ἄλλες

Τά κοινωνικά καί ἱστορικά συμφραζόμενα τοῦ ὅρου «ἀντικομμουνισμός», οἱ ἰδεολογικοί καί πολιτικοί προσδιορισμοί του εἶναι ἀπολύτως σαφεῖς καί συγκεκριμένοι. Ψάχνοντας, ἔτσι, σέ ἕνα φανταστικό «λεξικό τῶν κοινωνικῶν σημασιῶν, χρήσεων καί σημάτων», ὁ «ἀντικομμουνισμός» στήν Ἑλλάδα θά ἔμπαινε, πλάι σέ λήμματα ὅπως: ἰδιώνυμο, διώξεις, ἐκτελέσεις, Μακρόνησος, τρόμος, δηλώσεις μετανοίας, ἐθνοφοροσύνη, πιστοποιητικά κοινωνικῶν φρονημάτων, νόμος 509, Ἑλλάς Ἑλλήνων Χριστιανῶν, κ.λπ. κ.λπ. ἐνῶ μέ μικρότερα γράμματα, ἢ μέ ἀστερίσκους θά βρῖσκαμε παραπομπές σέ λέξεις-κλειδιά ὅπως «συμμοριτοπόλεμος», «ἐαμοσλάβοι», «ἐρυθρόν δηλητήριο» κ.ο.κ, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός. Καί σέ ἕνα ἀντίστοιχο, διεθνές αὐτή φορά «λεξικό» δέν θά ἔλειπαν οἱ παραπομπές, ὅπως μακκαρθισμός, Ρόζενμπεργκ, Ἐπιτροπή Ἀντιαμερικανικῶν Ἐνεργειῶν κ.ο.κ

Μέ ἄλλα λόγια, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πῶς μπορεῖ καί πρέπει κανεῖς νά ἐρμηνεύσει ἱστορικά τόν ἀντικομμουνισμό, ἀπό πολιτική, ἠθική καί ἀξιακή πλευρά παραμένει ἕνας ὅρος ἀπολύτως ἀρνητικός ἢ καί ἀνατριχιαστικός, ἂν σκεφτοῦμε τίς εἰκόνες ζόφου καί μίσους μέ τίς ὁποῖες ἔχει ἄρρηκτα συνδεθεῖ.

Μέ αὐτά τὰ δεδομένα, κατά πόσον μπορούμε νά ἀπαλλαγούμε ἀπό ὅλο αὐτό τό ἐπαχθές φορτίο πού κουβαλάει ἡ λέξη, μέ δύο μόνο λέξεις, μιά μικρή παρένθεση, λέγοντας: Χρειαζόμαστε ἕναν νέο ἀντικομμουνισμό, δημοκρατικό ὅμως. Καί κατά πόσον, ἐπίσης, ὁ νεολογισμός «δημοκρατικός ἀντικομμουνισμός» ὅπου ὁ πρῶτος ὅρος κονταροχτυπιέται μέ τόν δεύτερο, μπορεί νά σταθεῖ στά πόδια του;

Ἄς τὰ παραμερίσουμε ὅμως ὅλα αὐτά, καί ἄς κηρύξουμε προσωρινά τή λέξη ἀπελεύθερη τῆς βαριάς κληρονομιάς της. Τί μπορεί νά σημαίνει ἄραγε σήμερα ἕνας νέος ἀντικομμουνισμός (δημοκρατικός ἔστω), μιά δημόσια ἐκκλήση γιά ἀπομόνωση τοῦ ΚΚΕ; Καί πάλι, δέν μπορούμε νά ἀφήσουμε τή φαντασία μας ἐλεύθερη νά ἀποδώσει ὀποιαδήποτε σημασία στίς λέξεις —κάτι τέτοιο θά ἦταν ἔργο τοῦ ποιητῆ ἢ τοῦ καλλιτέχνη, ὄχι τοῦ πολίτη καί τοῦ πολιτικοῦ— ἀλλά πρέπει νά ἀνατρέξουμε στίς σύγχρονες κοινωνικές πραγματικότητες καί διαδικασίες. Στά πρόσφατα χρόνια λοιπόν, μιά καί μοναδική περίοδο θά τόν συναντήσουμε ὅπου —τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν πάντοτε— μπορούμε νά μιλήσουμε γιά ἀναβίωση τοῦ κλίματος τοῦ ἀντικομμουνισμοῦ καί τῆς ἐθνικοφροσύνης τοῦ '50. Καί αὐτή δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1990, τὰ χρόνια τῆς νεοεθνικοφροσύνης τοῦ Μακεδονικοῦ: μέ τίς διώξεις καί τίς καταδίκες, τή λαιδωρία καί τόν ἀποκλεισμό κάθε ἀποκλίνουσας ἀποψης, τόν διασυρμό ὡς ὑποπου ὀποιοῦδήποτε πραγματικοῦ ἢ ὑποθετικοῦ διαφωνούντος, ἀπό τήν κ. Παπαρήγα (ὅταν πρόφερε τή λέξη «σλαβόφωνος») μέχρι τόν Τ. Μίχα ἢ τόν Ἐ. Χομπσμπάουμ — καί ὅλα αὐτά βέβαια σέ δημοκρατικό πολίτευμα.

Γιά ὅσους διαμαρτυρηθοῦν ὅτι ἐδῶ διαπράττεται ἕνα ἄλλα, ἐπειδή οἱ ἐκκλήσεις γιά ἀποκλεισμούς μέ ἀφετηρία τήν ἐπίσκεψη Κλίντον, συνάπτονται μέ τή λογική τῶν συλλαλητηρίων, ἐλλείψει χώρου, θά ἀρκεστῶ σέ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Γ. Πρετεντέρη. Θυμίζω μόνο, ὅτι ἡ «διατάραξη διεθνῶν σχέσεων τῆς χώρας» ἦταν τό ἄρθρο τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα πού ἐνεργοποιήθηκε τό 1992, μετὰ ἀπό πολλές δεκαετίες καί στό ὅποιο βασίστηκαν ὅλες οἱ καταδίκες τοῦ «Μακεδονικοῦ». Γράφει λοιπόν ὁ Γ. Πρετεντέρης:

«Καλοδεχόμενοι λοιπόν νά διαδηλώνουν καί νά διαμαρτυρηθοῦν, ὅπως δικαιῶνται [...] Τί δέν δικαιῶνται; Δέν δικαιῶνται, στό ὄνομα τῆς δυσφορίας πού τούς προκαλεῖ ὁ Κλίντον, νά ἀσκοῦν τή δική τους ἐξωτερική πολιτική σέ βάρος τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας. Οἱ διαμαρτυρίες δηλαδή πρέπει νά σταματοῦν ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ διατάραξη τῶν ἐλληνοαμερικανικῶν σχέσεων». (Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς, 31.10.99).

Ὁ Ριχάρδος Σωμερίτης εἶναι ἕνας δημοσιογράφος ὁ ὁποῖος ἐδῶ καί χρόνια, ἔχει ἐκφράσει —καί πολλές φορές διδάξει— δύο σπάνιες καί πολύτιμες ἀρετές: ἀφενός τήν εὐπρέπεια καί τή σοβαρότητα καί, ταυτόχρονα, τήν ἐντιμότητα καί τήν παρρησία, ἀκόμα καί ὅταν ἐπρόκειτο γιά ἀπόψεις ἐλάχιστα ἢ καί καθόλου ἀρεστές. Καί ὡς ἀπόρροια, ἡ ὑποστήριξη τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀποψης, ἡ ὑπεράσπιση τοῦ διαλόγου, ἡ ἄρνηση τῶν ἀποκλεισμῶν, ὑπῆρξε βασική συνισταμένη τῆς δημόσιας στάσης του —μιά στάση γιά τήν ὁποία ὄχι λίγες λαιδωρίες ἔχει ὑποστεί.

Καί ἐδῶ ἔγκειται ἡ δυσάρεστη ἐκπλήξη: ἀκριβῶς γιατί, κατά τή γνώμη μου τουλάχιστον, οἱ ἐκκλήσεις γιά ἀπομόνωση καί νέους ἀντικομμουνισμούς ἀνήκουν στό ἀντίπαλο ὄπλοστάσιο, σέ ἕναν κόσμο ἐνοιῶν καί ἀξιῶν ριζικά ἀντίθετο ἀπό αὐτόν στόν ὁποῖο ὁ Ριχάρδος Σωμερίτης, ἐδῶ καί χρόνια θητεύει καί μέ τόν ὁποῖο πολλές φορές ἔχει συγκρουστεῖ: στούς ἐθνικόφρονες, παλαιούς καί νέους, τή χαλιναγωγούμενη καί διατεταγμένη δημοσιογραφία, μέ δύο λόγια στούς ἐχθρούς τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀποψης.

Γι' αὐτό λοιπόν καί ἡ παρούσα «προσωπική ἐπιστολή» πρὸς τόν Ρ. Σωμερίτη. Μέ τόν δέοντα σεβασμό καί ἐκτίμηση, πάντοτε — ἢ, ὀρθότερα, ἀκριβῶς λόγω αὐτοῦ τοῦ σεβασμοῦ.

Στρατῆς Μπουρνάζος

Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΦΙΛΙΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΥ Ή ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟΥ ΝΕΟΔΙΕΘΝΙΣΜΟΥ;

Ίδού ή «Κύπρος», ίδού και τό πήδημα!

της Σίας Αναγνωστοπούλου

Τόν τελευταίο καιρό, μέ άφορμή τήν άτυχή συγκυρία των σεισμών, ξέσπασε ένα αναπάντεχο φαινόμενο: οι Έλληνες και οι Τουρκοί ξαφνικά και άπροσδόκητα φίλιωσαν ή, τουλάχιστον, προσπάθησαν και προσπαθούν νά ξεπεράσουν ό ένας τόν άλλον σέ εκδηλώσεις φιλότητας, σέ εκδηλώσεις πού θα άρουν τήν καχυποψία και τό φόβο πού προκαλούσε ό μέχρι τώρα άγνωστος, ό ξένος, ό εθνικός έχθρός. Άκόμη κι αν ή έλληνοτουρκική φιλότητα περιορίζεται απλώς σέ ό,τι σημαίνει στήν κυριολεξία της ή λέξη -χειρονομία άρσης του φόβου για τόν άγνωστο, για τόν ξένο, μέσα από μία προσπάθεια πλησιάσματος, γνωριμίας, γιατί όχι κατανόησης και άποδοχής- ή πρόσφατη έλληνοτουρκική φιλία δημιουργεί ρωγμή -μικρή ή μεγάλη δέν έχει σημασία- στά γενικώς και σχεδόν καθολικά άποδεκτά και από τή μία και από τήν άλλη μεριά. Αιτή, λοιπόν, τή φιλία, όσο και όποιο βάθος κι αν έχει, όσο κιτς, όσες μελοδραματικές και άλά ριάλιτυ σόου εκδηλώσεις κι αν έχει -πού έχει σέ πολλές περιπτώσεις- δέν μπορούμε, *κατ' άρχήν*, παρά νά τή στηρίξουμε και μάλιστα ανεπιφύλακτα ιδιαίτερα οι άνθρωποι του *Πολίτη*, από τους πρώτους πού, έδώ και χρόνια, πολέμησαν, μέ άλλους τρόπους, λιγότερο κραυγαλέους σίγουρα, για νά φιλιώσουν οι Έλληνες μέ τους Τούρκους, μέ τήν έννοια νά κάνουν τήν Τουρκία λιγότερο άγνωστη, λιγότερο ξένη, γι' αυτό λιγότερο τρομακτική και δραματοποιημένη τήν εικόνα της.

Η πρόσφατη έλληνοτουρκική φιλία, λοιπόν, στό πλαίσιο της άποδραματοποίησης του έχθρικού, εθνικού, ξένου, στό πλαίσιο της γνωριμίας, της άποδοχής της ύπαρξης του, μπορεί νά ανοίξει *επιτέλους* ένα μεγάλο παράθυρο, έρημικά κλειστό μέχρι τώρα από τό φόβο της τρομοκρατικής άπειλής αυτού του «βάθβαρου» ξένου φόβο πού καθιστούσε τήν άφιλότητα ανάγκη και προϋπόθεση εθνικής επιβίωσης. Όμως, τό διά-

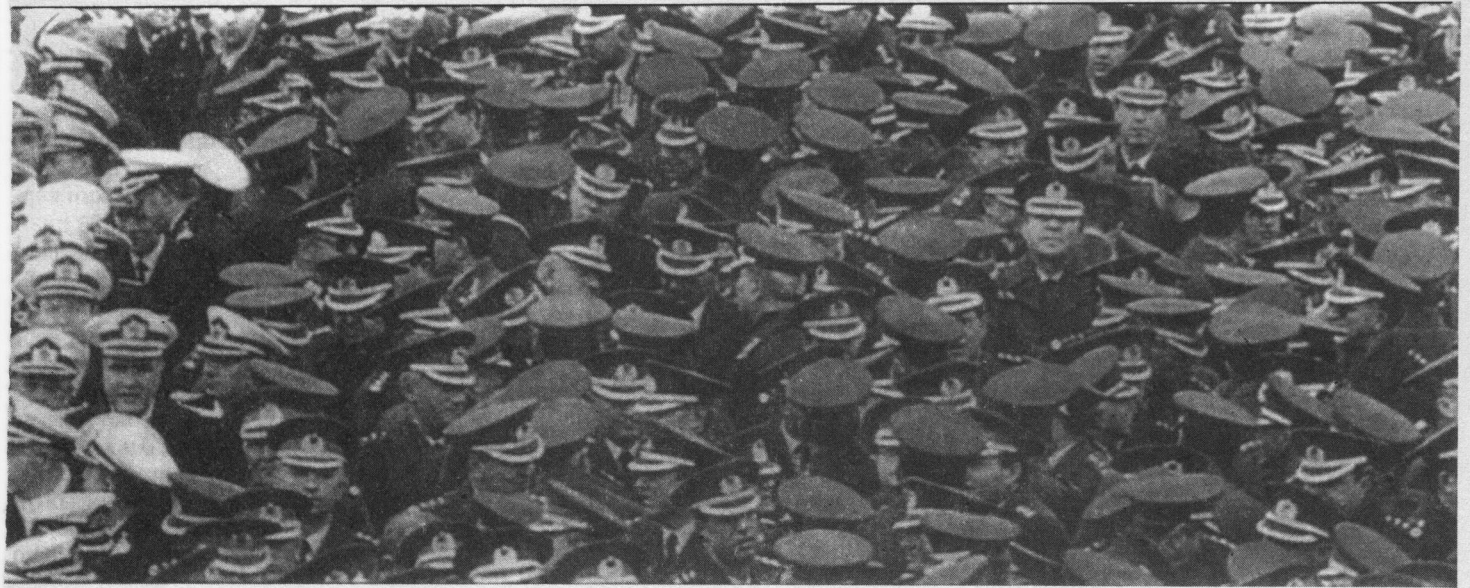
πλατο άνογμα ενός τέτοιου παράθυρου προϋποθέτει, αλλά και συνεπάγεται τό ξεδιάλυμα πολλών πραγμάτων, τό «ξόρκισμα πολλών φαντασμάτων», αυτών πού ήταν και είναι υπεύθυνα για τήν ύποταγή της ιστορίας και της προοπτικής της περιοχής στή μεταφυσική, δηλαδή στους πάσης φύσεως και χώρου «Χριστόδουλους».

Άπό τά κυριότερα «φαντάσματα» θεωρώ πώς είναι:

Α. Ο *έκ γενετής* βάρβαρος, ό *προαιώνιος* έχθρός. Τό «ξόρκισμά» του σημαίνει: α) τήν άπαλλαγή της άφιλότητας από τά μεταφυσικά στοιχεία του προαιώνιου, του προδιαγεγραμμένου έχθρου-ξένου β) επομένως, τήν άκύρωση της άφιλότητας ως άχρονου παράγοντα εθνικής επιβίωσης, τήν εξουδετέρωση, λοιπόν, του άχρονου της εθνικής αντιπαλότητας και έχθρας και τήν ένταξη τους στό χρόνο· κατά συνέπεια, τήν άποδοχή της φιλότητας ως μιάς *εξίσου* εθνικής, συλλογικής πολιτικής εκδοχής, σέ άλλα ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα.

Β. Η Ίστορία, άκίνητη και πάνω από τους ανθρώπους, προδιαγράφει τό πεπρωμένο τους. Τό «ξόρκισμα» αυτού του πεπρωμένου σημαίνει ό,τι: α) ή Ίστορία δέν είναι κοσμογονία, αλλά δημιουργείται *από και για* τους ανθρώπους. Επομένως: τόσο ή άφιλότητα όσο και ή φιλότητα δέν είναι *μισμέτ*, τήν ευθύνη για τήν έχθρα ή τή φιλία, άμεση ή έμμεση, τήν έχουν οι ανθρώπινες συλλογικότητες, δημιουργοί της ιστορίας τους β) ή Ίστορία, επειδή άκριβώς καταγράφει τήν περιπέτεια ανθρώπων και κοινωνιών, έχει πρωτίστως νά κάνει μέ τίς προσδοκίες, τίς συλλογικές αναπαραστάσεις, τίς συλλογικές επενδύσεις και ματαιώσεις των λαών και των κοινωνιών άρα ό τρόπος πού άποφασίζουμε νά αντικριστούμε και νά άναμετρηθούμε μέ τήν Ίστορία, επομένως ό τρόπος πού άποφασίζουμε νά ξεπεράσουμε τήν άφιλότητά μας και νά διαγράψουμε τους όρους της φιλότητας -δηλαδή νά άντιμετωπίσου-

με τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον μας— εἶναι βαθιὰ καὶ ἐπὶ τῆς οὐσίας πολιτικὴ πράξη.

Ὁ ρόλος, λοιπόν, τῆς πρόσφατης ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας στὴ διαμόρφωση ἄλλου κώδικα ἀνάλυσης τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων καὶ ἀντιμετώπισης τῶν ἑλληνοτουρκικῶν προβλημάτων θὰ μπορούσε, ἂν ὄχι βραχυπρόθεσμα, τουλάχιστον σὲ μεγαλύτερη προοπτικὴ χρόνου, νὰ εἶναι καθοριστικός, ἀποκλειστικός καὶ μόνον, ὅμως, ὑπὸ τίς παραπάνω προϋποθέσεις. Ξεφεύγοντας, γιὰ πρώτη φορά, ἀπὸ τίς περιπέτειες πού ἡ ἀκινησία καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἀντιμετώπιση τῆς Ἱστορίας ἐπιβάλλει, ἡ τουρκικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία θὰ μπορούσαν νὰ ἀναλάβουν τὴν πολιτικὴ εὐθύνη τῆς ἱστορικῆς τους περιπέτειας καὶ τῆς προοπτικῆς. Νὰ ἀναλάβουν, μὲ λίγα λόγια, τὴν εὐθύνη τῆς, μεταξύ τους, εἰρήνης, ἢ καὶ τῆς σύγκρουσής τους ἀκόμη, ὡς προοπτικῆς τῆς δικῆς τους περιπέτειας. Ὡστόσο, γιὰ νὰ στεριώσει ἡ ἑλληνοτουρκικὴ φιλία μὲ τέτοιες προϋποθέσεις, νὰ ἀποκτήσει κατὰ συνέπεια δυναμικὴ ἀνατροπῆς τῶν μέχρι τώρα ὄρων διάρθρωσης τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων καὶ τῶν ὄρων ἀντιμετώπισης τῶν ἑλληνοτουρκικῶν προβλημάτων, πρέπει νὰ ἐντάσσεται στὸ πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς γιὰ τὴν ὁποία ἡ φιλία συνιστᾷ πολιτικὴ πράξη συλλογικῆς εὐθύνης μπροστὰ στὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον· πράξη πού δὲν προκύπτει ἀπὸ συνείδηση ἀδυναμίας καὶ ἀδιεξόδου μπροστὰ σ' ἓνα παρὸν καὶ μέλλον πού ἄλλοι καθορίζουν, ἀλλὰ ἀπὸ συνείδηση γνώσης τῆς ἱστορίας, ἄρα ἀπὸ συνείδηση δύναμης νὰ κατανοηθοῦν, νὰ χωνευτοῦν τὰ πῶς καὶ τὰ γιατί τῆς ἱστορίας, δύναμης νὰ συμβάλλουμε καὶ ἐμεῖς στὴ δημιουργία τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντός μας.

Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ φιλία σίγουρα εἶναι καλὸν πράγμα, μὲ τὴν ἠθικὴ τοῦ ὅρου ἔννοια. Τὸ στοιχείο ὅμως, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ διαδικασία καὶ τοὺς στόχους, δὲν παίζεται σὲ ἠθικὸ, ἀλλὰ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἄν ἡ

φιλότιμα προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μεταμοντέρνας ἀνάγνωσης τῆς ἱστορίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικότητα στὴν ἱστορία, ἀλλὰ ὅλα εἶναι ὑποκειμενικά, ἄρα ἡ ἀνάγνωση καὶ ἡ θέση ἀπέναντι στὴν ἱστορία δὲν συνεπάγεται ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ δέσμευση· ἂν ἡ φιλότιμα εἶναι προϊόν ἀδυναμίας τῶν λαῶν, πεισμένων ὅτι, ἔτσι κι ἄλλιως, ἄλλοι γράφουν γι' αὐτοὺς καὶ ἐρήμην τους ἱστορία, ἄρα ἡ στάση ἀπέναντι στὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον δὲν δεσμεύει ἀτομικά καὶ συλλογικά, τότε ἡ φιλία εἶναι ἐνός ἄλλου τύπου μεταφυσικῆ, ἐξίσου ὅμως μεταφυσικῆ μὲ τὴ μέχρι τώρα ἀφιλότιμα. Ἡ φιλία αὐτὴ οὔτε δεσμεύει οὔτε στρατεύει, οὔτε μάχιμους πολίτες δημιουργεῖ οὔτε πολιτικὴ συνείδηση γιὰ τὸ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον διαμορφώνει. Ἄνθρωπος ὑποταγμένους στὴ μοίρα τους φτιάχνει, ὑποταγμένους στὴ νέα μεταφυσικὴ, κοσμογονικὴ, ἐξ ἀποκαλύψεως—βλ. ἀμερικανικὴ ἀποκάλυψη— ἠθικὴ ἄνθρωπος ὑποταγμένους στὴν ἠθικὴ τῆς μανιχαϊστικῆς διχοτομίας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἄνθρωπος φοβισμένους ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῆς θείας τιμωρίας (βλ. ἀμερικανικὴ τιμωρία), ἄνθρωπος πού προσπαθοῦν νὰ εἶναι καλοὶ γιὰ νὰ κερδίσουν τὸν παράδεισο (καὶ πάλι, καὶ πολὺ μονότονα, τὸν ἀμερικανικὸ παράδεισο). Ἡ φιλία αὐτὴ οὔτε δεσμεύει οὔτε στρατεύει τίς ἀνθρώπινες συλλογικότητες—ἔθνη— στὴ βάση πολιτικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιών· φτιάχνει ὑποταγμένες συλλογικότητες, ποιμνία δηλαδή.

Ἄν ἐπιμένω τόσο πολὺ στὶς πολιτικὲς ἀρχές καὶ ἀξίες τῆς ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας, εἶναι γιὰ τὴν θεωρῶ πολὺ σημαντικό τὸ νὰ στρατευτεῖ κανεὶς ὄχι ἀπλῶς ὑπὲρ τῆς φιλίας, κυρίως ὑπὲρ τῆς διαδικασίας τῆς φιλότιμας, γιὰ τὴν διαδικασία εἶναι αὐτὴ πού δεσμεύει. Καὶ ὅταν λέω νὰ στρατευτεῖ στὴ διαδικασία, ἐννοῶ εὐθύνη πολιτικὴ ἀπέναντι στὴν Ἱστορία. Γιὰ παραδειγμα (τὸ πιὸ ἀπλό καὶ ἀθῶο φαινομενικὰ παράδειγμα): ἔλλειψη εὐθύνης, ἔλλειψη στρατεύσεως δείχνει ἡ ὑπο-

στήριξη της έλληνοτουρκικής φιλίας με την ταυτόχρονη χρήση όρων όπως Έλλαδίτης, έλλαδικός, έλλαδικό κράτος κλπ. Άλήθεια, πού όφείλεται ή διάδοση τών όρων αυτών τά τελευταία χρόνια, από τά πλέον επίσημα χείλη, πολιτικών και καθηγητών πανεπιστημίου, μάλιστα και ιστορικών, και μάλιστα τών περισσότερων άκραιφνών ύποστηρικτών της έλληνοτουρκικής φιλίας; Άν αυτή ή, έστω και άσυνείδητη, άναπαραγωγή τών όρων πού άκριβώς νομιμοποίησαν την έθνική άφιλότητα δέν δείχνει κραυγαλέα έλλειψη ευθύνης, τότε τί μπορεί νά σημαίνει ή λέξη ευθύνη; Κατάργηση όποιασδήποτε έννοιας ευθύνης και στράτευσης, υιοθέτηση μιας έντελώς χαζοχαρούμενης και χαδαλεδιάρικης άποψης περί πολιτικής (άπολιτικής) δείχνει ή στάση όλων αυτών τών δημοσιογράφων και άλλων πού σκοτώνονται για την έλληνοτουρκική φιλία, απλό όμως έργαλειό έκσυγχρονισμού στό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, άφου ή ύποστήριξη της όχι μόνο δέν συνεπάγεται έναν άλλο λόγο, αντίθετως την άναπαραγωγή του ίδιου λόγου πού νομιμοποιεί την άφιλότητα. Τά παραδείγματα είναι πάρα πολλά, τό πιό κραυγαλέο βέβαια άπ' όλα είναι ό χαβαλές πού γίνεται επί της ουσίας με τόν Χριστόδουλο (σ' αυτό τό περιοδικό έχουν φιλοξενηθεί πολλά άρθρα για τό θέμα, ώστε δέν χρειάζεται νά επανέλθουμε). Η έλληνοτουρκική φιλία, λοιπόν, στή νεοδιεθνιστική της, στήν έργαλειακή της έκδοχή προσωπικά μπορεί νά μήν μέ βρίσκει αντίθετη (στό επίπεδο και μόνο ότι από την έχθρα προτιμώ τή φιλία, στό επίπεδο δηλαδή τών ρεφλέξ), δέν μπορεί όμως νά μέ στρατεύσει, γιατί ως πρós τό ουσιαστικό, τό πολιτικό, διαφωνώ ριζικά. Και τούτο διότι ή νεοδιεθνιστικών προδιαγραφών φιλία δέν μπορεί νά δημιουργήσει άναπαραστάσεις και συμβολισμούς πού προκύπτουν από τή γνώση και άποκωδικοποίηση του παρελθόντος και από τήν πολιτική άγωνία για ένα καλύτερο αύριο. Δέν διαμεσολαβείται από εκείνα τά στοιχεία πού ενεργοποιούν, συλλογικοποιούν, στρατεύουν πολιτικά τήν κοινωνία.

Αυτή ή πολιτική μου διαφωνία, διαφωνία επί τών άρχων, οξύνεται από τό γεγονός ότι μεγάλο μέρος του χρόνου μου τό περνά στην Κύπρο. Έπειδή θεωρώ ότι τό κατ' έξοχήν πεδίο στό όποιο θά δοκιμαστέι τό βάθος και τό πολιτικό περιεχόμενο της έλληνοτουρκικής φιλίας είναι τό Κυπριακό, ή άγωνία για την έλληνοτουρκική φιλότιτα γίνεται πιό άμεση και έπιτακτική. Και τούτο διότι στό Κυπριακό άκριβώς ένσαρκώνονται σήμερα οι μύθοι και οι πραγματικότητες δύο, περιόδου, αιώνων, άρα σ' αυτό κατ' έξοχήν «παίζεται» τό στοίχημα της προοπτικής για την περιοχή και, μάλιστα, τό ποιός προοπτικής. Τό Κυπριακό είναι δύσκολο και πολύπλοκο πρόβλημα, όχι μόνο για τούς προφανείς, πολυσυζητημένους και όπωσδήποτε σοβαρούς λόγους, αλλά και διότι, από τό 1922 και μετά, ή συνάντηση Έλλήνων και Τούρκων, μέ όλο τό βάρος τών «έθνικών άποσκευών» πού κουβαλούν οι μέν και οι δέ, γίνεται πάνω σ' αυτό τό νησί. Τό Κυπριακό είναι ένα

πρόβλημα ιστορικό αλλά και σύγχρονο, είναι ένα πρόβλημα πολιτικό, ή λύση του όποιου θά σημαδέψει —όπως άλλοτε αυτό της Μικράς Άσίας— τόσο τις έλληνοτουρκικές σχέσεις για τόν 21ο αιώνα, όσο και τόν τρόπο με τόν όποιο οι χώρες αυτές διεκδικούν τή θέση τους —όσο μικρή κι αν είναι αυτή— στό διεθνές πλαίσιο. Στην Κύπρο μέλλει, κατά τή γνώμη μου, νά αποδειχτούν τά όρια τόσο του βάθους της φιλότιτας Έλλήνων και Τούρκων, όσο και του μεγέθους της στράτευσης στό όνομα του καλύτερου αύριου.

Οι Έλληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι κέδισαν αίγουρα τό ιστορικό στοίχημα της έλληνικότητας και της τουρκικότητας τους άντιστοιχώς, παραμένει όμως άνοιχτό τό στοίχημα της κυπριακότητας του χώρου τους, μ' άλλα λόγια τό στοίχημα του ξεπεράσματος της άφιλότιτας ως παράγοντα έθνικής επιδίωξης, του ξεπεράσματος της προαιώνιας έχθρότητας Έλλήνων και Τούρκων, της δημιουργίας εν τέλει συμβολισμών και άναπαραστάσεων όπου ή έλληνικότητα και ή τουρκικότητα δέν δημιουργούν ρήξη αλλά σύνθεση(!). Τά πράγματα, όμως, στην Κύπρο και ως πρós την Κύπρο πρós τό παρόν εξακολουθούν νά εξέλισσονται σέ άλλο χρόνο, κάτι πού βάζει σέ δοκιμασία επί της ουσίας την έλληνοτουρκική φιλία. Σέ ό,τι άφορρά κατ' άρχήν την Τουρκία και τόν Ντενκτάς, τό Κυπριακό δέν φαίνεται, ακόμη τουλάχιστον, νά άποδεσμεύεται από τά «έθνικά συμφραζόμενα» της άφιλότιτας πού τό δημιούργησαν. Η Κύπρος, για την πολιτική Τουρκίας και Ντενκτάς, συνιστά παράγοντα προσέγγισης με τούς Έλληνες, μόνο υπό τόν όρο της άποδοχής του καθεστώτος πού δημιουργήθηκε ως άποτέλεσμα της άφιλότιτας Έλλήνων-Τούρκων, Έλληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων. Μέσα από μία πολύπλοκη, άμφίδρομη σχέση πού οι όροι της άλλοτε ορίζονται από την Τουρκία άλλοτε από τόν Ντενκτάς, ή Τουρκία άντιμετωπίζει τή λύση της κυπριακότητας —όμοσπονδία— ως ύπονομευση της έθνικής ιδεολογίας και πολιτικής της. Και τούτο γιατί ή άποδοχή της όμοσπονδίας από τή μεριά της Τουρκίας θά σημαίνει: άπονομιμοποίηση του έκτουρκισμού ενός μέρους του χώρου, άπονομιμοποίηση της κατάκτησης ως έθνικής πολιτικής, άπονομιμοποίησης του Ντενκτάς ως άρχηγού ενός τουρκοκυπριακού κράτους, άπονομιμοποίηση της διχοτόμησης ως έθνικής πολιτικής εν τέλει άπονομιμοποίηση της άφιλότιτας ως παράγοντα έθνικής επιδίωξης τών Τουρκοκυπρίων στό κυπριακό έδαφος. Κι ενώ μέχρι κάποια περίοδο ή Τουρκία επέβαλλε πολιτική στους Τουρκοκυπρίους, σήμερα φαίνεται ότι ό Ντενκτάς ύποβάλλει πολιτική στην Τουρκία. Η όμοσπονδία κατ' έξοχήν πλήττει τήν «έθνική πολιτική» του Ντενκτάς, ύπονομεύει τόν έθνικό του ρόλο. Η Τουρκία, παρά τό γεγονός ότι τό Κυπριακό έχει έγκλωβίσει τήν έξωτερική πολιτική της, έπιμένει, υπό τήν πίεση και του Ντενκτάς, νά τό άντιμετωπίζει μέ όρους «έθνικής άντιπαλότητας» τών άρχων του αιώνα: ή κυπριακότητα τών Τουρκοκυπρίων εξασφαλίζεται μέσα από την άφι-

λόγηση προς τούς Έλληνοκυπρίους, επομένως τήν ύπονομευση τής Κυπριακής Δημοκρατίας και όχι μέσα από τήν ένσωμάτωσή τους σ' αυτήν.

Σέ ό,τι αφορά τήν Ελλάδα και τήν Κυπριακή Δημοκρατία, ως προς τήν όμοσπονδία πάντα, ή κατάσταση φαίνεται νά είναι καλύτερη. Είναι και επί τής ουσίας όμως; Η όμοσπονδία, αντιμετωπιζόμενη ως δυνατή λύση και από τίς δύο πλευρές, φαίνεται σάν νά προκύπτει μέσα από τή διαδικασία συμφιλίωσης Έλλήνων-Τούρκων ή κυπριακότητα φαίνεται σάν νά συνιστά τό στοιχείο πολιτικής συναίνεσης Έλληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων, τό στοιχείο ξεπεράσματος όλων αυτών των στοιχείων πού συγκρότησαν και έδραϊωσαν τήν άφιλότητα. Είναι όμως έτσι; Έδώ ακριβώς βρίσκεται τό πρόβλημα! Παρακολουθώντας από πιό κοντά τήν εξέλιξη του Κυπριακού, σέ σχέση τόσο μέ τήν ελληνική όσο και μέ τήν κυπριακή πολιτική, διαπιστώνουμε ότι ή όμοσπονδία προκύπτει ως λύση ανάγκης, επιβεβλημένη από τήν Άμερική, λόγω του κυπριακού άδιεξόδου. Μέ λίγα λόγια, και τραβώντας ίσως τή λογική του κυρίαρχου περί τό Κυπριακό πολιτικού λόγου στά άκρα, καταλήγουμε εύκολα στο συμπέρασμα ότι είτε ή όμοσπονδία είτε ή διχοτόμηση είτε ή οποιαδήποτε άλλη πολιτική συνιστούν έξισου πιθανές λύσεις, άρκει νά έγγραφονται στο άμερικανικό πολιτικό σχέδιο για τήν περιοχή και νά μήν συγκρούονται μ' αυτό. Και φτάνουμε σ' αυτό τό συμπέρασμα, διότι ή στρατευση υπέρ τής όμοσπονδίας σημαίνει μεγάλες δεσμεύσεις απέναντι στο ποιά στάση κρατούμε στο έλληνοτουρκικό αλλά και κυπριακό παρελθόν, παρόν και μέλλον. Ξέρουμε δηλαδή και παίρνουμε τήν ευθύνη γι' αυτά πού λέμε και γι' αυτά πού πολεμάμε: Έτσι, για παράδειγμα, ή χρήση του όρου «έλλαδικός» άκυρώνει τήν ουσία τής όμοσπονδίας· ό Νταλάρας άγκαλιά μέ τόν Σημίτη στην Κύπρο (1996) άκυρώνει τήν όμοσπονδία, οι δηλώσεις των Έλλήνων πολιτικών στην Κύπρο «περί προωθημένου φυλακίου του έλληνισμού» (πότε θά απαλλαγούμε άραγε από τό μελοδραματισμό και τήν κοινοτοπία;) άκυρώνει τήν όμοσπονδία, όπως επίσης τήν άκυρώνουν οι δηλώσεις του πρέσβη τής Κύπρου στην Ελλάδα (και όχι μόνο, άπειρων όσων κόπτονται για τήν έλληνοτουρκική φιλία) όταν δηλώνει υπερήφανα ότι οι Κύπριοι είναι πρώτα Έλληνες και μετά Κύπριοι, αυτός, ό εκπρόσωπος τής Κυπριακής Δημοκρατίας πού παλεύει για τήν όμοσπονδία. Άκυρώνεται όμως ή ουσία τής όμοσπονδίας κι από αυτούς πού, στο όνομά της και κυρίως στο όνομα τής έλληνοτουρκικής φιλίας, άγνοούν, παραποιούν τήν ιστορία τής Κύπρου και του Κυπριακού, θεωρώντας ότι ή ιστορία τής Κύπρου είναι θέμα διαφόρων ταυτοτήτων, θέμα πολυπολιτισμικότητας και πολυπολι-δέν ξέρω-κι εγώ-τί-άλλο (λές και οι άνθρωποι άποφασίζουν νά σκοτωθούν και νά σκοτώσουν για πλάκα) καθιστώντας τήν όμοσπονδία μιá απλή, ρεαλιστική λύση, ένταγμένη στή λογική του μεταμοντερνισμού, αφαιρώντας τής όλη τήν ιστορική και πολιτική δυναμική.

Η όμοσπονδία τελικά μοιάζει, σύμφωνα μέ τά προηγούμενα, νά είναι μιáς άλλης μορφής άφιλότητα, μιá τακτική υποχώρηση μπροστά στον επικίνδυνο, άγνωστο, αλλά πάντα έθνικό έχθρό. Στην Κύπρο, ό κυρίαρχος πολιτικός λόγος -σχεδόν χωρίς καμιά εξαίρεση- χαρακτηρίζεται από διγλωσσία, αντίξια, αν δέν τήν ξεπερνάει, αυτής πού χαρακτηρίζει τόν πολιτικό λόγο τής «Μητέρας-Πατρίδας»: άλλος ό «έθνικός, ελληνικός λόγος», άλλη ή πολιτική, κυπριακή στρατηγική. Η κυπριακότητα (ως έλληνοκυπριακή-τουρκοκυπριακή σύνθεση) δέν υπάρχει, απλώς ή όμοσπονδία ανακλά μιá βεβιασμένη συμφιλίωση Έλληνοκυπρίων-Τουρκοκυπρίων, μέ τούς όρους όμως τής προηγούμενης άφιλότητας: ή κυπριακότητα ως προϋπόθεση για τή διασφάλιση τής ελληνικότητας του κράτους. Έτσι, ή όμοσπονδία όχι μόνο δέν δημιουργεί άλλους συμβολισμούς, δέν δημιουργεί προϋποθέσεις στράτευσης, δέν είναι αποτέλεσμα τής συνείδησης για τήν *ανεξαρτησία τής Κύπρου*. Δέν έχει αποκτήσει, στον κυπριακό πολιτικό λόγο, εκείνο τό ιδεολογικό περιεχόμενο πού θά τήν καταστήσει λύση επαναστατική, ανατρεπτική τής διχοτόμησης και τής σύγκρουσης, μιá λύση πού θά δικαιώνει τόν άγώνα ανεξαρτησίας του νησιού. Ό έθνικός κυπριακός λόγος επικεντρώνεται ακόμη στην *έλληνικότητα* των Έλληνοκυπρίων - λές κι αυτό δέν έχει λυθεί, λες κι αυτό νά άμφισθητείται από κανέναν! Πράγμα πού σημαίνει ότι τό Κυπριακό μεταφέρεται στα δεδομένα του πρώτου μισού του 20ού αί. Έτσι ή όμοσπονδία καταντάει νά σημαίνει αναγκαστική υποχώρηση του έλληνισμού, για επιβίωση και όχι *νίκη των Κυπρίων*. Βεβαίως, αυτή ή συνείδηση *τακτικής υποχώρησης του έλληνισμού* έντείνεται και έδραϊώνεται από τίς δηλώσεις, τούς λόγους και τίς παρεμβάσεις πού κάνουν οι Έλληνες -αυτοί οι εκπρόσωποι του Κέντρου- όταν έρχονται στην Κύπρο. Είναι παράδοξο, αλλά και οι «έθνοπατέρες» και οι φανατικοί «έλληνοτουρκόφιλοι» έχουν τήν ίδια επίδραση στην Κύπρο: ως Κέντρο λειτουργούν, ως Κέντρο διαμορφώνουν τούς όρους τής ελληνικότητας ή τής κυπριακότητας των Κυπρίων (άξίζει πραγματικά τόν κόπο νά ζήσει κάποιος ένα διάστημα στην Κύπρο, γιατί μόνο έτσι θά διαπιστώσει ότι δέν περιγράφεται: τί σημαίνει Έθνικό Κέντρο, τί σημαίνει έλληνοτουρκική φιλία, τί σημαίνει *άχταρμάς*, τί σημαίνει δέν στρατεύομαι για τίποτε, αλλά «παγκοσμιοποιούμαι», τί σημαίνει «έχω χάσει οποιοδήποτε μπούσουλα», τί σημαίνει είμαι ποιμνιο πιστών).

Σέ ό,τι αφορά τούς ίδιους τούς Κυπρίους (Έλληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους) νά παραθέσω, αντί άλλης ανάλυσης, παραφρασμένο ένα απόσπασμα από τό *Πορτρέτο ενός Καλλιτέχνη* του Τζέμης Τζούς: «Δέν θά ύπηρετήσω ό,τι δέν πιστεύω πλέον, είτε αυτό λέγεται [...] πατρίδα μου είτε εκκλησία μου: και θά προσπαθήσω νά έκφραστώ μέ έναν τρόπο ζωής [...], χρησιμοποιώντας για τήν άμυνά μου τά μόνα όπλα πού επιτρέπω στον έαυτό μου νά χρησιμοποιήσει -*σιωπή, έξορία και πονηριά*».

ΤΟ Γ΄ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΡΙΞΗΣ (Γ΄ ΚΠΣ) ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

του Λαζάρου Απέκη

Οι απόψεις που ακολουθούν αποτελούν μία προσπάθεια να εκφραστεί ή βαθιά ανησυχία που διακατέχει τον γράφοντα, ως μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας και ως πολίτη, για τις συνέπειες που προβλέπεται ότι θα έχουν στο άμεσο μέλλον για τον ακαδημαϊκό και δημόσιο χαρακτήρα του Έλληνικού Πανεπιστημίου, αλλά και το θεσμό του πανεπιστημίου γενικότερα, ο σχεδιασμός, οι ενέργειες και τα έργα με τα οποία προτείνεται να «ενταχθούν» τα πανεπιστήμια στο Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης».

Εισαγωγικά

Η τριτοβάθμια εκπαίδευση, και όχι μόνο, βρίσκεται από το έτος 1995 αντιμέτωπη με μία μεγάλη παρέμβαση που επιχειρείται μέσω των χρηματοδοτήσεων των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης. Τον Ιούνιο του 2000 λήγει, μετά από παράταση ενός εξαμήνου, το Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Β΄ ΚΠΣ, γνωστό και ως πακέτο (!) Ντελόρ). Από το έτος 2000 προβλέπεται η έναρξη του Γ΄ ΚΠΣ (οι εξελίξεις δεν επέτρεψαν να γίνει γνωστό ως πακέτο Σαντέρ, ίσως ο Πρόντι στο θέμα αυτό να έχει καλύτερη τύχη). Οι χρηματοδοτήσεις προς τα ΑΕΙ και ΤΕΙ γίνονται κυρίως με τη μορφή των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων Εκπαίδευσης και Αρχικής (!) Επαγγελματικής Κατάρτισης (!) (ΕΠΕΑΕΚ). Υπάρχει το ΕΠΕΑΕΚ-1 από το Β΄ ΚΠΣ και θα υπάξει το ΕΠΕΑΕΚ-2 από το Γ΄ ΚΠΣ.

Μία κατ' αρχήν γενική επισήμανση είναι ότι τα «πακέτα» αυτά να μην διοχετεύουν στα πανεπιστήμια πολύ σημαντικούς, για τα μέτρα της κρατικής χρηματοδότησης, πόρους, όμως δεν χρηματοδοτούν γενικά την καλύτερη λειτουργία των πανεπιστημίων, αλλά επιλεκτικά προωθούν συγκεκριμένες λειτουργίες, ενέργειες και δράσεις οι οποίες, είτε άμεσα και δηλωμένα, είτε έμμεσα ως αναπόφευκτες συνέπειες, συνιστούν πολύ σημαντική παρέμβαση στη φυσιογνωμία, στον ακαδημαϊκό και στον δημόσιο χαρακτήρα των πανεπιστημίων. Το θέμα αυτό δεν έχει συζητηθεί, νομίζω, δημοσία όσο θα του ταίριαζε, όπως δεν έχει συζητηθεί επαρκώς σε ποιο βαθμό αυτές οι παρεμβάσεις είναι μονοσήμαντα καθορισμένες από τον «χρηματοδότη» και σε ποιο βαθμό αποτελούν τή συνόψιση των πιέσεων διαφόρων ισχυρών «τοπικών» ομάδων που έχουν

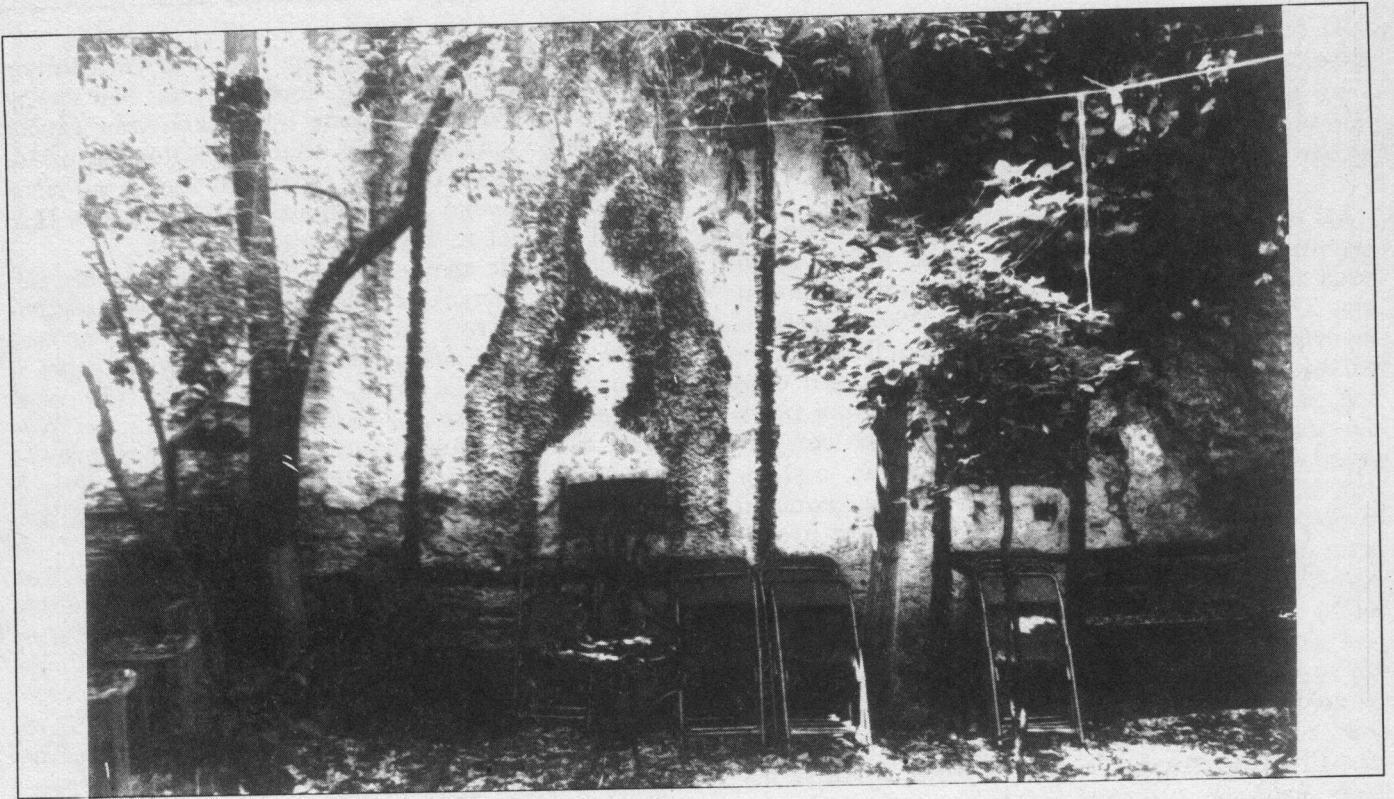
τόν τρόπο να προσανατολίζουν και τα εκπαιδευτικά πράγματα καταπώς τους εξυπηρετεί. Δεν έχει επίσης επαρκώς συζητηθεί ποιο πανεπιστήμιο και τί από αυτό κινδυνεύει, όπως και τί απαιτεί υπεράσπιση, ποιοί είναι σε θέση να το κάνουν και με ποιές συνέπειες. (Μεγάλοι «άνοιχτοί λογαριασμοί», μένει να «άνοιξουν» και να προκύψει ποιοί και με ποιούς θα «λογαριαστούν».)

Οι κατευθυντήριες απόψεις και οι βασικοί στόχοι που αφορούν το Γ΄ ΚΠΣ περιλαμβάνονται στο «Συνολικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 2000-2006», όπου διατυπώνεται ο ευρύτερος κυβερνητικός αναπτυξιακός σχεδιασμός για την Εκπαίδευση-Κατάρτιση-Απασχόληση, ένα κείμενο το οποίο είναι γνωστό, τουλάχιστον σε όρισμένους κύκλους, από διετίας περίπου. Το κείμενο αυτό αποτελεί το πλαίσιο όλων των σχετικών κειμένων που ακολουθήσαν και τα οποία θα αναφερθούν στη συνέχεια.

Τα όσα αφορούν το Υπουργείο Παιδείας έχουν περιληφθεί στο «Αναλυτικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης στον τομέα των ανθρωπίνων πόρων του ΥΠΕΠΘ για το Γ΄ ΚΠΣ» (ΣΠΑ), η τελική διατύπωση των οποίων περιέχεται στην «Πρόταση του ΥΠΕΠΘ για το σχέδιο περιφερειακής ανάπτυξης 2000-2006».

Η εμπλοκή των πανεπιστημίων ξεκίνησε από τη Σύνοδο των Πρυτάνεων, η οποία συνέστησε «Επιτροπή Γ΄ ΚΠΣ», αποτελούμενη από οκτώ αντιπρυτάνεις, με συντονιστή τον αντιπρύτανη του ΕΜΠ Λευτέρη Παπαγιαννάκη (έκπρόσωπο των ΑΕΙ στην Επιτροπή Παρακολούθησης για το Γ΄ ΚΠΣ του Υπουργείου Παιδείας), και συνέταξε την «Πρόταση των ΑΕΙ για το Γ΄ ΚΠΣ». Η πρόταση αυτή, που όπως θα ήταν εύλογο, στην ήπιότερη των περιπτώσεων, θα αποτελούσε μία εισήγηση προς τα ΑΕΙ, χωρίς καμία ουσιαστική αλλαγή (εξ όσων γνωρίζω) εγκρίθηκε από επόμενη Σύνοδο των Πρυτάνεων και συνιστά ήδη την άποψη των ΑΕΙ για το Γ΄ ΚΠΣ. Είναι όμως δεδομένο ότι η πανεπιστημιακή κοινότητα και τα θεσμοθετημένα ακαδημαϊκά όργανα (υπενθυμίζω ότι η Σύνοδος των Πρυτάνεων δεν είναι), είτε από έλλειψη πληροφόρησης, σκόπιμη ή μή, είτε από άμηχανία είτε από αδιαφορία, δεν επηρέασαν αυτή την πρόταση, παρά τη σημαντική και σχετικά έκτεταμένη μέσα στα ΑΕΙ εμπειρία από το Β΄ ΚΠΣ.

Στή συνέχεια ακολούθησε ή «απόκριση» του ΥΠΕΠΘ, με την «Εισήγηση για την ένταξη των Πανεπιστημίων στο 3ο ΚΠΣ (2000-2006)» του ειδικού γραμματέα του ΥΠΕΠΘ Δ. Κλάδη. (Ζητώ συγγνώμη για τά πολλά διαδικαστικά αλλά είναι ένδεικτικά του πώς, για άλλη μία φορά, ολοκληρώνεται ένας «διάλογος».)

Με την «Πρόταση των ΑΕΙ για τό Γ' ΚΠΣ» («Πρόταση» στό έξής) καθορίζονται τόσο οι στόχοι του συνολικού σχεδιασμού για τά ΑΕΙ τής χώρας, όσο και αυτοί των έπιμέρους προγραμμάτων ανάπτυξης των ΑΕΙ. Τό κείμενο Κλάδη («Εισήγηση» στό έξής), πού ακολούθησε, συμπίπτει μέ μεγάλο μέρος τής «Πρότασης».

Τόν μήνα Οκτώβριο του 1999 ολοκληρώνεται ή πρώτη φάση αυτής τής διαδικασίας μέ την όριστικοποίηση από τό ΥΠΕΠΘ των προϋπολογισμών και του έπιμερισμού τους σε «μέτρα» και «ένεργειες», καθώς και μέ την ύποβολή στό ΥΠΕΠΘ των προτάσεων των ΑΕΙ για τό Γ' ΚΠΣ. Τώρα είναι ή περίοδος πού «ψήνονται» στό ύπουργείο οι όροι τής προκήρυξης των διαφόρων μέτρων και ένεργειών, δηλαδή τό πώς θά υλοποιηθεί τό Πρόγραμμα.

Οι στόχοι και τά χαρακτηριστικά μιās μεγάλης παρέμβασης

Σέ όλα τά κείμενα πού αναφέρθηκαν, οι βασικοί στόχοι απορρέουν κυρίως από τή διαπίστωση ότι «οι άδυ-

ναμίες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος γίνονται αίτια μείωσης τής άπασχολησιμότητας του εργατικού δυναμικού μέ άποτέλεσμα την άδυναμία του νά προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες συνθήκες τής αγοράς εργασίας» (ΣΠΑ). (Δέν μπορώ νά συγκρατήσω ένα σχόλιο: ή αγορά ως φυσική δύναμη –στην όποία πού νά παρεμβαίνεις τώρα– μεταβάλλει τίς συνθήκες και τό εκπαιδευτικό σύστημα όφείλει νά προσαρμοστεί – μάλιστα, όχι άκριβώς νά προσαρμοστεί, αλλά αναλαμβάνουν νά τό προσαρμόσουν. Δυστυχώς αυτές οι «πρωτόγονες» αντίληψεις δέν αποτελούν ελληνική ιδιομορφία αλλά βρίσκονται στον πυρήνα μιās κυρίαρχης τάσης στην Εύρωπαϊκή Ένωση πού καθορίζει παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, μέ μάλλον μοιραίες συνέπειες για τό θεσμό του πανεπιστημίου.)

Ίδιαίτερα για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ή «Πρόταση» και ή «Εισήγηση» αναφέρουν: «Οι στρατηγικοί στόχοι πού θά έξυπηρετήσουν τά έπιμέρους προγράμματα των ΑΕΙ τής χώρας απορρέουν από την άδήριτη ανάγκη νά αναδιαρθρώσουν και αναβαθμίσουν δραστικά την προσφορά τους στους τομείς τής εκπαίδευσης, τής έρευνας και τής παροχής έπιστημονικών και τεχνολογικών υπηρεσιών, προκειμένου νά ανταποκριθούν στην άποστολή τους σε περιφερειακό, έθνικό και διεθνές επίπεδο». Ώς τέτοιοι στόχοι αναφέρονται και οι ακόλουθοι:

α) Η γενίκευση τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και έλεύθερη πρόσβαση σ' αυτή.

β) Ό έπινασχεδιασμός (!) τής βασικήσ προπτυχιακήσ εκπαίδευσησ.

γ) Ό σχεδιασμός, σέ εύρεία κλίμακα, σύγχρονων προγραμμάτων μεταπτυχιακών σπουδών και προγραμμάτων συνεχιζόμενης (ή διά βίου) εκπαίδευσησ.

Μέ αυτούσ τούσ στόχουσ, ακόμη και για έναν παρατηρητή χωρίσ ιδιαίτερα άνήσυχη ματιά, τόσο ή «Πρόταση τών ΑΕΙ για τό Γ΄ ΚΠΣ» όσο και ή «Εισήγηση» Κλάδη συνιστούν μία συνολική μεγάλη παρέμβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Βέβαια, θά μπορούσε νά αναρωτηθει κανείς αν πρέπει νά πάρει όλα αυτά τούσ μετρητούσ. Έντούτοις, παρά τήν άρνητική εμπειρία από τό σχετικό γενικό άλαλούμ, είμαστε ύποχρεωμένοι νά τά πάρουμε αν όχι τούσ μετρητούσ, τουλάχιστον στά σοβαρά. Και πρόσ τούτο, θά περιοριστώ νά αναφέρω μόνον δύο από τούσ λόγουσ: Όπωσ αναφέρεται στο κείμενο του ύπουργείου Παιδείασ: «Είναί πιθανό (για τήν έπταετία 2000-2006, διάρκεια του Γ΄ ΚΠΣ) ό κρατικός προϋπολογισμός νά μήν μπορεί, πέραν τών επενδύσεων ρουτίνας, νά αναλάβει και μαζικές επενδύσεις ύποδομήσ και τά ΑΕΙ δέν θά μπορούν νά καλύψουν τίσ άνάγκεσ αυτές από δικούσ τουσ πόρουσ, τό Γ΄ ΚΠΣ είναί ή τελευταία ίσως εύκαιρία για τά ΑΕΙ νά ολοκληρώσουν τίσ αναγκαίεσ ή και επιθυμητέσ ύποδομέσ (κτιριακή ύποδομή, μεγάλοι έξοπλισμοί...)). Επίσημ, όπωσ αναφέρεται στην «Πρόταση τών ΑΕΙ»: «Η συνοχή τών επί μέρουσ Έπιχειρησιακών Προγραμμάτων τών ΑΕΙ (μέσω τών όποιων θά εκφραστούν οι επιλογέσ τουσ) θά έλεγχθει κατ' άρχήν από τήν Έπιτροπή Γ΄ ΚΠΣ τών ΑΕΙ και τή Σύνοδο τών Πρυτάνεων, μέ βασικά κριτήρια: α) τή σαφήνεια και τόν ρεαλισμό (!) τών στόχων, β) τήν έναρμόνιση (!) τών προτεινόμενων έργων και προγραμμάτων μέ τούσ στόχουσ». Δηλαδή, άλίμονο στά ΑΕΙ που θά τολμήσουν νά διαμορφώσουν διαφορετικέσ στρατηγικέσ άπόψεισ για τήν εξέλιξη του πανεπιστημίου.

Οι έπιμέρουσ άνέργειεσ και δράσεισ τής μεγάλης παρέμβασησ

Τόσο ή «Πρόταση τών ΑΕΙ» όσο και ή «Εισήγηση» Κλάδη διαρθρώνονται σέ «Μέτρα» (δέκα Μέτρα) και έπιμέρουσ «Ένέργειεσ». Θά αναφερθώ σέ όρισμένα από αυτά, τά όποια άναδεικνύουν τούσ όρουσ αυτήσ τής μεγάλης, όπωσ τή χαρακτηρίσα, παρέμβασησ.

Τό «Μέτρο 1» περιγράφεται ώσ «Άνοιγμα-Διεύρυνση τής Τριτοβάθμιασ Έκπαίδευσησ» (κατά τήν «Εισήγηση») ή ώσ «Διεύρυνση-Εμβάθυνση-Εύελιξία» (κατά τήν «Πρόταση») και προβλέπει τίσ ακόλουθεσ άνέργειεσ:

1. Ύποστήριξη τών νέων Τμημάτων (περίπου 70 σέ ΑΕΙ και ΤΕΙ) τά όποια ιδρύθηκαν στο πλαίσιο του Β΄ ΚΠΣ, στά όποια στηρίζεται ή διεύρυνση τής τριτοβάθμιασ εκπαίδευσησ, και για τά όποια τό Γ΄ ΚΠΣ πρέ-

πει νά εξασφαλίσει τόσο τήν όμαλή χρηματοδότηση τών δαπανών λειτουργίασ τουσ όσο και τών «αύξημένων άναγκών ολοκλήρωσησ (!) τών βασικών ύποδομών τουσ» καθώσ και τήν «όμαλή συνέχιση τής στελέχωσήσ τουσ τόσο σέ κύριο (πρόκειται κυρίωσ για διδακτικό προσωπικό μέ δεκάμηνεσ συμβάσεισ του Π.Δ. 407!) όσο και σέ λοιπό έμψυχο δυναμικό».

Έτσι, χωρίσ προγραμματισμό και άντίστοιχη δέσμευση για τίσ άπαραίτητεσ νέεσ θέσεισ, χωρίσ νά διατυπωθει τό άπαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για τό νέο προσωπικό όλων τών κατηγοριών, χωρίσ νά εξασφαλιστει ή προοπτική και οι πηγέσ χρηματοδότησησ τών νέων τμημάτων και κατά τή διάρκεια του Γ΄ ΚΠΣ, για άνάγκεσ που δέν καλύπτονται από αυτό, όπωσ ή πρόσληψη μελών ΔΕΠ («μή επιλέξιμεσ δαπάνεσ» (!) είναί ό τεχνικός όρουσ), αλλά, και κυρίωσ, μετά τή λήξη τών κοινοτικών χρηματοδοτήσεων.

2. Δεύτερη φάση τής διεύρυνσησ. Άφορά τήν «ολοκλήρωση τής διεύρυνσησ τής τριτοβάθμιασ εκπαίδευσησ, προκειμένου νά έπιτευχθει ή έλεύθερη πρόσβαση τών νέων και ή κατάργηση τών εισαγωγικών εξετάσεων, μέ τήν εξισορρόπηση τής προσφοράσ μέ τή ζήτηση». Κατά τήν «Εισήγηση Κλάδη» θά πρέπει κατά κύριο λόγο νά έστιασθει στην άνάπτυξη Διατμηματικών Προγραμμάτων Σπουδών και τοποθετείται χρονικά για τά έτη 2002 ή 2003 (ναί, έτσι!).

Η εμπειρία από τήν «πρώτη φάση» τής διεύρυνσησ μέ τήν ίδρυση νέων τμημάτων μέ τά άλυτα προβλήματα που έπέφερε (προσωπικού, θεσμών, ύποδομήσ, έξοπλισμών) και τήν άνυπαρξία προγραμματισμού και δεσμεύσεων για τήν άντιμετώπιση τουσ από μέρος τής πολιτείασ, άποτελει έξόχωσ άνησυχητική προοπτική για τά ακόμη μεγαλύτερα προβλήματα που συνεπάγεται ή γενίκευση τής διεύρυνσησ τής τριτοβάθμιασ εκπαίδευσησ.

Για τήν εξέλιξη τών σπουδών ή «Πρόταση» προτείνει τήν εύελιξία τών σπουδών που θά έπιτρέπει στούσ φοιτητέσ «νά επιλέξουν τό εκπαιδευτικό πρόγραμμα που τούσ ταιριάζει και νά άναδείξουν τίσ ικανότητέσ τουσ». Οι προτεινόμενεσ μορφέσ είναί ή όριζόντια κινητικότητα φοιτητών (μετακίνηση τών φοιτητών από τμήμα σέ άλλο συγγενέσ τμήμα τής άρεσκείασ τουσ), τό διαφοροποιημένο πτυχίο (παρακολούθηση μαθημάτων, κορμού ή έπιλογής, από άλλο συγγενέσ τμήμα μέ ύποχρέωση άναγραφής σχετικήσ ένδειξησ στο πτυχίο) και τό διατμηματικό πτυχίο (παροχή κοινού διαφοροποιημένου πτυχίου από δύο ή περισσότερα τμήματα).

Άν αυτοί οι θεσμοί εφαρμοστούν πριν νά διασφαλιστούν οι προϋποθέσεισ που θά έγγυώνται τό έπιστημονικό περιεχόμενο του παρεχόμενου πτυχίου, ό κίνδυνος, μέ τή γενίκευση τουσ, νά πάρουν τή μορφή γενικευμένων Προγραμμάτων Σπουδών Έπιλογής (ΠΣΕ) θά είναί μεγάλος.

Πιστεύουμε ότι τά ΑΕΙ που σέβονται τό ρόλο τουσ πρέπει νά άπαιτήσουν τήν υιοθέτηση κανόνων, προϋποθέσεων και κριτηρίων που θά διασφαλίζουν τόν

ακαδημαϊκό και δημόσιο χαρακτήρα, τή στάθμη, τή βιωσιμότητα και τήν αξία των παρεχόμενων σπουδών και τίτλων προκειμένου να αντιμετωπιστεί το αίτημα για διευρυμένη τριτοβάθμια εκπαίδευση. Έπειδή η πολυτεία, όπως φαίνεται τουλάχιστον από τις μεσοπρόθεσμες επιλογές της, δεν περιλαμβάνει τέτοια θέματα στις προτεραιότητές της, είναι αναγκαίο να αναπτυχθούν τέτοιες πρωτοβουλίες μέσα στα ΑΕΙ.

3. **Μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών.** Η «Εισήγηση Κλάδη» αναφέρει: «Μετά από μία γενικευμένη διαδικασία ποιοτικής αξιολόγησης όλων των λειτουργούντων Προγραμμάτων Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) θά επιδιωχθεί και η οργάνωση ΠΜΣ σε νέες, στρατηγικής σημασίας γνωστικές περιοχές»— και μάλιστα η «Πρόταση» προσθέτει και τή «διαμόρφωση κανόνων για τή συμμετοχή των επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση».

Η προτεινόμενη (στην «Πρόταση», όχι στην «Εισήγηση») συμμετοχή των επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση των μεταπτυχιακών καθώς και διαφαινόμενες τάσεις σε όρισμένα ΑΕΙ (έπιβολή διδάκτρων και άλλων «νεωτερισμών») επιβάλλουν να διευκρινιστεί και να κατοχυρωθεί ο δημόσιος και ακαδημαϊκός χαρακτήρας των μεταπτυχιακών σπουδών. Για τις προτεινόμενες αλλαγές, πρέπει να παρθούν οι κατά αρχήν απαραίτητες αποφάσεις και να εκτιμηθούν οι συνέπειές τους για το θεσμό του πανεπιστημίου. Επίσης, θά πρέπει τα ΑΕΙ να απαιτήσουν από το ΥΠΕΠΘ να συζητήσει και να δεσμευτεί για τις απαραίτητες θεσμικές ρυθμίσεις πριν υιοθετηθούν τόσο σημαντικές αλλαγές.

Τό «Μέτρο 2» έχει αντικείμενο «Διά βίου εκπαίδευση και Πανεπιστήμια» και περιλαμβάνει τις ενέργειες:

1. Άνοιχτο Πανεπιστήμιο, τό όποιο θεωρείται ως «τό κατά έξοχή σύστημα διά βίου εκπαίδευσης σε πανεπιστημιακό επίπεδο, μέσα από τή χρησιμοποίηση κατά κύριο λόγο των μεθόδων τής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και αποτελεί τυπική περίπτωση διατηρούμενης και συνεχιζόμενης ενέργειας στό Γ' ΚΠΣ, μέ στόχο τή συνεχή βελτίωση των μεθόδων του και επέκταση των επιστημονικών πεδίων δράσης του».

2. Προγράμματα Σπουδών Έπιλογής (ΠΣΕ), τά όποια ως «συμπληρωματικό σύστημα διά βίου εκπαίδευσης αποτελούν επίσης μία τυπική περίπτωση διατηρούμενης και συνεχιζόμενης ενέργειας στό Γ' ΚΠΣ».

Είναι γνωστή η εξέλιξη του θεσμού των ΠΣΕ και η νομοθετική «αναπροσαρμογή» του, πού επιβλήθηκε για να πάρει τελικά τή μορφή τής «διά βίου εκπαίδευσης». Παρά τήν «αναπροσαρμογή», η βασική δομή των ΠΣΕ ως συστήματος σπουδών «παράλληλο» μέ τις κανονικές σπουδές πού παρέχονται σε ένα ΑΕΙ, διατηρείται. Αναφέρω ένα μόνο χαρακτηριστικό: Για τήν ίδρυση ενός ΠΣΕ αρκεί η πρόταση μίας ομάδας (παρέας) πανεπιστημιακών πρὸς τόν ύπουργό Παιδείας και η σύμφωνη γνώμη του Διοικητικού Συμβουλίου του Τμήματος στό όποιο ανήκουν (άν η ομάδα δεν συμπληρώνει ένδεκάδα (!), τότε απαιτείται η γνώμη τής Συγκλήτου).

Μετά η ομάδα λειτουργεί ως «παράπλευρο» Τμήμα, προσλαμβάνει προσωπικό χωρίς τούς κανόνες πού αφορούν τά μέλη ΔΕΠ, χρηματοδοτείται από τό ΥΠΕΠΘ προνομιακά, σε σχέση μέ τό υπόλοιπο ίδρυμα στό όποιο ανήκει και του όποίου χρησιμοποιεί τις υποδομές και τούς εξοπλισμούς, και αναλαμβάνει να εκπαιδεύσει φοιτητές σε αντικείμενα πού, πλὴν ελάχιστων εξαιρέσεων, αποτελούν ακρότητες εξειδίκευσης ή απίθανους υβριδικούς συνδυασμούς ειδικοτήτων (μιά απλή ανάγνωση του καταλόγου των τίτλων των έγκεκριμένων ΠΣΕ αρκεί). Θεσμούς όπως τά ΠΣΕ τά περισσότερα ΑΕΙ τούς έχουν δικαίως απορρίψει επειδή δεν πληρούν τις ακαδημαϊκές προϋποθέσεις πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Η επιμονή του ΥΠΕΠΘ, παρά τις τόσες αντιδράσεις, να αποδίδει στα ΠΣΕ κεντρικό ρόλο στη μεσοπρόθεσμη πολιτική για τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση και η ενίσχυσή τους και μέσω του Γ' ΚΠΣ είναι αποκαλυπτική των κυρίαρχων επιλογών του. Η οργάνωση, η δομή και η λειτουργία των ΠΣΕ καθώς και η προοπτική γενίκευσής τους αποτελούν τήν εγκατάσταση και λειτουργία μέσα στα ΑΕΙ «παράλληλων και ευέλικτων» μηχανισμών εκπαίδευσης, σε άμεση και πλήρη εξάρτηση από τόν ύπουργό και συνιστούν ανατροπή τής δομής και του ακαδημαϊκού χαρακτήρα των σπουδών, όπως μέχρι τώρα παρέχονται από τό πανεπιστήμιο, σύμφωνα μέ τά όποια τό τμήμα πού έχει τήν ευθύνη ενός επιστημονικού αντικειμένου έχει και τήν ευθύνη των σπουδών και έγγυάται τή στάθμη, τό περιεχόμενο των σπουδών και τό κύρος των παρεχόμενων τίτλων. Κατά τή γνώμη μου, η εγκατάσταση στα ΑΕΙ τέτοιων θεσμών «ευέλικτων», μέ ελάχιστη «αδράνεια» απέναντι στις παρεμβάσεις του ύπουργού, σε σχέση μέ τήν «αδράνεια» τής ακαδημαϊκής λειτουργίας των, αποτελεί βασική έπιλογή και στόχο για τό ΥΠΕΠΘ. Φαίνεται ότι εκτιμάται πώς έτσι θά «περάσει» πιο άνετα στα πανεπιστήμια ο προκρούστειος «επινασχεδιασμός» τής βασικής προπτυχιακής εκπαίδευσης.

3. **Ανάπτυξη έναλλακτικών πρωτοβουλιών διά βίου εκπαίδευσης από τά ΑΕΙ.** Σύμφωνα μέ αυτή τήν ενέργεια, «τά ΑΕΙ θά ενθαρρυνθούν και θά ενισχυθούν προκειμένου να αναπτύξουν έναλλακτικά συστήματα διά βίου εκπαίδευσης (π.χ. προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης). Για τήν εκπαίδευση από απόσταση στό κείμενο τής «Πρότασης» αναφέρονται εκτός από τό Άνοιχτό Πανεπιστήμιο και «άλλες δομές εκπαίδευσης από απόσταση» καθώς και η «θέσπιση διαδικασιών πιστοποίησης».

Και από τά δύο κείμενα δεν γίνεται σαφές ποιά θά είναι η έμπλοκή και μέ ποιά μορφή των πανεπιστημίων και ποιές θά είναι οι «άλλες δομές εκπαίδευσης» καθώς επίσης αν η πιστοποίηση των γνώσεων θά είναι και αυτή αρμοδιότητα των ΑΕΙ.

Πρέπει να όριοθετηθούν οι διαφορετικές νέες λειτουργίες και ρόλοι πού αναλαμβάνει τό πανεπιστήμιο

καί νά θεοπιστοῦν κατάλληλες «ἀσφαλιστικές δικλίδες» γιά νά μήν ἀποδοῦν εἰς βάρος τῆς καθαρῆς ἀκαδημαϊκῆς λειτουργίας του.

Κατά τή γνώμη μου, εἶναι εὐλογα καί πολύ ἀνησυχητικά τά ἐρωτήματα πού ἀνακύπτουν γιά τό τί θά εἶναι τό πανεπιστήμιο πού θά ἀναπτύσσει ὅλες αὐτές τίς διαφορετικές δραστηριότητες καί λειτουργίες, καθώς ἐπίσης γιά τό ποιά θά εἶναι ἡ σχέση του μέ τό «ἱστορικό» πανεπιστήμιο καί ποιές θά εἶναι οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς διεύρυνσης τοῦ ρόλου του. Θά ἐξαίρεθεῖ κανένα ἴδρυμα ἀπό αὐτές τίς «σαρωτικές» ἀλλαγές καί ποιός θά ἀποφασίσει καί πότε κάτι τέτοιο;

Τό «Μέτρο 3» ἀφορᾷ τίς ἐνέργειες «Στρατηγικός σχεδιασμός καί ποιοτική ἀξιολόγηση τῶν ΑΕΙ».

1. Ἡ ἐνέργεια «Στρατηγικός σχεδιασμός στά ΑΕΙ» ἀναφέρεται στήν «κατάρτιση στρατηγικῶν καί ἐπιχειρησιακῶν σχεδίων τῶν ΑΕΙ μέ δεκαετή ὀρίζοντα, ἀπό τόν ὁποῖο θά πρέπει νά προκύπτουν ἡ νά αἰτιολογῶνται πλήρως ὅλα τά προγράμματα καί ἔργα γιά τά ὁποῖα ζητεῖται ἡ χρηματοδότησή τους στό πλαίσιο τοῦ ΕΠΕΑΕΚ-2 (Γ΄ ΚΠΣ). Ἐπίσης, ἀπό τό σχεδιασμό αὐτό θά πρέπει νά ἀπορρέουν καί οἱ προτάσεις τῶν ΑΕΙ γιά τήν περαιτέρω ἀκαδημαϊκή ἀνάπτυξή τους».

Θά μποροῦσε αὐτή ἡ ἐνέργεια νά λειτουργήσει θετικά, γιατί θά ὠθοῦσε τά ΑΕΙ νά συζητήσουν τή μεσοπρόθεσμη προοπτική τους καί νά ἀντιμετωπίσουν τίς ἐπερχόμενες ἀλλαγές, ἂν, ἀντί ὁ στρατηγικός σχεδιασμός νά ἀποτελεῖ μία ἀπό τίς ἐνέργειες τοῦ Γ΄ ΚΠΣ, ὅπως προτείνεται, ὅλες οἱ προτάσεις τῶν ΑΕΙ ἔπρεπε νά ἀπορρέουν καί νά ἀποτελοῦν μέρος τοῦ δεκαετοῦς στρατηγικοῦ σχεδιασμοῦ τους.

4. Ἡ ἐνέργεια «Ποιοτική ἀξιολόγηση τῶν πανεπιστημίων» ἀφορᾷ τή «συστηματοποίηση τῆς διαδικασίας ποιοτικῆς ἀξιολόγησης τῶν ΑΕΙ» καί περιλαμβάνει ὡς ἐπιμέρους ἐνέργειες τήν «ποιοτική ἀξιολόγηση καθαρῆς τῶν ΑΕΙ συνολικά ἢ μεμονωμένων τμημάτων», τήν «ποιοτική ἀξιολόγηση μεταξύ τμημάτων ἢ/καί προγραμμάτων σπουδῶν μέ ὁμοειδή περιεχόμενα», τήν «ποιοτική ἀξιολόγηση ὅλων τῶν λειτουργούντων Προγραμμάτων Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν» καί, τέλος, τήν «ἀνάπτυξη ἐθνικοῦ συστήματος ἀξιολόγησης».

Ἀποκαλυπτικά μᾶλλον τῶν προθέσεων ὀρισμένων ὁμάδων μέσα στά ΑΕΙ, μέ ἰσχυρή, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, παρουσία στή σύνοδο τῶν πρυτάνεων, εἶναι καί τά ἀναφερόμενα στό κείμενο τῆς «Πρότασης» σχετικά μέ τό «Σύστημα Ἀξιολόγησης» γιά «δημοσιοποίηση ἀποτελεσμάτων σέ Ἐτήσια Ἐκθεση, μέ προτάσεις κατάργησης, σύμπτυξης ἢ ἴδρυσης νέων Τμημάτων». Δέν μένει παρά ὁ συνδυασμός ὅλων αὐτῶν μέ τή χρηματοδότηση τῶν Τμημάτων καί τῶν ΑΕΙ γιά νά ὀλοκληρωθεῖ τό μοντέλο. Στό σημεῖο αὐτό, τό ΥΠΕΠΘ ἐμφανίζεται πῶς συγκρατημένο (ἴσως ἡ ἐμπειρία τοῦ Δ. Κλάδου νά βοηθᾷ τό ὑπουργεῖο στό νά ἀποφύγει μία πρόωση δημόσια ἐκθεση σέ ἕνα τέτοιο θέμα, οἱ πανεπιστημιακοί ὅμως δέν διστάζουν!).

Τό «Μέτρο 5» ἀφορᾷ τήν «ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης» καί περιλαμβάνει τίς ἀκόλουθες ἐνέργειες.

1. «Ἀναβάθμιση τοῦ ἔμφυχου ἐπιστημονικοῦ δυναμικοῦ» (κατά τήν «Εἰσήγηση») ἢ «Ἀναβάθμιση λειτουργίας μάχιμων ἐκπαιδευτικῶν μονάδων» (ἐργαστήρια, σπουδαστήρια...) (κατά τήν «Πρόταση»).

Τόσο στήν «Πρόταση» ὅσο καί στήν «Εἰσήγηση» ἐκτιμᾶται ὅτι «μέ τή βαθμιαία ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν σέ κτιριακές ὑποδομές καί ἐξοπλισμούς, τό πρόβλημα μετατίθεται ἤδη πρὸς τήν πλήρη ἀξιοποίηση αὐτῶν τῶν ὑποδομῶν καί ἐξοπλισμῶν καί τήν ἀποτελεσματική λειτουργία τῶν ἀντίστοιχων ἐκπαιδευτικῶν μονάδων». Μάλιστα, «τό πρόβλημα αὐτό ἔχει πλέον στρατηγική σημασία καί ἡ ἀντιμετώπισή του μέ εὐρείας ἔκτασης Ἐνέργεια ἀποκτᾷ ὑψηλή προτεραιότητα».

Μιά τέτοια ἐκτίμηση, βέβαια, θά πρέπει νά θεωρηθεῖ, ἐπιεικῶς, ὑπερβολικά αισιόδοξη καί μάλιστα, ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη του τίς ἀνάγκες τῆς διευρυμένης τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, ἐξωπραγματική. Φτάνει ὅμως νά πάρει χαρακτήρα ἐμπαιγμοῦ, ὅταν τά προγράμματα μέ τά ὁποῖα προτείνεται νά ἀντιμετωπιστεῖ τό «στρατηγικῆς σημασίας πρόβλημα» εἶναι ἡ «ἐπιμόρφωση ὑπάρχοντος προσωπικοῦ ὑποστήριξης» καί ἡ «ἀξιοποίηση μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν» (ναί, τόσο στρατηγική εἶναι ἡ σημασία του!). Γίνεται μάλιστα κυνισμός, ὅταν γιά τό προσωπικό ὑποστήριξης ἀναφέρεται στήν «Εἰσήγηση Κλάδου» ὅτι «νέες προσλήψεις ὅμως, στήν κατηγορία αὐτή τοῦ προσωπικοῦ, οὔτε ἀπό τό ΕΠΕΑΕΚ-2 φαίνεται νά ὑπάρχει πιθανότητα νά χρηματοδοτηθοῦν, οὔτε ἡ ἐλληνική πολιτεία πρόκειται νά ἐπιτρέψει στό ὄρατό τουλάχιστον μέλλον». Προτείνεται λοιπόν «ὁ ἐμπλουτισμός τοῦ ἔμφυχου δυναμικοῦ πού ἐμπλέκεται στό κάθε μορφῆς ἐκπαιδευτικό ἔργο μέ ἀξιοποίηση τῶν ἐν ἐνεργείᾳ μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν» (ἀπασχόληση μέ ὠριαία ἀντιμισθία). Ἐδῶ ἡ «Πρόταση» δείχνεται πῶς γενναϊόδωρη προσθέτοντας καί τή «μερική ἀπασχόληση νέων ἐπιστημόνων»!

Νομίζουμε ὅτι οὔτε ἡ ἐπιμόρφωση, θεμιτή, τοῦ ὑπάρχοντος προσωπικοῦ οὔτε ἡ μερική ἀπασχόληση νέων ἐπιστημόνων, πού θά πρέπει νά ἀποτραπεί, μποροῦν νά ἀποτελέσουν λύσεις γιά νά καλυφθεῖ ἡ διευρυμένη λειτουργία τῶν ΑΕΙ. Τά πανεπιστήμια δέν μποροῦν νά στηρίζονται σέ νέους ἐπιστήμονες πού θά ἀπασχολοῦνται κάποιες ὥρες στό πανεπιστήμιο, κάποιες ὥρες σέ κάποιο φροντιστήριο κλπ. Οὔτε βέβαια μέ τέτοιες ιδέες ἀντιμετωπίζεται τό θέμα «ἀνεργία νέων ἐπιστημόνων». Αὐτό πού χρειάζεται εἶναι ἡ προσέλκυση νέων ἐπιστημόνων στίς κατώτερες καθηγητικές βαθμίδες καί ὄχι «ἐπιστήμονες μέ δελτίο παροχῆς ὑπηρεσιῶν».

Ἐνῶ σχεδιάζεται ἡ γενίκευση τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, δηλώνεται ὅτι νέες θέσεις ΔΕΠ, νέων ἐπιστημόνων καί προσωπικοῦ ὑποστήριξης πρακτικά δέν θά ὑπάρξουν καί ὅτι οὔτε ἀπό τοὺς πόρους τοῦ Γ΄ ΚΠΣ θά μποροῦσαν νά καλυφθοῦν (οὕτως ἢ ἄλλως θά ἦταν περιορισμένης διάρκειας). Αὐτό καθιστᾷ τὸ ὅλο ἐγχείρημα ἀδιέξοδο καί ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα στήν

υποβάθμιση των «γενικευμένων» πανεπιστημιακών σπουδών. Κάνει δε έπιτακτική την ανάγκη τά πανεπιστήμια να άρθρώσουν έναν διαφορετικό «υπεύθυνο» (σέ αντίθεση μέ την πολιτεία) λόγο, αντί να απεύδουν μέ την «Πρόταση των ΑΕΙ γιά τό Γ' ΚΠΣ» να υιοθετούν, έν άναμονή των όντως ύψηλών χρηματοδοτήσεων, άδιαμαρτύρητα τέτοιες έπιλογές.

Πρέπει να διατυπωθούν τά απαραίτητα χρονοδιαγράμματα κάλυψης αναγκών σέ ύποδομές, έξοπλισμούς και προσωπικό καθώς και οι απαραίτητες θεσμικές ρυθμίσεις και να απαιτηθεί από τό ΥΠΕΠΘ να δεσμευτεί επί αυτών παράλληλα μέ τή διαπραγμάτευση των όρων γιά τό Γ' ΚΠΣ.

5. «Νέες μέθοδοι διδασκαλίας και μάθησης». Στήν ενέργεια αυτή υπάγεται και ή «ανάμρφωση του συστήματος συγγραμμάτων» γιά την όποία ή «Πρόταση» αναφέρεται σέ: «οικονομικές και θεσμικές προϋποθέσεις γιά τή μετάβαση από τό ένα δωρεάν σύγγραμμα σέ σύστημα δωρεάν σημειώσεων (όδηγός μελέτης) και πολλαπλής δανειστικής βιβλιογραφίας».

Είνα υπερώρμιο ακαδημαϊκό αίτημα ή υπέρβαση του μοναδικού συγγράμματος και ή χρήση της πολλαπλής βιβλιογραφίας, όμως δέν πρέπει να χρησιμοποιείται ως μέσο γιά τή «σιωπηρή» κατάργηση του δωρεάν συγγράμματος, δηλαδή εις βάρος των φοιτητών. Θά έχουμε μετάβαση από τό καθεστώς όπου ή δωρεάν διανομή επέβαλε τό μοναδικό σύγγραμμα στο καθεστώς εκείνο όπου ή υπέρβαση του μοναδικού συγγράμματος θά καταργήσει τή δωρεάν διανομή συγγραμμάτων; Βέβαια πρέπει να βρεθούν τρόποι «έκλογίκευσης» και περιορισμού της τεράστιας σπατάλης πού σήμερα γίνεται στο όνομα της δωρεάν διανομής συγγραμμάτων. Επίσης, ακόμη και στα ΑΕΙ πού υλοποιούν κάποιο πρόγραμμα «πολλαπλής βιβλιογραφίας» μέσω του ΕΠΕΑΕΚ-1 (Β' ΚΠΣ), δέν είναι «δανειστικού τύπου», όπως θά έπρεπε. Και ακόμη, ο τρόπος πού «είσάγεται» ο «όδηγός μελέτης» μάλλον ύπονομεί μια ακαδημαϊκά σωστή πρόταση γιά τήν εισαγωγή των πολλαπλών πηγών στή μελέτη των φοιτητών μας.

Τό «Μέτρο 6» αναφέρεται στην «Πανεπιστημιακή έρευνα» μέ έπιμέρους ενέργεια γιά τήν «Ένίσχυση της βασικής έρευνας».

Οι εξέλιξεις σέ θεσμούς και πολιτική έρευνας τόσο στην Εύρώπη (5ο Πρόγραμμα-πλαίσιο γιά τήν έρευνα και τήν τεχνολογία) όσο και στην Ελλάδα (Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, πρόσφατη προκήρυξη έθνικού ΠΕΝΕΔ), πού αποκλείουν τήν ένίσχυση της βασικής έρευνας, κάνουν έπιτακτική την ανάγκη ένίσχυσης της, τουλάχιστον σέ έθνικό επίπεδο, δυστυχώς, όμως, δέν κάνουν πειστικά τά αναφερόμενα στην «Εισήγηση Κλάδης».

Πρέπει να αναδιατυπωθούν, ανεξάρτητα από τό Γ' ΚΠΣ, οι έθνικοί στόχοι γιά τήν έρευνα ώστε να προβλέπεται ή ένίσχυση και της βασικής έρευνας. Και επειδή σέ πρόσφατο δείγμα γιά τις απόψεις της πολι-

τείας, τό ΠΕΝΕΔ 1999, δέν προβλέπεται χρηματοδότηση της βασικής έρευνας άν και Π(ρόγραμμα) Ε(νίσχυσης) Ν(έου) Ε(ρευνητικού) Δ(ύναμικου), θά πρέπει τά ΑΕΙ και οι έρευνητικοί φορείς να αναλάβουν τήν πρωτοβουλία.

Στις έπιμέρους ενέργειες αναφέρονται και τά «Έθνικά ή /και πανεπιστημιακά ίνστιτούτα (ΕΠΙ). Η άρνητική έμπειρία από τή λειτουργία στο ΕΜΠ ενός ΕΠΙ μέ εύρύτατη δραστηριότητα κάνει αναγκαία τή θέσπιση κανόνων πού θά διασφαλίζουν τή διαφάνεια και τον ακαδημαϊκό έλεγχο και θά άποτρέπουν τή ανταγωνιστική πρός τά ΑΕΙ λειτουργία των ίνστιτούτων ή τήν υπερβολική εις βάρος των ΑΕΙ διόγκωσή τους.

Τό «Μέτρο 9» αναφέρεται σέ «Υποδομές και έξοπλισμούς» και περιλαμβάνει τις ενέργειες:

1. Όλοκλήρωση ύποδομών-ανάβάθμιση έξοπλισμών ή όποια άφορά τήν «κτιριακή ύποδομή και τους μεγάλους έξοπλισμούς γιά τήν κάλυψη των διαρκώς αύξανόμενων αναγκών της διευρυνόμενης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης». Όπως ήδη έχει αναφερθεί, σύμφωνα μέ τήν «Εισήγηση» και τήν «Πρόταση»: «Είνα πιθανό ο κρατικός προϋπολογισμός να μην μπορεί, πέραν των έπενδύσεων ρουτίνας, να αναλάβει και μαζικές έπενδύσεις ύποδομής. Και είναι ακόμα περισσότερο πιθανό ότι τά ΑΕΙ δέν θά μπορούν να καλύψουν τις ανάγκες αυτές από δικούς τους πόρους. Έτσι, τό ΕΠΕΑΕΚ-2 είναι ή τελευταία ίσως ευκαιρία γιά τά ΑΕΙ να ολοκληρώσουν τις αναγκαίες ή/και έπιθυμητές ύποδομές».

Έπειδή είναι μάλλον αυτονόητο ότι οι πόροι δέν έπαρκούν γιά μια τόσο εύρειας κλίμακας παρέμβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, προτείνεται ως παραμυθία «γιά τήν ταχεία ολοκλήρωση ύποδομών και έξοπλισμών, ή δυνατότητα έγγυημένου δανεισμού από τήν Εύρωπαϊκή Τράπεζα ή από άλλους τραπεζικούς όμίλους, μέ έγγύηση του κράτους γιά τήν πληρωμή των τοκοχρεολυσίων μέσω του ΕΠΕΑΕΚ-2 και στή συνέχεια μέσω του προγράμματος δημοσίων έπενδύσεων».

Αυτή ή «διέξοδος», αντί να καθησυχάζει γιά τήν έξευρεση πόρων, έμπνέει ανησυχίες γιά τους κινδύνους και τις έπιπτώσεις τέτοιων έπιλογών και γεννά έρωτηματικά γιά τήν αναγκαιότητά τους.

Η προοπτική δημοσίων πανεπιστημίων «χρεωμένων» στην Εύρωπαϊκή Τράπεζα ή σέ άλλους τραπεζικούς είναι έφιαλτική.

Άν όντως οι πόροι του ΕΠΕΑΕΚ-2 είναι οι μοναδικοί σημαντικοί γιά τά έπόμενα χρόνια και άφορούν κυρίως τή διευρυνόμενη εκπαίδευση, τότε είναι αναγκαίο να διατυπωθούν από τά ΑΕΙ οι έπιλογές γιά τις ύποδομές και τους μεγάλους έξοπλισμούς της έπόμενης δεκαετίας, ανεξάρτητα από τό Γ' ΚΠΣ, και άφού αναδειχτεί ή αδυναμία κάλυψης των αναγκών από αυτούς τους «μοναδικούς πόρους», θά έπρεπε να απαιτηθεί από τήν πολιτεία να αναγνωρίσει τό πρόβλημα και να δεσμευτεί γιά τους τρόπους μέ τους οποίους θά εξασφαλίσει τή συνέχεια της λειτουργίας

καί τήν ανάπτυξη τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου. Ἐκτός καί ἂν ἡ πολιτεία μερμνήσει θέτοντας προϋπόθεση γιά τή χρηματοδότηση ὑποδομῶν καί ἐξοπλισμῶν τή συναψη τραπεζικῶν δανείων.

2. *Ἐπέκταση-ἐκσυγχρονισμός-λειτουργία βασικῶν ὑποδομῶν. Ἀφορᾶ τίς Βιβλιοθήκες, τά Δίκτυα-Τηλεματική καί τά Κέντρα Πληροφορικής.*

Γιά τά ἔργα αὐτά θά πρέπει, ἀφοῦ προηγηθεῖ ἀπολογισμός, νά γίνει ὀρθολογικός σχεδιασμός τῆς μελλοντικῆς λειτουργίας τους, ὥστε νά μὴν ἐξελιχθοῦν σέ «καταδόχους» πολύτιμων γιά τή λειτουργία τῶν ΑΕΙ πόρων.

Εἰδικότερα γιά τά «Δίκτυα-Τηλεματική», εἶναι ἀναγκαῖο νά θεσμοθετηθοῦν κανόνες πού ὀριοθετοῦν τίς δραστηριότητές τους καί διασφαλίζουν τή διαφάνεια, τόν ἀκαδημαϊκό ἔλεγχο καί τή δεοντολογία (ἀπόρρητο τῶν ἐπικοινωνιῶν, ἐπιτρεπτές καί μὴ παρεχόμενες ὑπηρεσίες κλπ).

Τό «Μέτρο 10» ἀναφέρεται ὡς Διοικητικός ἐκσυγχρονισμός τοῦ συστήματος τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης («Εἰσήγηση Κλάδης») ἢ Θεσμικές μεταρρυθμίσεις («Πρόταση»).

Εἶναι ἀποκαλυπτικό τῶν προθέσεων τοῦ ΥΠΕΠΘ ὅτι, ἐνῶ στήν «Πρόταση τῶν ΑΕΙ» ἀναφέρονται κάποιες θεσμικές ρυθμίσεις γιά τή λειτουργία τῶν ΑΕΙ, ἢ «Εἰσήγηση Κλάδης» ἀναφέρεται ἀποκλειστικά στόν διοικητικό ἐκσυγχρονισμό. Φαίνεται ὅτι μᾶλλον τό ΥΠΕΠΘ δέν προτίθεται νά δεσμευτεῖ σέ θέματα θεσμικῶν ρυθμίσεων παράλληλα μέ τή διαπραγμάτευση τοῦ Γ' ΚΠΣ.

Εἶναι ἐπιτακτική ἡ ἀνάγκη νά σχεδιαστοῦν οἱ θεσμικοί κανόνες γιά τή νέα λειτουργία τῶν ΑΕΙ. Χωρίς αὐτούς τούς κανόνες ὅλες αὐτές οἱ παρεμβάσεις στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θά ὀδηγήσουν στήν ἀποδιοργάνωση καί τήν ὑποβάθμιση τοῦ Πανεπιστημίου.

Τέλος, πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι πουθενά στά κείμενα τῆς «Πρότασης» καί τῆς «Εἰσήγησης» δέν γίνεται μνεία ἐνεργειῶν πού στοχεύουν στήν ἐνίσχυση τῆς παραγωγῆς πολιτισμοῦ καί τῆς ποιότητας ζωῆς στά πανεπιστήμια.

Συμπερασματικά

Συμπερασματικά συνοψίζω τίς βασικές ἐπισημάνσεις, τούς κινδύνους ἀπό τίς διαφαινόμενες συνέπειες καί κάποιες προτάσεις πού ἀφοροῦν τήν «ἐνταξη τῶν πανεπιστημίων στό Γ' Κοινοτικό Πλαῖσιο Στήριξης». Τόσο ἡ «Πρόταση τῶν ΑΕΙ γιά τό Γ' ΚΠΣ» ὅσο καί ἡ «Εἰσήγηση Κλάδης» συνιστοῦν μιά συνολική παρέμβαση στή φυσιογνωμία, στόν ἀκαδημαϊκό καί στόν δημόσιο χαρακτήρα τῶν πανεπιστημίων, παρέμβαση ἢ ὁποῖα, ἂν τά πανεπιστήμια δέν ἀντιδράσουν, θά ὀδηγήσει στήν ἀποδόμησή τους. Ἐνῶ σχεδιάζεται ἡ γενίκευση τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, δηλώνεται ὅτι νέες θέσεις ΔΕΠ, νέων ἐπιστημόνων καί προσωπικοῦ ὑποστήριξης πρακτικά δέ θά ὑπάρξουν καί ὅτι οὔτε

ἀπό τούς πόρους τοῦ Γ' ΚΠΣ θά μπορούσαν νά καλυφθοῦν (οὔτως ἢ ἄλλως θά ἦταν περιορισμένης διάρκειας). Ἐπειδή αὐτό ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα στήν ὑποβάθμιση τῶν «γενικευμένων» πανεπιστημιακῶν σπουδῶν, εἶναι ἐπιτακτική ἡ ἀνάγκη νά ἀρθρωθεῖ ὁ διαφορετικός, «ὑπεύθυνος» (σέ ἀντίθεση μέ τήν πολιτεία) λόγος τῶν ΑΕΙ, ἀντί αὐτά διά τῆς συνόδου τῶν πρυτάνεων νά σπεύδουν, μέ τήν «Πρόταση τῶν ΑΕΙ γιά τό Γ' ΚΠΣ» νά ὑιοθετοῦν, ἐν ἀναμονή τῆς, σημαντικῆς δεβαίως, χρηματοδότησης, χωρίς οὐσιαστικό ἀντίλογο, τέτοιες ἐπιλογές.

Ἐλπίζοντας ὅτι ἡ προϊούσα ἀποδιοργάνωση τῆς σολογικότητας στό πανεπιστήμιο δέν ἔχει ἀκόμη φτάσει σέ μὴ ἀντιστρεπτά ἐπίπεδα, τόλμησα νά διατυπώσω καί κάποιες προτάσεις, ὀρισμένες ἀπό τίς ὁποῖες ἐπιναλαμβάνω.

1. Προκειμένου νά ἀντιμετωπιστεῖ τό αἶτημα γιά διενεργημένη τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, πρέπει τά ΑΕΙ πού σέβονται τό ρόλο τους νά διατυπώσουν καί νά ἀπαιτήσουν τήν υἰοθέτηση κανόνων, προϋποθέσεων καί κριτηρίων πού θά διασφαλίζουν τόν ἀκαδημαϊκό καί δημόσιο χαρακτήρα, τή στάθμη, τή βιωσιμότητα καί τήν ἀξία τῶν παρεχόμενων σπουδῶν καί τίτλων. Διαφορετικά, ἔτσι ὅπως τώρα ἐπιχειρεῖται, ἡ διεύρυνση τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης θά ὀδηγήσει ἀναπόφευκτα στήν ἀποδόμηση τοῦ πανεπιστημίου.

2. Τά Προγράμματα Σπουδῶν Ἐπιλογῆς στά ὁποῖα ἐμμένει τό ΥΠΕΠΘ, παρά τήν κριτική καί ἀπόρριψη, καθὼς καί ἡ προτεινόμενη (ἀπό τήν «Πρόταση τῶν ΑΕΙ») «εὐελιξία» τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν καί ἡ προοπτική γενίκευσής της συνιστοῦν ἀνατροπή τῆς δομῆς καί τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χαρακτήρα τῶν σπουδῶν, ὅπως μέχρι τώρα παρέχονται ἀπό τό Πανεπιστήμιο, σύμφωνα μέ τά ὁποῖα τό τμήμα πού ἔχει τήν εὐθύνη ἐνός ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου ἔχει καί τήν εὐθύνη τῶν σπουδῶν καί ἐγγυᾶται τή στάθμη, τό περιεχόμενο τῶν σπουδῶν καί τό κύρος τῶν παρεχόμενων τίτλων. Τά πανεπιστήμια πρέπει νά ἐξακολουθήσουν νά ἀπορρίπτουν αὐτόν τό θεσμό.

3. Ἡ τόσο στενή καί πολλαπλή ἐπαφή τοῦ πανεπιστημίου μέ τήν ἀγορά ἐργασίας καί ἡ προσαρμογή τοῦ σ' αὐτή καθὼς καί ἡ σέ εὐρεία πλέον κλίμακα ἀνάπτυξη δραστηριοτήτων «ἰδιωτικοοικονομικοῦ χαρακτήρα» ἐγκυμονοῦν κινδύνους ἄλλοτριώσής του. Γι' αὐτό:

Πρέπει νά ὀριοθετηθοῦν οἱ διαφορετικές νέες λειτουργίες καί ὀλοἰ πού ἀναλαμβάνει τό Πανεπιστήμιο καί νά θεσπιστοῦν κατάλληλες «ἀσφαλιστικές δικλίδες» ὥστε νά μὴν ἀποδοῦν εἰς βάρος τῆς καθαυτῆς ἀκαδημαϊκῆς λειτουργίας του.

4. Πρέπει νά ἀναδιατυπωθοῦν, ἀνεξάρτητα ἀπό τό Γ' ΚΠΣ, οἱ ἐθνικοί στόχοι γιά τήν ἔρευνα ὥστε νά ἐνισχύεται καί ἡ βασική ἔρευνα πού τώρα ἀποκλείεται καί ἀπό τά εὐρωπαϊκά καί ἀπό ἑλληνικά προγράμματα. Καί ἐπειδή σέ πρόσφατο δεῖγμα γιά τίς ἐπιλογές τῆς πολιτείας, τό ΠΕΝΕΔ 1999, δέν προβλέπεται χρηματοδότηση τῆς βασικῆς ἔρευνας ἂν καί Πρόγραμμα

Ενίσχυσης Νέου Έρευνητικού Δυναμικού, θά πρέπει τά ΑΕΙ καί οι έρευνητικοί φορείς νά αναλάβουν τήν πρωτοβουλία.

Κάποιες ιδέες γιά νά περιοριστεί ό κίνδυνος ή «ένταξη τών ΑΕΙ στό Γ' ΚΠΣ» νά όδηγήσει στήν αποδόμηση τού Πανεπιστημίου είναι οι ακόλουθες:

5. Άν όντως, όπως δηλώνεται, οι πόροι τού Ε-ΠΕΑΕΚ-2 είναι οι μοναδικοί σημαντικοί γιά τά έπόμενα χρόνια καί άφορούν κυρίως τή διευρυνόμενη εκπαίδευση, τότε είναι αναγκαίο τό κάθε ΑΕΙ νά καταστρώσει ένα «στρατηγικό σχέδιο» δεκαετούς διάρκειας (συγγνώμη γιά τό συνειρμό μέ τά πάλαι ποτέ «πλάνα»), ανεξάρτητα από τό Γ' ΚΠΣ, στό όποιο νά διατυπωθούν τά απαραίτητα χρονοδιαγράμματα κάλυψης αναγκών σέ ύποδομές, έξοπλισμούς καί προσωπικό καθώς καί οι απαραίτητες θεσμικές ρυθμίσεις καί, άφου αναδειχτεί ή άδυναμία κάλυψης τών αναγκών από αυτούς τούς «μοναδικούς πόρους», νά απαιτηθεί από τό ΥΠΕΠΘ νά δεσμευτεί γιά τούς τρόπους μέ τούς όποιους θά εξασφαλίσει τή συνέχεια τής λειτουργίας καί τήν ανάπτυξη τών δημόσιων πανεπιστημίων.

6. Κατά τή σύνταξη τών «στρατηγικών σχεδίων» δεκαετούς διάρκειας τών ΑΕΙ πρέπει νά λαμβάνεται ύπόψη έκτός από τά δεδομένα τού γενικού σχεδιασμού τής κυβέρνησης καί τό γεγονός ότι δημόσια πανεπιστήμια πρέπει νά ύπάρχουν καί νά εξελίσσονται ανε-

ξάρτητα από τήν ύπαρξη ή μή τών πάσης φύσεως πακέτων. Γιατί άν, στά χρόνια πού έρχονται, αποδειχθεί ότι ή αποδόμηση τού Πανεπιστημίου, πού σήμερα επιχειρείται μέσω τών ΚΠΣ, ήταν μιά λανθασμένη έπιλογή, δέν θά είναι δυνατή ή ανασύστασή του.

7. Πρέπει νά απαιτηθεί από τό ΥΠΕΠΘ όλες οι προτάσεις τών ΑΕΙ γιά ένταξη στό Γ' ΚΠΣ νά άπορρέουν καί νά άποτελούν μέρος τού δεκαετούς «στρατηγικού σχεδιασμού» τους. Καί ή διαπραγματέυση τού Γ' ΚΠΣ νά γίνει στό πλαίσιο αυτών τών σχεδίων.

8. Για τή χρηματοδότηση τών μεγάλων ύποδομών σέ κτίρια καί έξοπλισμούς πρέπει νά αποκλειστεί ό προτεινόμενος δανεισμός από τήν Ευρωπαϊκή Τράπεζα ή από άλλους τραπεζικούς όμίλους, ώστε νά άποτραπεί ή έφιαλτική προοπτική δημόσιων πανεπιστημίων «χρεωμένων» σέ τράπεζες.

Στήν κρίσιμη αυτή γιά τήν τριτοβάθμια εκπαίδευση περίοδο, ή πρόκληση συνίσταται στό άν ύπάρχουν σήμερα στό έλληνικό Πανεπιστήμιο οι προϋποθέσεις νά αναπτυχθούν οι κατάλληλες καί επαρκείς εκείνες πρωτοβουλίες οι όποιες, χωρίς νά χρεώνονται συλλήδην τά τού έλληνικού «ιστορικού» πανεπιστημίου, νά είναι σέ θέση, χωρίς λαϊκισμούς, νά αναδείξουν τόν άμεσο κίνδυνο αποδόμησης του καί νά υπερασπιστούν τόν ακαδημαϊκό καί δημόσιο χαρακτήρα του.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Π Ο Λ Ι Τ Ι Σ Μ Ι Κ Η Θ Ε Ω Ρ Ι Α • Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Η

NOAM CHOMSKY ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΚΑΛΟ

Μια διεισδυτική ματιά σε θέματα παγκοσμίου ενδιαφέροντος από τον συγγραφέα που οι *New York Times* αποκάλεσαν «ο σπουδαιότερος, κατά πάσα πιθανότητα, εν ζωή διανοούμενος».

Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις του βιβλίου:

«Ο Αριστοτέλης θεωρούσε δεδομένο ότι η δημοκρατία πρέπει να είναι πλήρως συμμετοχική (με μερικές αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, τις γυναίκες και τους σκλάβους ας πούμε) και ότι πρέπει να αποβλέπει στο κοινό καλό. Για να το πετύχει, οφείλει να εξασφαλίζει σχετική ισότητα, "λεγογισμένη και επαρκή ιδιοκτησία" και "διαρκή ευημερία" για τον καθένα».

«Ο James Madison πίστευε ότι πρωταρχικός σκοπός της κυβέρνησης είναι "να προστατέψει τη μειονότητα των βαθύπλουτων εναντίον της πλειοψηφίας". Όπως αρεσκόταν να το θέτει ο συνάδελφός του John Jay: "εκείνοι στους οποίους ανήκει η χώρα, οφείλουν να τη κυβερνούν"».

«Οι συζητήσεις περί *μορατόριουμ* χρεών δεν είναι στην ουσία το κύριο θέμα. Αν οι πλούσιοι της Βραζιλίας δεν είχαν αφευθεί ανεξέλεγκτοι, η Βραζιλία δεν θα είχε εξαρχής χρέος. Ας δώσουν πίσω τα λεφτά αυτοί που τα δανείστηκαν. Κανενός άλλου δεν είναι το πρόβλημα».

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 106 80 ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ: 3616 528 FAX: 3616 529

ΤΟ ΧΡΥΣΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

του Βασίλη Ζουναλή

Η χώρα βρίσκεται ένα βήμα πριν από την πλήρη ένταξη στην ΟΝΕ. Όλοι, σχεδόν, συγχαίρουν την ελληνική οικονομία για τις επιδόσεις της. Οι αξιωματούχοι της Ε.Ε. δέν φείδονται φιλοφρονήσεων για την οικονομία μας, ευκαιρίας δοθείσης. Ακόμη και ο πλανητάρχης, μόλις του δόθηκε η ευκαιρία κατά την 24ωρη παραμονή του στη χώρα μας, είπε κι αυτός τα δικά του καλά λόγια: «Αν υπήρχαν χρυσά ολυμπιακά μετάλλια για την οικονομία, η ελληνική θα έπρεπε να πάρει ένα». Σπουδαίο αυτό το δώρο του Κλίντον προς την κυβέρνηση Σημίτη. Η αντιπολίτευση είτε κατάπιε τη γλώσσα της αναλισκόμενης στά πυροτεχνήματα της «σκανδαλογίας» (ΝΔ), είτε φωνασκεί σέ επιδείξεις «άνυποχώρητης προβολής του λαϊκού φρονήματος και υπεράσπισης των λαϊκών συμφερόντων» *έρμηγν του λαού* (ΚΚΕ και οι ούρες του), είτε θέλει αλλά δέν μπορεί γιατί βρίσκεται «αλλού», εντός τόπου και χρόνου (Συνασπισμός και λοιπές δυνάμεις).

Η σημερινή εύτυχια της εγχώριας οικονομίας δέν έχει ιστορικό προηγούμενο, φαντάζει μοναδική. Οι αντίπαλοι της κυβέρνησης είναι παγιδευμένοι στό κλίμα πού επικρατεί. Για να πιάσει τόπο ο αντιπολεμτικός τους λόγος είναι αναγκασμένοι να καταβάλουν και τά διόδια αναγνώρισης κάποιων, έστω, οικονομικών επιτυχιών της κυβέρνησης. Λένε και γράφουν, παραδείγματος χάριν, ότι «ναί μέν έδειξε δείγματα καλής οικονομικής διαχείρισης ο κ. Σημίτης, αλλά δέν έχει επιδείξει δείγματα ισχυρής διακυβέρνησης σέ κρίσιμα έξωτερικά θέματα», ή «μέτριος έως καλός διαχειριστής, αλλά έμεις είμαστε καλύτεροι» και λοιπά συναφή. Ως διαχειριστές, ως λογιστές, ως οικονομολόγοι, οί κυβερνήτες μας τό έχουν πάρει τό μετάλλιο. Κι αυτό τούς αρκεί για την ώρα: ποιός περιμένει, άλλωστε, «ισχυρή διακυβέρνηση» στά λοιπά μέτωπα, στή σκιά της «νέας τάξης πραγμάτων»;

Ποιός περιμένει πριν από δέκα χρόνια, πριν από πέ-

ντε χρόνια, ότι ή ελληνική οικονομία θά εισέπραττε τόσα συγχαρητήρια; Η «ψυροκώστανα» του παρελθόντος φουσκώνει σήμερα σάν διάνος μέ τό «χρυσό μετάλλιο» της οικονομίας στό στήθος, λαιδορώντας τίς άριστερές μεγαλοστομίες ως αναχρονισμούς. Πρόκειται για «θαύμα»; Έξαρτάται από τό τί έννοει κανείς μέ τή λέξη «θαύμα». Έν πάση περιπτώσει, πρόκειται για ένα είδος θαύματος πού τό άληθινό του όνομα είναι *γεγονική συντυχία*, συγκυρία αστάθμητων συναντήσεων μέ ευνοϊκά οικονομικά άποτελέσματα, συντυχία «άρετης» κυβερνητών και λοιπών οικονομικών παραγόντων αλλά και «τύχης», *virtus et fortuna* πού έλεγε κι ο άλλος.

Δέν θά διηγηθούμε τήν ιστορία των γεγονότων αυτής της συντυχίας. Θά πούμε μόνον ότι ή κυβέρνηση Σημίτη, πού «κέρδισε» τό στοίχημα της ΟΝΕ και της οικονομίας, όφείλει πάραυτα να άποδώσει τό «χρυσό μετάλλιο» στόν άδιαφιλονίκητο πρωταγωνιστή αυτής της εύτυχίας, στό Χρηματιστήριο Άξιων Άθηνών (ΧΑΑ): τό «χρυσό μετάλλιο» άνήκει στή Σοφοκλέους!

Όλες οί προσπάθειες «έκσυγχρονισμού» της ελληνικής οικονομίας, ή δημοσιονομική εύταξία, ή λιτότητα μισθών/ήμερομισθίων και παροχών του ψυχορραγούντος «κράτους προνοίας» (μάλιστα, άπονομή βραβείου για τήν επιβολή λιτότητας!), ή άπόσυρση του κράτους από τίς όποιες επιχειρηματικές δραστηριότητες του παρελθόντος, ή προϊούσα ιδιωτικοποίηση, ή «άπελευθέρωση των δημιουργικών επιχειρηματικών δυνάμεων του τόπου» πού δοξολογείται πιά χωρίς επιφυλάξεις ως «ή καλύτερη προϋπόθεση για τήν εξασφάλιση μακροχρόνιας ανάπτυξης της χώρας», ή «έκρηξη της εγχώριας επιχειρηματικότητας» πού ο έκκωφαντικός της θόρυβος πλακώνει τήν άπελπισία των σύγχρονων προλεταρίων και αποκλήρων αυτού του τόπου, αυτή ή νέα *εικονική οικονομική πραγματικότητα*, αυτά τά θεωρούμενα θαύματα της ελληνικής οικονομίας, όφείλονται στό ΧΑΑ. Όφείλονται τρεις φορές, τουλάχιστον, στή Σοφοκλέους.

Ὁφειλή Πρώτη

Ἡ δραχμική ἀξία αὐτῆς τῆς ὀφειλῆς ἀνέρχεται σέ περίπου 6,5 τρισεκατομμύρια δραχμές, ἂν περιοριστοῦμε στήν τελευταία διετία (1998, 1999). Τόσα περίπου εἶναι τὰ χρήματα πού ἀντλήσαν κατά τή διετία καί θά ἀντλήσουν γιά αὐξήσεις μετοχικοῦ κεφαλαίου οἱ εισηγμένες καί ὅσες πρόκειται νά εἰσαχθοῦν στό ΧΑΑ, ὡς τό τέλος τοῦ ἔτους, ἑταιρειές. Ἄς τό ξαναποῦμε γιά νά τό χωνέψουμε: 6,5 τρισεκατομμύρια δραχμές μέσα σέ δύο χρόνια. Τά στοιχεῖα γιά τίς αὐξήσεις μετοχικοῦ κεφαλαίου μέσω τοῦ ΧΑΑ γιά τό τρέχον ἔτος (1999) εἶναι ἀκόμα πιό ἐντυπωσιακά: 4 τρισεκατομμύρια δραχμές μέχρι σήμερα καί ἀναμένονται ἄλλα 750 δισεκατομμύρια ὡς τό τέλος τοῦ χρόνου! Περίπου 20 καί πάνω δισεκατομμύρια ἀνά ἐργάσιμη ἡμέρα γιά αὐξήσεις μετοχικοῦ κεφαλαίου. Μ' αὐτά τὰ χρήματα θά μπορούσαν νά κατασκευασθοῦν 10 ἐθνικές ὁδοί (Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη) στά δύο χρόνια ἢ 10.000 χιλιόμετρα σιδηροδρομικῆς γραμμῆς στά δύο χρόνια, ἢ ἓνα Μέγαρο Μουσικῆς σχεδόν ἀνά ἐργάσιμη ἡμέρα, ἢ ἓνα μεγάλο (γιά τὰ ἐλληνικά μέτρα) ἐργοστάσιο κάθε ἐργάσιμη ἡμέρα! Ἡ περίφημη «ἐκρηξη τῆς ἐπιχειρηματικότητας» μέ τήν ὁποία μᾶς βομβαρδίζει καθημερινά ὁ «οἰκονομικός τύπος», οἱ ρόζ σελίδες τῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων καί συχνά-πυκνά ἢ τηλεόραση, τροφοδοτεῖται μέ ἐκρηκτικές ὕλες ἀπό τούς «ἐπενδυτές», τούς παίκτες, τῆς Σοφοκλέους. Οἱ ἀπορίες, πάντως, γιά τό πόσο ἀντιστοιχεῖ στά πράγματα ἢ ἐντύπωση πού ἔχει δημιουργηθεῖ γιά «ἐπιχειρηματική κοσμογονία», τὰ ἐρωτηματικά γιά τό πού κατευθύνθηκαν τὰ κεφάλαια πού βγήκαν ἀπό τίς τσέπες τοῦ ἐπενδυτικοῦ κοινού, γιά τό ἂν καί σέ ποιο βαθμό πραγματοποιήθηκαν αὐτές οἱ αὐξήσεις μετοχικοῦ κεφαλαίου, παραμένουν. Σ' αὐτό, ὅμως, τό ζήτημα θά ἐπανέλθουμε μόλις δημοσιευτοῦν τὰ σχετικά στοιχεῖα.

Ὁφειλή δεύτερη

Ἡ τιθάσευση τοῦ δημόσιου ἐλλείμματος, ἢ αὐξηση τῶν δημόσιων ἐσόδων εἴτε μέσω τῆς εἰσαγωγῆς ὀργανισμῶν /ἐταιρειῶν τοῦ Δημοσίου στό ΧΑΑ (καθώς καί στό Χρηματιστήριο τῆς Νέας Ὑόρκης, παράδειγμα ΟΤΕ καί λοιπά), εἴτε μέσω τοῦ εἰδικοῦ φόρου 0,6% ἐπί τοῦ χρηματιστηριακοῦ τζίρου (αὐτό τό ποσοστό ἦταν παλαιότερα 0,15%, ἀνέβηκε στό 0,3% καί ἀπό τόν φετινό Σεπτέμβριο στό 0,6% μέ ἀποτέλεσμα ἐπιπλέον δημόσια ἔσοδα πού «τρέχουν» μέ ρυθμό 500-600 δισεκατομμύρια τό χρόνο, ἐνῶ πρὶν ἀπό μερικά χρόνια «ἔτρεχαν» μέ ρυθμό μόνο 20-30 δισεκατομμύρια τό χρόνο), ἀκόμη καί ἡ μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ στό ἐπίπεδο τοῦ 2 ἕως 2,5% καί λοιπά συναφῆ ὀφείλονται καί αὐτά στή Σοφοκλέους. Οἱ ἐπιτυχίες, βέβαια, στά μέτωπα τοῦ πληθωρισμοῦ καί τοῦ δημοσίου ἐλλείμματος δέν ὀφείλονται ἀποκλειστικά στή Σοφοκλέους. Ἡ

στροφή, πάντως, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ρευστότητα ἀπό τήν κατανάλωση πρὸς τίς χρηματιστηριακές ἐπενδύσεις ἐν ὀνόματι ἄμεσου καί εὐκόλου κέρδους, βοήθησε σημαντικά στήν πτώση τοῦ πληθωρισμοῦ (αὐτή ἡ πτώση ἐνδιαφέρει τὰ μάλιστα τήν κυβέρνηση γιατί ὁ πληθωρισμός εἶναι τό «κριτήριο τῶν κριτηρίων» τοῦ Μάαστριχτ). Ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων ἐβδομάδων τὰ ἐπίπεδα ρευστότητας ἐμφανίζεται νά ἔχει μειωθεῖ σημαντικά (τό χρήμα πού ὑπῆρχε στά χέρια τῶν «ἐπενδυτῶν-παικτῶν» τοῦ ΧΑΑ στράγγιξε λόγω τῶν ἀλλεπάλληλων αὐξήσεων κεφαλαίου). Αὐτό τό γεγονός σέ συνδυασμό μέ τήν παρουσία πληθωριστικῶν «σκιῶν» στήν ἐλληνική οἰκονομία (πού ὀφείλονται ἐν μέρει καί σέ ρευστοποίηση τῶν ὑπερκερδῶν χιλιάδων μικροεπενδυτῶν γιά τήν ἀγορά καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἀντί τίτλων στό ΧΑΑ), καθώς καί οἱ πρόσφατες αὐξήσεις τῶν τιμῶν τοῦ πετρελαίου διεθνῶς ἔφεραν κάποια πρῶτα σύννεφα στή Σοφοκλέους, ἀλλά ὄχι ἀκόμη βροχές καί καταιγίδες – ἴδωμεν.

Ὁφειλή τρίτη

Αὐτή εἶναι καί ἡ σημαντικότερη ὀφειλή τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας στό ΧΑΑ. Εἶναι ἡ ὕψιστη ὀφειλή, ἡ «ὀφειλή τῶν ὀφειλῶν», ὄχι μόνον τῆς κυβέρνησης τοῦ κ. Σημίτη, ἀλλά τοῦ συνόλου τῶν παραγόντων τοῦ ἐγχώριου καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς πρὸς τή νέα «κοινότητα-κίνημα-κόμμα» (ἔχει χαρακτηριστικά καί τῶν τριῶν παραπάνω συγκροτήσεων) τῶν «ἐπενδυτῶν-παικτῶν» τοῦ ΧΑΑ, πού ἀριθμεῖ πάνω ἀπό 1.200.000 μέλη (!) καί διαθέτει σήμερα τό ἰσχυρότερο ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο. Οἱ ὅποιες, κατά καιρούς, καπιταλιστικές οὐτοπίες δεινοπάθησαν στόν τόπο μας, ἀπό τόν «λαϊκό καπιταλισμό» ἕως τό νεοφιλελευθερισμό, ἐπανέρχονται σήμερα δριμύτερες μέσα ἀπό τήν ἀπτή ὑλικότητα τοῦ χρηματιστηριακοῦ θεσμοῦ γιά συγκεκριμένη πραγμάτωση ἢ εὐλογία ἀναμονή πραγμάτωσης ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀτομικῶν προσδοκιῶν πρόσθετου εἰσοδήματος, ἀδιανόητου πρὶν ἀπό 5-10 χρόνια. (Σημείωση: δέν τίθεται θέμα ἀποδοχῆς ἢ μή ἀποδοχῆς αὐτῶν τῶν ἀτομικῶν προσδοκιῶν οἱ κοινωνικές συνέπειές τους εἶναι ἀπαράδεκτες).

Αὐτή ἡ τεράστια στρατιά τῶν «ἐπενδυτῶν-παικτῶν» τοῦ χρηματιστηρίου ἐμπεδώνει ὀλοένα καί πιό ἀποτελεσματικά τήν ἰδεολογική ὁμηρία τῆς πολιτικῆς, τῶν συνδικαλιστικῶν ἀγῶνων, τῆς ἐν γένει πάλης ὅσων ὑφίστανται τήν ἐκμετάλλευση, τοῦ δίκιου τῶν ἀδικημένων. Οἱ «εὐδαίμονες» τῆς Σοφοκλέους ὡς ὑλικοί φορεῖς τῆς ἰδεολογίας τῆς «δημοκρατίας τῶν μετόχων» ὄχι μόνον διευκολύνουν τήν κυβέρνηση στά «ἐκσυγχρονιστικά» τῆς βήματα, ὄχι μόνον ἀντιστρατεύονται ἀντί νά συμπαρίστανται στίς διεκδικήσεις τῶν ἀδικημένων καί στίς πολιτικές προσπάθειες γιά τή «δημοκρατία ὅλων τῶν πολιτῶν» (φτάσαμε στό σημεῖο νά ἀποφεύγουμε τούς ὄρους σοσιαλισμός-κομμουνισμός μέχρις

ότου επαναπολιτικοποιηθεί ή άριστερή πολιτική!), συν-
διαμορφώνουν κιόλας την κυβερνητική πολιτική εν
ονόματι της προκοπής του ΧΑΑ. Τελματώνουν τις ό-
ποιες συλλογικές προσπάθειες εγκατάστασης των προϋ-
ποθέσεων μιας ζωής που νά αξίζει νά τή ζεί κανείς με
την όλοένα και πιο άπολεσματική λαιδορία τους. Έ-
χουν τό πάνω χέρι. Ποιός θά φανταζότανε τέτοιο κα-
ζίκι πριν από μόλις 10 χρόνια. Αυτή είναι ή μπανα-
νόφλουδα του 2000.

Άπό τό κράχ του «βολβού της τουλίπας»¹ τό 1637
ώς τό περίφημο κράχ του χρηματιστηρίου της Νέας
Ύόρκης τό 1929, αλλά και τά πιο πρόσφατα (αν και
λιγότερο σημαντικά ως προς τις άμεσες συνέπειές
τους) κράχ του 1987 (πάλι στη Νέα Ύόρκη) και του
1997 στη Νοτιοανατολική Άσία, τά ανά τόν κόσμο
χρηματιστήρια γνώρισαν πολλά σκαμπανεβάσματα,
πολλές «άσπρες» και «μαύρες» ήμέρες. Έντούτοις, ό
χορός των χρηματιστηρίων, ό χορός αυτού του τζόγου
καλά κρατεί, όπως καλά κρατούν και οι λοιποί τζό-
γοι. Όσοι πιστεύουν και διακονούν, δεξιά κι άριστε-
ρά, τις παραλλαγές ενός καπιταλιστικού οικονομικού
ορθολογισμού αντιπαραβάλλοντάς τον με τά φαντά-
σματα του χρηματιστηρίου, ξεροκίζοντας αυτόν τόν
«ευνκαιριακό τζόγο» (λές και υπάρχει μή-ευνκαιριακός
τζόγος!) ως διαστροφή, ματαιοπονούν. Τά χρηματιστή-
ρια αποτελούν αναπόσπαστο θεσμό του καπιταλιστι-
κού τρόπου παραγωγής. Πρόκειται για θεσμό που άφ'
ενός βρίσκεται στο έσωτερικό, στην καρδιά, του καπι-
ταλιστικού τρόπου παραγωγής ως ένας από τους πιο
βολικούς «χρηματικούς αιμοδότες» του (δίπλα στο
κράτος, στις τράπεζες και τά άλλα χρηματοπιστωτικά
ιδρύματα) και ταυτόχρονα έπιστατεί την εν γένει οικο-
νομική δραστηριότητα ως ό υπέρτατος έξωτερικός κρι-
τής: κριτής ιδιόμορφος και άμφιβόλου «άντικεμενικό-
τητας», έλέω τζόγου βάσει αστάθμητων μελλοντικών
«άσπρων» ή «μαύρων» ήμερών. Τά καμώματα του χρη-
ματιστηρίου, τά «άσύμβατα» με την οικονομική πραγ-

ματικότητα φουσκώματα και ξεφουσκώματα, ιδιαίτερα
σήμερα στην εποχή της προϊούσας παγκοσμιοποίησης,
έπιφυλάσσουν έκπλήξεις και για τους πιο ειδικούς επί
του θέματος. Με την ίδια ευκολία που τό Χρηματιστή-
ριο Άθηνών πήρε τό «χρυσό μετάλλιο» για τις «έπι-
τυχίες» της ελληνικής οικονομίας μπορεί νά καταστεί
κι ό πιο άρνητικός πρωταγωνιστής της. Σε κάθε περι-
πτωση, πάντως, αυτή ή ελληνική οικονομία και τό
ΧΑΑ της κάνει τους πλούσιους πλουσιότερους και
τους φτωχούς φτωχότερους (πρό ήμερών διαβάσαμε
στις έφημερίδες ότι ή Ε.Ε. τράβηξε τό αυτί της όλυ-
μπιονίκου ελληνικής οικονομίας επειδή ή έγχώρα
άνεργία συνεχίζει την άξητική της πορεία σέ αντίθε-
ση με τις πτωτικές τάσεις της άνεργίας σέ άλλες χώρες
της Ε.Ε.) όταν όλα πάνε ρεϊμα, και τους πολύ πλού-
σιους πολύ πλουσιότερους όταν όλα θά πάνε κατά
διαόλου. Στην τελευταία περίπτωση οι φτωχοί θά γί-
νουν και φτωχότεροι πολύ περισσότερο.

Επείγουν και είναι επίκαιρες πολλές άλλες προτε-
ραϊότητες από τό νά επαναλαμβάνουμε τά γνωστά και
τετριμμένα. Αυτές, όμως, ξεπερνούν τά όρια του πα-
ρόντος άρθρου.

1. Τό κράχ του «βολβού της τουλίπας» έχει συνοπτικά ως
άκολούθως. Άν και τό πρώτο χρηματιστήριο ιδρύθηκε στην
Άμβέρσα τό 1531, τό πρώτο μαζικό χρηματιστήριο ήταν
εκείνο του Άμστερνταμ. Έδωσε την ευκαιρία πρόσβασης
του ευρύτερου κοινού στις χρηματιστηριακές συναλλαγές σέ
τέτοιο βαθμό που έγκανίασε και τόν τζόγο της τουλίπας!
Δημιουργήθηκαν τότε πολλές εταιρείες εισαγωγής βολβών,
καλλιέργειας και έμπορίου τουλίπας. Οι τίτλοι αυτών των
εταιρειών σχεδόν μονοπώλησαν τόν χρηματιστηριακό τζόγο
μέχρι τόν Φεβρουάριο του 1637 που αυτός ό τζόγος κατέρ-
ρευσε. Όσον άφορᾷ, τέλος, τόν όρο «κράχ» (γδούπος, κατάρ-
ρευση στᾷ γερμανικά) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τό
1873 για νά δηλώσει την κατάρρευση του χρηματιστηρίου
της Βιέννης.

Νίκος Βασιλειάδης
ΑΓΑΘΟΣ

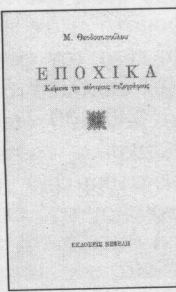
Νίκος Βασιλειάδης

ΑΓΑΘΟΣ

(Μυθιστόρημα)

ΠΕΜΠΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

Μ. Θεοδοσοπούλου
ΕΠΟΧΙΚΑ

Μ. Θεοδοσοπούλου

ΕΠΟΧΙΚΑ

κείμενα για νεότερους πεζογράφους

ΜΟΛΙΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ¹

του Γιώργου Μαργαρίτη

Η προσέγγιση τών ορίων

Τήν άνοιξη του 1945, όταν, μετά τή συμφωνία της Βάρκιζας, ή ειρήνη, έστω και πρόσκαιρη, έστω και ιδιόμορφη, επανήλθε στή χώρα, τή βρήκε περίπου ολοκληρωτικά κατεστραμμένη. Οι συγκοινωνίες, σιδηροδρομικές, όδικές, ακτοπλοϊκές, ήταν κατά 90% εκτός λειτουργίας, ή προσδοκώμενη παραγωγή τροφίμων —για τό 1945— είχε πέσει περίπου στο μισό επίπεδο τής αντίστοιχης του 1939, ή βιομηχανία είχε σταματήσει, τό εμπόριο επίσης, τά ζωά, ιδιαίτερα τά μεγάλα, είχαν περιοριστεί στό 50 μέ 60% τών προπολεμικών τους αριθμών, τό μόνο αξιόπιστο νόμισμα ήταν ή χρυσή λίρα και ή κρατική μηχανή δέ ήταν από μόνη της σέ θέση νά κινησει οτιδήποτε. Ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού ζούσε κοντά στήν απόλυτη ένδεια. Στήν ύπαιθρο, αλλά και σέ πολλές αστικές συνοικίες, ένα σημαντικό ποσοστό κατοικιών είχε καταστραφεί ενώ πολλές εκατοντάδες χωριά είχαν ολοκληρωτικά καεί. Πολλοί άνθρωποι έπρεπε νά αυτοσχεδιάζουν συνεχώς για νά αποκτήσουν ή νά συντηρήσουν τά βασικά απαραίτητα: τήν ένδυμασία τους λόγω χάριν ή, κυρίως, τήν υπόδησή τους.

Τό ότι οι άνθρωποι επιβίωσαν στίς δύσκολες συνθήκες, τό ότι, τέλος πάντων, δέν υπήρξαν μαζικοί θάνατοι από πείνα και στερήσεις ή τό ότι δέν εκδηλώθηκαν καταστροφικές επιδημίες οφειλόταν σέ ένα σύστημα πού, από τό 1943 και μετά, συντηρούσε ολοένα και ευρύτερες περιοχές, ολοένα και πολυπληθέστερα τμήματα του πληθυσμού: έννοιά τή βοήθεια από τό έξωτερικό. Οι αποστολές εφοδίων και ειδών πρώτης ανάγκης, κάτω από τήν αιγίδα του Έρυθρου Σταυρού, έρχονταν τακτικά από τό φθινόπωρο του 1942 και στήριζαν τή χώρα. Στό άμέσως πριν από τήν άπελευθέρωση διάστημα, για προφανείς πολιτικούς λόγους, ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο ενώ στή μετά τήν άπελευθέρωση περίοδο προστέθηκαν στίς αποστολές αυτές τά αγαθά πού έφεραν οι συμμαχικές οργανώσεις άρωγής, ή Έμ-Έλ και ή ΟΥΝΡΑ.² Η έξωτερική

αυτή στήριξη διατηρούσε τούς Έλληνες στή ζωή και τούς απομάκρυνε από τό έπιποτιστικό άδιέξοδο και τήν κρίση. Από τήν άλλη πλευρά, όμως, δημιουργούσε πλήθος κοινωνικές και πολιτικές παρενέργειες.

Γιά νά γίνει διαυγέστερη ή σημασία τής πανταχού παρουσίας τής ξένης βοήθειας, πριν άποπειραθούμε νά προσεγγίσουμε πίο ειδικές καταστάσεις και προβληματισμούς, νά σημειώσουμε ότι, έξω από τό πεδίο τής διατροφής και τών ειδών πρώτης ανάγκης, τό φάσμα τών αγαθών πού έφθαναν στήν Ελλάδα έλυνε πολλά άλλα προβλήματα. Στόν τομέα τής ένδυσης και τής υπόδησης τών ελληνικών πληθυσμών, ή βοήθεια αυτή αποτέλεσε τή μόνη, εκτός ίσως από τίς στρατιωτικές στολές και ύφασματα, πηγή άνανέωσης ρούχων και παπουτσιών. Τά είδη αυτά τά έφερε μαζικά ή ΟΥΝΡΑ μετά τήν άπελευθέρωση και προέρχονταν είτε από στρατιωτικά αποθέματα είτε από προϊόντα σχετικών έράνων στίς Ηνωμένες Πολιτείες και τόν Καναδά. Ιδιαίτερη σημασία, σέ μία χώρα πού μετρούσε πολλές εκατοντάδες χιλιάδες άστέγους, είχε ή διανομή κουβερτών και άδιάδροχου ύφασματος (άντίσκηνων). Στόν τομέα τής προσωρινής στέγασης, τής άποκατάστασης τών πυροπαθών και τής πρόχειρης έπισκευής τών βλαφθέντων κτιρίων, ή βοήθεια πρόσφερε τούς περίφημους τοίγκους, τίς κυματιστές λαμαρίνες πού αντικαθιστούσαν τίς καμένες στέγες και έγιναν εκτοτε βασικό στοιχείο τής λαϊκής αρχιτεκτονικής. Στίς συγκοινωνίες, οι πρόχειρες στρατιωτικές γέφυρες και τά ύλικά στοιχειώδους όδοποιίας —μαζί μέ βασικά σχετικά εργαλεία— έφεραν μία πρώτη ανακούφιση.

Πολύ σημαντική, τόσο για τίς εξελίξεις όσο και για τόν γενικότερο προβληματισμό αυτής τής εργασίας, ήταν ή παρουσία τής έξωτερικής βοήθειας στόν άγροτικό χώρο. Στίς διανομές τής ΟΥΝΡΑ περιλαμβάνονταν γεωργικά εργαλεία, κάποια εκπαιδευτικά προγράμματα για άγρότες, λιπάσματα σέ μικρές ποσότητες, καθώς και τό θαυματοργό έντομοκτόνο, τό DDT, πού άλλαξε τίς συνθήκες ζωής και εργασίας ιδιαίτερα στίς πεδινές άγροτικές εκτάσεις. Για τό 1945, τό βα-

σικό ήταν η διανομή σπόρων. Οι σπόροι αυτοί έλυσαν το βασικό πρόβλημα της ελληνικής γεωργίας σε μία εποχή πίεσης και επέτρεψαν την καθ' όλα αξιοπρεπή σοδειά του 1946. Τό καλαμπόκι έφθασε περίπου στο 100% της παραγωγής του 1939 (έναντι μόλις 43% γιά τό 1945), τά σιτηρά στό σύνολό τους τό 80% (έναντι 46% τό 1945) και, τό σπουδαιότερο, οί πατάτες, πού καλλιεργήθηκαν λίγο-πολύ παντού, πρέπει νά ξεπέρασαν τήν παραγωγή του 1939.³

Τό 1945, η Έλλάδα διατηρούσε τόν έντονα άγροτικό της χαρακτήρα. Περίπου 65% του συνολικού πληθυσμού της είχαν ως κύρια άπασχόληση τή γεωργία ή τήν κτηνοτροφία, παρά τή μεγάλη, τή δυσανάλογη, ανάπτυξη λίγων αστικών κέντρων μέ επικεφαλής τό συγκρότημα Άθήνας-Πειραιά, στόν Μεσοπόλεμο. Ό άγροτικός χώρος άναδείχθηκε σε πεδίο κοινωνικής και πολιτικής ρευστότητας στή διάρκεια της Κατοχής. Στήριξε, άς μήν ξεχνάμε, τό θάρος -οικονομικό, πολιτικό, στρατολογικό- της ένοπλης αντίστασης, μεταβάλλοντας τίς πολιτικές ισορροπίες στή χώρα. Έπιβάλλεται λοιπόν νά σταθοΰμε στίς ιδιαίτερες συνθήκες πού επικράτησαν στό χώρο αυτόν στή μετά τή Βάρκιζα περίοδο.

Άνάμεσα στό φθινόπωρο του 1943 και τήν άνοιξη του 1945, ό άγροτικός χώρος είχε δεχθεί ιδιαίτερες πιέσεις. Δέν επρόκειτο μόνο γιά τά καταστροφικά πλήγματα των κατακτητών, πού, από τό χειμώνα 1943-1944, πυρπολούσαν συστηματικά τά χωριά και τίς άγροτικές εγκαταστάσεις (μύλους, άχυρώνες, αποθήκες κλπ.), στερώντας έτσι τους άγρότες από εργαλεία και αποθηκευτικούς χώρους μέ στόχο νά μειώσουν άφ' ένος τίς δυνατότητες παραγωγής και άφ' έτέρου τίς δυνατότητες συντήρησης και διαχείρισης της σοδειάς. Ταυτόχρονα, ό ίδιος άγροτικός χώρος, τό όρεινό και ήμιορεινό του τμήμα ιδιαίτερα, κλήθηκε νά στηρίξει τίς πολεμικές προσπάθειες του ΕΛΑΣ. Οί τελευταίες περνούσαν δύσκολη -και άρα πολυέξοδη- καμπή, εξαιτίας των έμφύλιων συρράξεων και της γενικευμένης έμπλοκής κατά των Ταγμάτων Άσφαλείας. Στήν ουσία, δηλαδή, έπρεπε, παρά τίς αντίξοες συνθήκες, νά εξασφαλιστεί τό άναγκαίο πλεόνασμα γιά τή διατροφή 35-40.000 μαχητών του ΕΛΑΣ, αλλά και των διοικητικών μηχανισμών της Έλεύθερης Έλλάδος πού, μέ άποκορύφωμα τό καλοκαίρι του 1944, είχαν γίνει ιδιαίτερα πολυάνθρωποι και πολυέξοδοι.

Ό άγροτικός χώρος αισθάνθηκε τήν πίεση αυτή μέ έπώδυνο τρόπο και πέρα από τίς γενικές ένδείξεις άδιέξοδου -όπως ή άριθμητική καθήλωση του ΕΛΑΣ στους κρίσιμους μήνες του καλοκαιριού του 1944- συχνά οί προκαλούμενες έντάσεις όδηγήθηκαν σε όριακό σημείο. Ήταν προφανές ότι όσο περνούσε ό καιρός και μεγάλωναν οί έμπλοκές και οί ύποχρεώσεις, ό ΕΛΑΣ έπαιρνε περισσότερο από τόν άγροτικό χώρο άπ' όσα του εξασφάλιζε σε αντίστάθμισμα, άπό όσα του έδινε. Δυσάρεσκειες και έχθρότητες ένάντια στό

άντιστασιακό κίνημα έμφανίστηκαν ή ένισχύθηκαν μέσα σε αυτή τή συγκυρία. Τό διαφαινόμενο άδιέξοδο έγινε πιο αισθητό στήν περίοδο άνάμεσα στήν Άπελευθέρωση και τά Δεκεμβριανά, όποτε έγινε σαφές ότι ή έλπίδα γιά ουσιαστική συνδρομή, στήριξη και άνάπλαση της κατεστραμμένης ύπαιθρου ήταν κυρίως ή βοήθεια πού μπορούσε νά εξασφαλιστεί από τό έξωτερικό, από τους Συμμάχους. Νά σημειώσουμε εδώ ότι στήν περίοδο αυτή σημαντικοί σε έκταση και σε πληθυσμό χώροι της ύπαιθρου ήρθαν γιά πρώτη φορά μαζικά σε έπαφή μέ τίς όργανώσεις και τους μηχανισμούς διανομής της βοήθειας, τήν ΟΥΝΡΑ ιδιαίτερα. Στήν περίοδο της Κατοχής, ή βοήθεια πού έστειλε ό Έρυθρός Σταυρός δέν έφθανε σε περιοχές πού -κατά τους κατακτητές και τίς κατοχικές Άρχές- βρίσκονταν υπό τόν έλεγχο των «συμμοριτών». Ίσχυαν σχετικά μέ αυτό δρακόντιες άπαγορεύσεις.

Μέσα στό πάθος και τόν ένθουσιασμό των Δεκεμβριανών, ή άδυναμία της ύπαιθρου νά συνδράμει τόν ΕΛΑΣ και νά στηρίξει μία νέα τακτική σύγκρουση δέν φάνηκε στήν πραγματική της διάσταση. Η έπιμελητεία του ΕΛΑΣ εξάλλου, κατά τή διάρκεια της σύγκρουσης, έπωφελήθηκε σημαντικά από τήν κατάληψη των άποθηκών της συμμαχικής βοήθειας στόν Βόλο, τό Κρουονέρι κλπ. Τό άδιέξοδο έμφανίστηκε κυρίως στήν περίοδο άνάμεσα στήν άνακωχή και τήν ύπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας, όταν ή άπογοήτευση από τό άποτέλεσμα της μάχης έβγαλε στό φώς τόσο τήν άντικειμενική άδυναμία της ύπαιθρου νά συνδράμει ένα νέο ξεκίνημα, όσο και τίς έντάσεις και έχθρότητες πού ή κατάσταση αυτή προκαλούσε.

Μετά τή Βάρκιζα: ή τοπική έξουσία

Σε όριακές καταστάσεις, όπως αυτές πού επικρατούσαν στήν ελληνική ύπαιθρο τήν άνοιξη του 1945, ή νομή και ή διάρθρωση της τοπικής έξουσίας άποκτούσε κείρια σημασία γιά τήν εξέλιξη των οικονομικών λειτουργιών και των παρεπόμενων κοινωνικών σχέσεων. Τό σε τοπικό επίπεδο κτίσιμο του νέου κράτους γινόταν έτσι κλειδί των εξελίξεων.

Πραγματικά, οί άνατροπές στήν τοπική έξουσία υπήρξαν ραγδαίες. Οί πρόεδροι των κοινοτήτων και τά κοινοτικά συμβούλια της έαμικής περιόδου αντικαταστάθηκαν άμεσα από άλλα, των οποίων τά μέλη έπρεπε άποδεδειγμένα νά ανήκουν στήν εθνικόφρονα παράταξη. Στήν πράξη, ή μεγάλη πλειοψηφία των νεοτοποθετηθέντων δημοτικών αρχόντων είχε άμεσα έμπλακει, μέ τόν έναν ή τόν άλλον τρόπο, στίς άντιαμικές κινήσεις. Έπρόκειτο γιά μέλη εθνικών όργανώσεων, στελέχη του κατοχικού κράτους ή μέλη και στελέχη παρακρατικών-τρομοκρατικών όργανώσεων της εποχής.

Ό οικονομικός ρόλος αυτών των όργάνων υπήρξε πολύπλευρος. Στή διάρκεια της Κατοχής ή συλλογικό-

τητα της παραγωγικής διαδικασίας στα χωριά είχε ενισχυθεί. Οι λόγοι ήταν πολλοί. Νά αναφέρουμε ένδεικτικά την ανάγκη να εξασφαλιστούν κοινοτικά πλεονάσματα —για την έξυπνότερη του ΕΛΑΣ, για τη σε είδος φορολόγηση που επέβαλλε το κατοχικό κράτος (δεκάτη, παρακράτημα) ή έστω για την ικανοποίηση αναγκών των στρατευμάτων Κατοχής. Προέκυπτε επίσης η ανάγκη κοινοτικής διαχείρισης —ή επίδαιτυσας— των καλλιεργειών που προήλθαν από την έκχέρωση δημοτικών ή δημοσίων γαιών στα κατοχικά χρόνια. Ακόμη, οι ανακατατάξεις στη χρήση της κοινοτικής γης που προκάλεσαν οι αναζητήσεις νέων έπισητιστικών ισορροπιών, ή κατανομή ανάμεσα σε καλλιεργημένα και βοσκοτόπους, έπρεπε να εξομαλυνθούν από τις νέες κοινοτικές άρχες. Τέλος, για να μείνουμε στα όσα κληροδότησε στη νέα έξουσία ή κατοχική περίοδος, στις κοινότητες έπεφτε ή ευθύνη για τη διαχείριση των περιουσιών όσων έλειπαν από τά χωριά, όσων είχαν σκοτωθεί, ήταν έξόριστοι, πρόσφυγες στις πόλεις ή έκτοπισμένοι, υπόδικοι ή κρατούμενοι της νέας κατάστασης.

Η άρμοδιότητα για αυτά τά κατοχικά κληροδοτήματα και ο έλεγχος της διαδικασίας ένταξης αυτών των ειδικών καταστάσεων στη μεταπολεμική πραγματικότητα έπηρέαζε σημαντικά την οικονομική και κοινωνική αναδιάρθρωση των άγροτικών μικρόκοσμων. Η έξομάλυνση μπορούσε να εξασφαλίσει όφελή για όρισμένους και να όδηγήσει στην υποβάθμιση της κοινωνικής θέσης άλλων. Τό γεγονός ότι ο άποκλειστικός έλεγχος αυτής της διαδικασίας βρισκόταν στα χέρια πολιτικά προσανατολισμένων και φανατικών παραγόντων, που ένσυνείδητα και με την ένθάρρυνση των κεντρικών Άρχών προωθούσαν παραταξιακές έπιλογές και λύσεις, δημιουργούσε μιά έκρυθμη κατάσταση.

Στη διάρκεια του 1945 και ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες καταγράφηκαν άρκετές έστιες έντασης για τέτοιου είδους ζητήματα. Δέν ήταν λίγες οι περιπτώσεις που οι έντάσεις όδηγησαν σε ρήξεις και σε συγκρούσεις.⁴ Στα ύπομνήματα-καταγγελίες μεμονωμένων άριστερών ή έπιτροπών και όργανώσεων περιγράφονται συνεχώς τέτοιου είδους περιστατικά. Η γενικευμένη αυθαιρεσία σε βάρος των αντιστασιακών πολιτών υπήρξε ή μία σταθερά της οικονομικής έκδοξης της τρομοκρατίας. Μαζί με την άσκηση βίας, τις άρπαγές, τις κλοπές και τις καταστροφές δημιουργούσαν ένα πλέγμα πιέσεων ικανό να συνθλίψει και τόν πλέον ευκατάστατο «νοικοκύρη».

Η πλέον σημαντική, όμως, οικονομική λειτουργία που πέρασε στα χέρια της μετά τη Βάρκιζα νέας τοπικής έξουσίας ήταν ή διανομή της ξένης βοήθειας. Οι τοπικές έπιτροπές διανομής των ειδών της ΟΥΝΡΑ ή της άμερικανικής βοήθειας συνήθως ταυτίζονταν με τά κοινοτικά συμβούλια. Οι συνηθισμένες διαφοροποιήσεις και προσθήκες σε αυτήν τη σύνθεση άφορούσαν τη συμμετοχή τοπικών δημοσίων υπαλλήλων, δασκάλων ή ιερέων σε αυτά. Σε καμία πάντως από αυτές τις κα-

τηγορίες λειτουργών δέν υπήρχε περίπτωση να παρεισφύσει άριστερός μετά από τις συνεχείς προσεκτικές έκκαθαρίσεις της δημόσιας διοίκησης. Καθώς ή έκστρατεία ενάντια στην Άριστερά και την Αντίσταση κορυφωνόταν, ή διανομή της βοήθειας ταυτίστηκε με την ενεργό ανάμειξη στην αντικομμουνιστική έκστρατεία. Σε πολλές περιοχές οι πίνακες διανομών δέν περιλάμβαναν παρά τις οικογένειες των έξοπλισμένων χωρικών, μελών είτε παρακρατικών όργανώσεων, όπως ή Χ στον Μοριά, είτε ήμικρατικών μονάδων, όπως οι ΜΑΥ.

Ο άποκλεισμός των άριστερών ή έστω των ύποπτων για συμπάθειες προς την Άριστερά πολιτών από τη διανομή της βοήθειας συμπλήρωνε τό πλέγμα άσφυξίας γύρω από αυτούς. Συμπλήρωνε με τόν πλέον άπόλυτο τρόπο τις ύπόλοιπες μορφές διάξεων και πιέσεων: τη φυσική τρομοκρατία, τους ξυλοδαρμούς, τις λεηλασίες, τους διασμούς, τις δολοφονίες, τις έξαφανίσεις, τις συλλήψεις, τις έκτοπίσεις, τις έπικηρύξεις. Πιστοποιούσε τό γεγονός ότι οι άριστεροί ήταν πολίτες δεύτερης κατηγορίας, με πολύ πειρορισμένο κύκλο δικαιωμάτων και καμία έξασφάλιση, απόδλητοι, έκτός νόμου και νομιμότητας, στερούμενοι κάθε είδους προστασίας που ένα έννομούμενο κράτος όφείλει, στο όνομα της ίσοπολιτείας, να παρέχει στους πολίτες του.

Η μαζική φυγή μελών, στελεχών και οικογενειών της Άριστεράς προς τις πόλεις και ιδιαίτερα προς την Άθήνα και τη Θεσσαλονίκη είχε, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, δύο παρονομαστές. Τη διασφάλιση της ζωής και της σωματικής άκεραιότητας από τη μά και την αναζήτηση πόρων ζωής από την άλλη. Οι άριθμοί είναι έντυπωσιακοί και μάς άποκαλύπτουν την έκταση του ζητήματος. Από τό 1945 ως τό 1947, 150 ως 200 χιλιάδες άριστεροί έγκατέλειψαν την ύπαιθρο μετακινούμενοι προς τις μεγάλες πόλεις. Στο τοπικό έπίπεδο, στις περιφερειακές πρωτεύουσες, τό ρεύμα ήταν επίσης σημαντικό.

Οι πολιτικές έπιπτώσεις αυτής της μαζικής μετανάστευσης ήταν καταλυτικές. Οι άριστερές πολιτικές όργανώσεις άπορφανίστηκαν από στελέχη και, μαζί με τη φυσική διαρροή που προκάλεσε ή ήττα και ή άπογότητευση, ουσιαστικά διαλύθηκαν. Ο Δημοκρατικός Στρατός βρέθηκε έτσι ύποχρεωμένος να κινείται σ' έναν χώρο όπου δέν διέθετε κοινωνικές προσβάσεις, πολιτικούς μηχανισμούς και δίκτυα. Αυτό είχε άποφασιστικές έπιπτώσεις στη στρατολογία, στον έφοδιασμό, στην άπόκτηση πολύτιμων πληροφοριών και σε κάθε άλλη στήριξη.

Τελικά, ως ολοκλήρωση της προαναφερθείσας άπορφάνισης και άποκοπής του Δημοκρατικού Στρατού από την κοινωνία, ήρθε ή μαζική έκτόπιση των πληθυσμών της ύπαιθρου σε πολλές κρίσιμες περιοχές της χώρας. Οι κυβερνητικοί, εκμεταλλεζόμενοι τις δυνατότητες που πρόσφερε ή μαζική πλέον άμερικανική βοήθεια, από τό 1947 και μετά, μπόρεσαν να μεταφέρουν περισσότερους από 700.000 κατοίκους της ύπαιθρου

σέ ειδικά κέντρα «συμμοριοπλήκτων», στίς παρυφές τῶν ὄχρωμένων πόλεων. Ἐκτός ἀπό τόν ἀστυνομικοῦ χαρακτηῖρα ἔλεγχο πού μπορούσε πλέον εὐκολά νά ἀσκηθεῖ πάνω σέ αὐτούς τούς ἀνθρώπους, ἡ ἀπόλυτη οικονομική, ἐπισιτιστική τους ἐξάρτηση ἀπό τούς κυβερνητικούς μηχανισμούς διανομῆς βοήθειας δέν τούς ἄφηνε κανένα περιθώριο πολιτικῶν ταλαντεύσεων καί ἐκτροχιασμῶν.

Ἕνας στρατός χωρίς οικονομικές βάσεις

Ὅταν ὁ Ἐμφύλιος γενικεύθηκε στό διάστημα 1947-1948, ὁ ΔΣΕ βρέθηκε νά κινεῖται σέ μιά νεκρή παραγωγικά ζώνη ἀπό τήν ὁποία μπορούσε νά ἀντλήσει μόνο ὅ,τι εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ πίσω, τά τελευταῖα κατάλοιπα δηλαδή μιᾶς ὑλικῆς ζωῆς πού εἶχε σταματήσει. Ἐκτός ἀπό τά χωράφια μέ τίς πατάτες καί τά λίγα ὄσπρια πού πολλές φορές ἔσωσαν τούς ἀντάρτες ἀπό τήν πείνα, ἡ μόνη ἄλλη πηγή τροφῆς ἦταν τά κοπάδια πού ἀφέθηκαν στά βουνά. Καί αὐτά ὅμως ἦταν μιά πηγή διατροφῆς μέ σύντομο τέλος. Οἱ ἐκκαθαριστικές ἐπιχειρήσεις τοῦ Στρατοῦ μπορεῖ νά μὴν ἀνακάλυπταν τούς ἀντάρτες, μετέφεραν ὅμως σέ σίγουρα μέρη τά κοπάδια πού εἶχαν ἀπομείνει στά βουνά. Ἀργά, μεθοδικά καί ἀποτελεσματικά, τά ὄρενά τῆς

χώρας μετατράπηκαν σέ ἐπισιτιστική ἔρημο.

Στήν ἀναζήτηση διεξόδων ἀπό αὐτήν τήν κατάσταση, ὁ Δημοκρατικός Στρατός ἀναζήτησε ἐπιμεληταική στήριξη σέ δύο ἐπίπεδα. Τό πρῶτο ἦταν ἡ ἀπόπειρα ἄλωσης ἀστικῶν κέντρων, ἐκεῖ ὅπου, αὐστηρά φυλασσόμενα, ὑπῆρχαν τά ἐφόδια τοῦ ἀντίπαλου στρατοῦ καί οἱ ἀποθήκες τῆς ἀμερικανικῆς βοήθειας. Οἱ πόλεις ὅμως αὐτές, οἱ περιφερειακές πρωτεύουσες, ἦταν ὀργανωμένες ἀκριβῶς γιά νά προλάβουν μιά τέτοια προοπτική. Ἦταν δηλαδή ὄχρωμένες, βαρύντατα ἐξοπλισμένες καί στελεχωμένες μέ κάθε τύπου στρατεύματα καί μονάδες ἀσφαλείας. Ἡ ἄλωσή τους γινόταν ἔτσι δύσκολη καί ἀδέβαιη ὑπόθεση, τό κόστος τῆς ὁποίας, ἀκόμη καί στήν περίπτωση πλήρους ἐπικράτησης τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ, ἦταν δυσανάλογο ὡς πρὸς τά τυχόν ὀφέλη. Σέ συνδυασμό μέ τίς πάγιες δυσκολίες ἐλιγμοῦ τῶν ἀνταρτῶν, σέ χώρους ὅπου οἱ ἐλεύθερες καί ἀσφαλεῖς περιοχές ἦταν λίγες καί συνήθως ἀπόμακρες, ἡ ἐξασφάλιση τῶν ὠφελημάτων ἀποδεικνυόταν ἀδύνατη. Τό τελευταῖο ἴσχυε ιδιαίτερα γιά τά τρόφιμα καί τά εἶδη πρῶτης ἀνάγκης (ἱματισμός, ὑπόδηση) πού ἦταν ὀγκώδη καί δύσκολα στή μεταφορά τους. Στόν δέ ὀπλισμό καί τά πυρομαχικά, στίς πάγιες δυσκολίες προστίθεντο ἡ ἀσυμβατότητα πολλῶν κατηγοριῶν ὀπλων.⁵ Ὁ ἰσολογισμός τῶν μεγάλων ἐπι-

τυχιών του ΔΣΕ στά Καλάβρυτα, στην Καρδίτσα, στή Νάουσα ή στο Καρπενήσι προφανέστατα δέν συνεισέφερε στή λύση τοῦ ἐπιμελητειακοῦ ἀδιεξόδου.

Ἡ ἄλλη λύση ἦταν ἡ βοήθεια ἀπό τίς ἀνατολικές χῶρες. Ἀκόμα κι ἂν ἀγνοήσουμε τούς διπλωματικούς καί πολιτικούς περιορισμούς αὐτῆς τῆς βοήθειας, ἡ ἐνταξή της στήν πολεμική προσπάθεια τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ συναντοῦσε πλῆθος ἐμποδίων. Τό κυριότερο ἀπό αὐτά ἦταν ἡ ἀδυναμία προώθησης τῶν ὑλικῶν αὐτῶν στίς μακρινές ὡς πρὸς τά σύνορα περιοχές. Ἡ κυριαρχία τῆς ἀεροπορίας, ἡ ἀπουσία δρόμων ἢ ἐστω ἀσφαλῶν διαδρομῶν πρὸς τά νότια, ἡ πενία σέ μεταγωγικά ζῶα καί ἡ κυριαρχία τοῦ ἀντιπάλου σέ βασικούς ἄξονες πού ἐτεμναν τά πρὸς τό νότο δρομολόγια (ἄξονας Μετσόβου) περιορίζαν τή σημασία τῆς ἀπό τό ἐξωτερικό βοήθειας στίς γύρω ἀπό τά σύνορα περιοχές. Τό γεγονός αὐτό συρρίκνωνε στό ἐλάχιστο τήν τακτική καί στρατηγική εὐελιξία τοῦ ΔΣΕ καί ἀποδείκνυε μέ τόν πλέον ἀπόλυτο τρόπο ὅτι τίποτε δέν ἦταν δυνατό νά ὑποκαταστήσει τήν ἀπουσία ἐγγύρων πόρων. Μιάς οικονομίας πολέμου δηλαδή στούς χώρους δραστηριοποίησης τῶν ἀνταρτῶν.

Στίς πόλεις

Ὁ Έμφύλιος ξετυλίχθηκε στήν ἐπαρχία, ἦταν μιά ὑπόθεση τῆς ἀγροτικῆς Ἑλλάδας. Τά μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας, ἡ Ἀθήνα κυρίως, ἐμμεσα μόνο ἀναμείχθηκαν σέ αὐτόν, δέν ὑπῆρξαν ἐπιδία ἀναμέτρησης ἢ ἐστω ἀμφισβητούμενης κυριαρχίας. Ἐξῆσαν φυσικά τήν καταστολή, τό γεμάτο ἀπειλές καί φόβους κλίμα. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅμως, οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἦταν ἀπόμακρες, ποτέ δέν πλησίασαν τίς μεγαλύτερες πόλεις.⁶ Ταντόχρονα, ὁ πόλεμος ἄφηνε στά μεγάλα ἀστικά κέντρα σημαντικά οἰκονομικά ὀφέλη.

Πραγματικά, ὁ πόλεμος ἦταν γιά τίς πόλεις μιά ἰδιαίτερα ἐπικερδῆς ὑπόθεση πού δημιουργοῦσε εὐκαιρίες πλουτισμοῦ καί εἰσοδήματα σέ σημαντικό ἀριθμό ἀνθρώπων. Τά ἀστικά κέντρα διαχειρίζονταν τούς τεράστιους οἰκονομικούς πόρους πού συνέρρεαν ἀπό τό ἐξωτερικό γιά νά στηρίξουν τήν κυβερνητική πολεμική προσπάθεια καί τήν, πρὸς ἄφελος τῆς Δύσης, ἀνοικοδόμηση τῆς χώρας. Ἡ διαχείριση αὐτή ἦταν ἄκρως ἐπωφελῆς γιά συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα, δημιουργοῦσε δέ, παράλληλα, μιά εὐρύτερη αἴσθηση εὐμάρειας. Στήν πρωτεύουσα, παρά τούς πρόσφυγες πού συνέρρεαν καί τήν ἐμφανή φτώχεια, ἡ ἐποχή καταγράφκε ὡς νέα Μπέλ Ἐπόκ, πράγμα πού ἀποτυπώθηκε στήν ἀνθηση καί τήν αἴγλη τῶν κέντρων διασκέδασης καί εἰδικά ἐκείνων τῆς παραλίας.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τή διασκέδαση τῶν νεόπλουτων καί πλουτιζόντων στρωμάτων τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, στόν πολιτικό χώρο ἡ λειτουργία αὐτή εἶχε βαθύτερα ἀποτελέσματα. Ἐνῶ σέ μιά πρώτη φάση (καλοκαίρι 1945-καλοκαίρι 1946) παρατηρήθηκε ἐντονη ἄνοδος τῆς δύναμης τῆς Ἀριστερᾶς στήν Ἀθήνα, μέ

ἀπτό παράδειγμα τήν ἐκλογική κυριαρχία τῶν προσκείμενων στό ΚΚΕ παρατάξεων στίς συνδικαλιστικές ὀργανώσεις, τό ρεῦμα γρήγορα ἀντιστράφηκε. Ἡ τρομοκρατία καί οἱ διώξεις εἶχαν φυσικά τό μερίδιό τους σέ αὐτή τήν ἀναστροφή. Θά ἦταν λάθος ὅμως νά τίς θεωρήσουμε μοναδικές αἰτίες.

Ἡ στροφή πρὸς τά ἀριστερά στηριζόταν στήν ἀνάπτυξη ἐνός κινήματος διεκδικήσεων πού ἐπέδιωκε τήν πιό ὀρθολογική-κοινωνικά, ταξικά- κατανομή τῆς ξένης βοήθειας. Τήν κατά τό δυνατό δίκαιη μοιρασιά τῆς πίτας μέ ἄλλα λόγια. Ἡ πίτα ὅμως καθ' ἑαυτή ἀνῆκε κατ' ἀποκλειστικότητα σέ ἄλλους, πράγμα τό ὅποιο περιορίζε τίς διεκδικητικές δυνατότητες. Νά σταθοῦμε λίγο σέ αὐτό. Τό ἀντικείμενο, τό προϊόν πρὸς διεκδίκηση, δέν ἀνῆκε στίς ἐγγύριες παραγωγικές λειτουργίες, δέν ἐξαριτόταν ἀπό αὐτές. Οἱ ἀπέναντί του λοιπόν δυνατότητες ἐνός διεκδικητικοῦ κινήματος ἦταν κατ' ἀνάγκη περιορισμένες καί σέ κάθε περίπτωση δέν μπορούσαν νά μεταβληθοῦν σέ πολιτικές. Τί θά μπορούσε λόγου χάριν νά ἀμφισβητήσῃ πολιτικά ἕνα συνδικαλιστικό κίνημα μέ τέτοιες βάσεις; Τό καθεστῶς τῆς ξένης βοήθειας χάρη στό ὅποιο ὁ πληθυσμός δούλευε καί ζοῦσε; Αὐτό τό ἀδιέξοδο, ἡ ἀδυναμία τῆς συνδικαλιστικῆς πρακτικῆς νά συμπληρωθεῖ ἀπό πολιτικά αἰτήματα ἢ νά μετεξελιχθεῖ σέ πολιτικό αἷτημα, ἀμβλυνε ταχύτατα τή δυναμική της καί ἐξουδετέρωσε τίς ἐκεῖ ἐπιτυχίες τῆς Ἀριστερᾶς. Τό κίνημα εἶχε πρακτικά ἐξουδετερωθεῖ ἀπό τίς ἴδιες τίς οἰκονομικές λειτουργίες πρῖν ἀκόμα οἱ συλλήψεις τῆς ἀνοιξῆς καί τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1947 τοῦ δώσουν τό τελικό κτύπημα.

Παράλληλα, στήν ἴδια περίοδο, ἡ μαζική ἄφιξη ἀριστερῶν προσφύγων-ἐξαιτίας τῆς τρομοκρατίας καί τοῦ σέ βάρος τους οἰκονομικοῦ ἀποκλεισμοῦ- ἀπό τήν ἐπαρχία στίς πόλεις, πού τροφοδότησε ὀργανωντικά τό ΚΚΕ, γνώρισε τήν ἀφομοιωτική ἐπίδραση τοῦ συστήματος. Οἱ ὑπό διαγμόν ἀριστεροί ἐπρεπε νά δουλέψουν καί νά ζήσουν, πράγματα πού ἀμφότερα παρέπεμπαν στήν ἐξαρτημένη ἀπό τό ἐξωτερικό οἰκονομική δραστηριότητα. Ἡ ἐξεύρεση ἐργασίας στά ἔργα πού ἐκτελοῦνταν μέ χρηματοδότηση τοῦ «Λογαριασμοῦ Δραχμῶν Ἀνοικοδομήσεως»⁷ ἢ σέ ἐργασίες πού καθοδηγοῦσε ἡ ΑΜΑΓΚ⁸ ἦταν σχετικά πιό εὐκολη γιά ἀριστεροῦς ἀπ' ὅ,τι ἡ πρόσληψη στόν ἐλληνικό ἰδιωτικό ἢ δημόσιο τομέα. Μέσα ἀπό αὐτές τίς διαδικασίες, τά στελέχη τῆς Ἀριστερᾶς ὄχι μόνο ἀποκόπτονταν ἀπό τό χώρο τῆς φυσικῆς τους δραστηριότητας, τόν κρίσιμο χώρο τῆς ὑπαίθρου, ἀλλά προοδευτικά ἀφομοιώνονταν ἀπό μιά ἐχθρική πρὸς τό ΚΚΕ καί τόν Δημοκρατικό Στρατό κατάσταση.

Τό γεγονός ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ πολέμου δείχνει ἀδιέξοδη καί ἀπελπισμένη ὀφείλεται σ' αὐτόν τό συνδυασμό πιέσεων, συσχετισμῶν καί ἀνεπάρκειας μέσων γιά τήν ὅποιαδήποτε λύση πού θά μπορούσε νά ἐπιλεγεί. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ παρά τούς συσχετισμούς

αυτούς έκταση, διάρκεια, σκληρότητα του πολέμου επιβεβαιώνει τις βαθύτατες κοινωνικές διεργασίες πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν οι πολεμικές επιλογές.

1. Τό παρόν κείμενο ήταν η εισήγηση του γράφοντος στο συνέδριο «Πτυχές του Έμφύλιου Πολέμου», που όργάνωσε τό Πάντειο Πανεπιστήμιο σε συνεργασία με τόν Δήμο Καρπενησίου στό Καρπενήσι, στίς 23 μέ 26 Σεπτεμβρίου 1999.

2. Η Έμ-Έλ ήταν ύπηρεσία άρωγής τών βρετανικών ενόπλων δυνάμεων που συνόδευε τήν προέλασή τους στίς περιοχές που άπελευθερώνονταν από τόν Άξονα. Τά άρχικά ΟΥΝΡΑ σημαίνουν: UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration. Έπρόκειτο γιά τή διεύθυνση τών Ένωμένων Έθνών που είχε ανάλαβει τή συνδρομή και τή στήριξη τών πληθυσμών που ό πόλεμος είχε φέρει σέ ιδιαίτερα δυσχερή θέση. Η διεύθυνση αυτή είχε ως κυριότερες πηγές χρηματοδότησης και προμηθειών σέ είδη και τρόφιμα τήν κυβέρνηση τών ΗΠΑ καθώς και πολλούς επίσημους ή ιδιωτικούς οργανισμούς τής ίδιας χώρας.

3. Freris A.F., *The Greek Economy in the 20th century*, Croom Helm, London, Sydney 1986, p.119. Η πρώτη συνέπεια αυτής τής άνόδου τής παραγωγής, ιδιαίτερα σέ όρεινές και ήμιορεινές περιοχές, ήταν ό τι δημιουργήθηκαν πρόσκαιρα όι στοιχειώδεις παραγωγικές προϋποθέσεις γιά τή στήριξη άντάρτικου.

4. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα αφήγηση γιά τέτοιου είδους σύγκρουση στή μαρτυρία του Θανάση Πορφύρη, «Αποφράδα μέρα πόνου και θρήνου γιά τό χωριό Όξιά Κόνιτσας», 22 Ιούνη 1945, στό περιοδικό *Έθνική Αντίσταση* τχ. 99, Άπρίλης 1998, σ. 27 κ.έ.

5. Υπήρχε γενικά πανοπερμία όπλων που έκανε τήν τροφοδότησή τους με πυρομαχικά άληθινό πονοκέφαλο. Ό ΔΣΕ χρησιμοποιούσε σέ μεγάλο ποσοστό γερμανικής προέλευσης όπλισμό – προϊόν βοήθειας από τίς άνατολικές χώρες. Ό βρετανικός όπλισμός του Έθνικού Στρατού είχε διαφορετικά διαμετρήματα. Τό ίδιο δέ και ό άμερικανικός ή τά υπολείμματα τών ιταλικών όπλων, κληροδοτήματα τής Κατοχής.

6. Στή Θεσσαλονίκη τό σημαντικότερο πολεμικό γεγονός που συνέβη ήταν ό βομβαρδισμός τής πόλης από πυροδόλο τών άνταρτών στίς 9 Φεβρουαρίου του 1948. Γεγονός έντυπωσιασμού περισσότερο, χωρίς άλλες επιπτώσεις. Στήν Πάτρα ό πόλεμος πλησίασε με τή μάχη τής Χαλανδρίτσας, χωρίς και έδώ νά μεταβάλει τίς καθημερινές συνήθειες τής πόλης.

7. Στό πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ και τών συμφωνιών μεταξύ Ελλάδος και Ένωμένων Πολιτειών, ή ελληνική κυβέρνηση τοποθετούσε σέ είδικό λογαριασμό ίσο ποσό δραχμών γιά κάθε δολάριο που ξοδεύτηκε από τά ποσά τής άμερικανικής βοήθειας. Ό λογαριασμός πήρε τό όνομα «Λογαριασμός Δραχμών Άνασυγκροτήσεως». Αυτά τά χρήματα ξοδεύονταν σέ έργα άνασυγκρότησης μέσα στήν Ελλάδα, μέ βάση ένα γενικό σχέδιο που συμφωνήθηκε μεταξύ τών κυβερνήσεων Ελλάδας και Ένωμένων Πολιτειών και μέ τήν έγκριση τής Άμερικανικής Άποστολής Οικονομικής Βοηθείας γιά κάθε δαπάνη.

8. Τό γραφείο διαχείρισης τής άμερικανικής βοήθειας (Σχεδίου Μάρσαλ) στήν Ελλάδα.

Η φωτογραφία άναδημοσιεύεται από τό βιβλίο του Γιώργου Βουνελάκη - Θαλασσανού *Όδοιπορικό. Μνήμες και απόψεις* (έκδ. Γιαννίκος, Άθήνα 1997). Έπτά κεφάλια άνταρτών του Δημοκρατικού Στρατού περιβάλλουν τόν όλόσωμο νεκρό, τόν διοικητή του άρχηγείου Πάρωννα, ταγματάρχη τής 3ης Μεραρχίας Πελοποννήσου Γιώργη Άντζακλή από τόν Βρονταμά Λακωνίας. Τά κομμένα κεφάλια τών άνταρτών σύμφωνα με τόν Κ. Παπακωνοταντίνου (Μπελά), Η Νεκρή Μεραρχία, έκδ. Άλφειός 1986, σελ. 1338, άνήκουν στους: Βασίλη Μαντηλάρη (Μεσσηνία), Γιάννη Άσσογιάννη (Μεσσηνία), Δημήτρη Ζουρντό (Μολάοι), Δημήτρη Άλεβίζο-Κοτρωνάκη (Λακωνία), Δημήτρη Λυμπέρη (Σκάλα Λακωνίας), Γιάννη Δ. Δούμουρα (Δραγονιάνο Άρκαδίας). Και ή ιστορία τής φωτογραφίας: Ένας τσαγκάρης από τόν Βρονταμά, σφοδρός έθνικόφρων, φωτογράφησε τά κομμένα κεφάλια και τόν νεκρό Άτζακλή και κρέμασε στό μαγαζί του τή φωτογραφία. Ό παραγιός του, φεύγοντας μετανάστης στήν Άυστραλία, έκλεψε τή φωτογραφία και τήν πήρε μαζί του. Τήν παρουσίασε είκοσι χρόνια άργότερα όταν γύμισε στό χωριό του. Οι άποκεφαλισθέντες τής φωτογραφίας είναι όι νεκροί τής μάχης που έγινε στίς 6.4.1949 στόν Βρονταμά Λακωνίας.

Η φωτογραφία αυτή ήταν νά δημοσιευτεί στό προηγούμενο τεύχος. Μπλέχτηκαν τά πράγματα και έμεινε μόνο ή λεζάντα χωρίς "τά κομμένα κεφάλια".

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Ο ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

του Κώστα Βεργόπουλου

Κατ' αρχήν, εκφράζω τή συγκίνησή μου γι' αυτή τή συνάντηση πού γίνεται έστω και με καθυστέρηση 20 ετών. Η φιλία μου με τόν Νίκο Πουλαντζά και τόν Κωνσταντίνο Τσουκαλά, στό πλαίσιο τής τριμελούς αδελφότητας, είναι τόσο παλαιά, βαθιά και γνωστή, ώστε θά έμοιαζε με άπρέπεια και όπωσδήποτε με πολιτικό σφάλμα νά μιλήσω έγώ γι' αυτόν, γιά τόν αϊφνίδιο και πρόωρο χαμό του: θά ήταν σάν νά μιλούσα γιά τόν έαυτό μου.

"Όταν άρχισαν φλυαρίες και φθηνές ύποθέσεις θανάτου πρίν από 20 ακριβώς χρόνια, τό μόνο πού συνέστησα ήταν τουλάχιστον σιωπή, από στοιχειώδη σεβασμό σ' αυτόν πού αναλώθηκε κατά κυριολεξία στό έργο του, έργο πού όπωσδήποτε δύσκολα προσεγγίστηκε μέχρι σήμερα και ακόμη δυσκολότερα κατανοήθηκε. Μέ τή στό μεταξύ απόσταση δύο δεκαετιών πού εξασφάλισε ό πανδαμάτωρ, έντυπωσιάζει ή ούσιαστική σιγή και άμηχανία κυρίως τής Άριστεράς άπέναντι στό πρωτόπορο, διεισδυτικό και δημιουργικό έργο του Πουλαντζά. Ό Νίκος, με όξυδέρκεια, φαντασία και αναλυτική αυστηρότητα, διατύπωσε τόν τρόπο με τόν όποιο ή Άριστερά θά πραγματοποιούσε τό πολιτικό *aggiornamento* της και θά παρέμενε πρωτοπορία στους σύγχρονους κοινωνικούς και πολιτικούς άγώνες. Φαίνεται όμως ότι αυτό ήταν υπερβολικά μεγάλη φιλοδοξία γιά παραδοσιακούς πολιτικούς οργανισμούς πού στην πραγματικότητα δέν φιλοδοξούσαν παρά μία φευγαλέα παρουσία, έναν ρόλο κομπάρσου στους σκοτεινούς διαδρόμους τών κυβερνητικών συνδυασμών και τής έξουσίας. Η παράδοση αυτή στάση τής Άριστεράς κατά τόν Μάιο του 1968 δικαίωσε κατά κάποιο τρόπο τόν Ζάν-Πώλ Σάρτρ, σύμφωνα με τόν όποιο «τό κομμουνιστικό κόμμα δέν ήταν επαναστατικό, αλλά δέν ήταν ούτε και ρεφορμιστικό: δέν επιδίωκε απολύτως τίποτα, εκτός από τό νά υπάρχει».

Έάν παράλληλα, στό μεταξύ διάστημα, ή μαρξιστική σκέψη και πρακτική, ή πολιτική θεωρία και κοινωνιολογία είχαν διατυπώσει διαφορετικές μεθόδους και δρόμους πού απομάκρυναν από τή συμβολή του Ν.Π., τό πράγμα δέν θά ήταν ιδιαίτερα άνησυχητικό, θά ήταν μάλιστα έλπιδοφόρο γιά τήν Άριστερά και τόν λαό της. Όμως, τό πιο άνησυχητικό του σημερινού

εικοσάχρονου άπολογισμού είναι ότι ή μαρξιστική σκέψη, ενώ με τόν Πουλαντζά έφθασε στό αποκορύφωμά της, μετά από αυτόν, στη διάρκεια τών δύο δεκαετιών πού ακολούθησαν, δέν έπαυσε νά ξεφουσκώνει όμφαλοσκοπώντας. Ούσιαστικά, μέχρι σήμερα, δέν υπήρξε συνέχεια στό έργο του Πουλαντζά, αλλά δέν υπήρξε συνέχεια στό μαρξισμό από τό σημείο πού τόν άφησε αυτός, ούτε καν στην πολιτική έπιστήμη και στην πολιτική κοινωνιολογία. Τό συναίσθημα του άδιεξόδου

καί τῆς παρακμῆς τοῦ πνευματικοῦ καί πολιτικοῦ χρόνου τῆς Ἀριστερᾶς διαχέεται σ' αὐτόν πού ἐπιχειρεῖ τόν ἀπολογισμό τῆς εἰκοσαετίας.

Ἐάν ἔπρεπε νά συνοψίσω τή συμβολή τοῦ Πουλαντζᾶ στό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, θά ἔλεγα ὅτι συνίσταται στή βασική μαρξιστική ἀντίληψη ὅτι οἱ κοινωνικές πρακτικές διαμορφώνουν τίς κοινωνικές τάξεις καί ὄχι φυσικά τό ἀντίστροφο. Ἀπό τήν πάλη τῶν τάξεων προκύπτουν οἱ τάξεις, ὄχι τό ἀντίστροφο, ἀλλά ἀπό τήν πάλη τῶν τάξεων διαμορφώνονται ἐπίσης ἡ ἱστορική σκηνή τῆς «κοινωνίας» καί τοῦ «κράτους-ἔθνους», τά πεδία τῆς πολιτικῆς, τῆς δημοκρατίας, τῶν θεσμῶν καί μηχανισμῶν τοῦ κράτους. Οἱ ἔννοιες αὐτές, στό μέτρο πού ἐκπορεύονται ἀπό τό αὐτό πεδίο, δηλαδή αὐτό τῆς πάλης τῶν τάξεων, θεωροῦνται «κόμοσους», χωρίς ἱεράρχηση καί ἑτεροκαθορισμό, μέ χαρακτήρα «σχετικῆς αὐτονομίας» ὡς πρός τή θεωρούμενη βασική οἰκονομική σχέση. Καίρια συμβολή τοῦ Πουλαντζᾶ ἦταν ἡ ἀποκάλυψη καί ὁ προσδιορισμός τῆς πολιτικῆς, τῆς δημοκρατίας καί τοῦ κράτους ὡς «εἰδικῶν πεδίων», ἐντός τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται εἰδικός μακροχρόνιος «πόλεμος θέσεων καί χαρακωμάτων», μέ τήν ἔννοια πού προσέδωσε σ' αὐτά ὁ Γκράμσι. Ἡ κοινωνική ἐξουσία στό πεδίο τῆς πολιτικῆς, τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καί τοῦ κράτους πολύ ἀπέχει ἀπό τό νά εἶναι ἐννοιολογικά μονολιθική καί ἀκόμη λιγότερο ἀποκλειστική στά χέρια τῆς ἄρχουσας τάξης. Λόγω τῆς ὑφῆς τοῦ κράτους καί τῶν θεσμῶν, πού ἀναφέρονται στό σύνολο τῆς κοινωνίας, ἡ ἐξουσία στήν ἀστική κοινωνία στό πολιτικό πεδίο μπορεῖ νά ἐπιμερίζεται καί ν' ἀντισταθμίζεται μέ κατακτήσεις θέσεων ἀπό τίς λαϊκές καί προοδευτικές δυνάμεις, ἔστω καί ἂν ἐνισχύονται ἔτσι οἱ ἀντινομίες τοῦ συνόλου. Ἐννοιες ὅπως «κοινωνία», «λαός», «ἔθνος», «κράτος», «θεσμοί καί κρατικοί ἰδεολογικοί μηχανισμοί» δέν εἶναι μονόπλευρα δημιουργήματα τοῦ κεφαλαίου, οὔτε ἀπλά εργαλεῖα τῆς κυριαρχίας του οὔτε ἀπατηλά ἰδεολογικά προπετάσματα. Συνιστοῦν πεδία κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν σέ συνθήκες «σχετικῆς αὐτονομίας» γιά τό καθένα. Τό ὅτι ἡ ἄρχουσα τάξη τίς οἰκειοποιεῖται γιά νά διασφαλίσει τήν κυριαρχία της δέν σημαίνει ὅτι οἱ ἔννοιες αὐτές εἶναι ἀπλά καί μόνον ἀπατηλές, ἐφόσον καί σήμερα ἀκόμη διαπλάθουν τό πεδίο καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ κυριαρχούσα τάξη ἐπιβεβαιώνεται ὡς κυριαρχούσα.

Στό παρελθόν, οἱ μαρξιστές εἶχαν τήν τάση νά ὑποβαθμίζουν τό πεδίο τῆς πολιτικῆς, ἐπειδή ἀπέδιδαν σχεδόν ἀποκλειστική σημασία στήν οἰκονομία. Ἡ πολιτική εἶχε θιαῖως ἀναχθεῖ περιφρονητικά σέ ἀνάδουνη «ὑπερδομή», σέ ἰδεολογία ἀπατηλή, ἐνῶ ἡ πραγματικότητα τῶν μαρξιστῶν ἦταν ἐγκατεστημένη βαθιά στήν οἰκονομία, στίς σχέσεις ἰδιοκτησίας τοῦ κεφαλαίου, στή διαβόητη καί ἀμαρτωλή «κοινωνία τῶν πολιτῶν». Ἄλλα νεωτερίζοντα ρεύματα τοῦ μαρξισμοῦ προσδιόριζαν ἐφησυχαστικά τήν πολιτική ὡς παραγωγό τῆς οἰκονομίας ἀπό τή βασική ἐργοστασιακή σχέ-

ση. Ἐξ οὗ καί τό κράτος ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τούς μαρξιστές σχεδόν πάντα μέ τήν πεποίθηση ὅτι ἦταν ἓνα καταδικασμένο μονοδιάστατο εργαλεῖο χειραγωγούμενο ἀπό τό κεφάλαιο καί τήν ἀστική τάξη.

Ἀντίθετα ὁ Πουλαντζᾶς, σέ βαθιά καί δημιουργική ἀρμονία μέ τόν Μάρξ καί τόν Ἄλτουσερ, ἀποκάλυψε ὅτι τό κράτος δέν εἶναι οὔτε παράγωγο οὔτε εργαλεῖο οὔτε καί ἀπλή ἰδεολογική ὑπερδομή τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά συνιστᾷ «κάτι τό ξεχωριστό, κάτι τό εἰδικό», πέρα ἀπό τή βασική καπιταλιστική σχέση παραγωγῆς, ἐφόσον ἀναφέρεται στό σύνολο τῆς κοινωνίας, ἐκπορεύεται ἀπό τό σύνολο καί ὄχι μόνο ἀπό ἓνα μέρος αὐτῆς. Μέ αὐτή τήν πορεία, ὁ Πουλαντζᾶς συναντήθηκε μέ τίς ἀναλύσεις τῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Φουκώ, ὁ ὁποῖος φυσικά ἀπό ἄλλου προερχόταν καί ἄλλου ἐσκόπευε: ἐνῶ γιά τόν Φουκώ τό πρόβλημα ἦταν ἡ μηχανική τῆς ἐξουσίας καί τοῦ ἐξουσιασμοῦ, γιά τόν Πουλαντζᾶ τό πρόβλημα ἦταν ἡ εἰδική μορφή ἐξουσιασμοῦ πού ὀνομάζεται «κράτος». Πόρισμα τῆς διατύπωσης τοῦ Πουλαντζᾶ ἦταν ὅτι τό κράτος ἀπορρέει κατά συνέπεια ὄχι μόνον ἀπό τήν ἀστική τάξη καί τό ὄπλοστάσιό της, ἀλλά καί ἀπό τήν κοινωνία ὡς σύνολο καί ἀπό τήν εἰδική σύνδεση τοῦ κράτους μέ τό ἔθνος. Ἡ διατύπωση τῆς ἔννομιας «κράτος-ἔθνος» χρονολογεῖται ἀκριβῶς ἀπό ἐκεῖνη τήν περίοδο, πρός ἀντικατάσταση τοῦ παραδοσιακοῦ περισσότερο ταξικά μονοσήμαντου ὄρου «κράτος».

Ἡ ἀταλάντευτη ἐμμονή τοῦ Πουλαντζᾶ, ὅπως καί τοῦ Ἄλτουσερ, στήν προσέγγιση τοῦ κράτους καί τῆς πολιτικῆς ὡς στρατηγικῶν πεδίων τῆς ταξικῆς πάλης ὀδήγησε καί τούς δύο ν' ἀπορρίπτουν ἐπανελημμένα καί κατηγορηματικά ἄλλες ὑποθέσεις πού ἤδη ἀπό τότε διαβεβαίωναν εἴτε τή δῆθεν ἀπατηλότητα εἴτε τήν παρακμή τοῦ κράτους-ἔθνους. Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις πού ἤδη τότε τό κράτος-ἔθνος εἶχε θεωρηθεῖ «ἀπατηλό, ἀρχαϊκό καί ξεπερασμένο», αὐτό γινόταν μέ πρόσχημα κάποιες ὑποτιθέμενες μεταλλαγές τοῦ κεφαλαίου. Τέσσερα μαρξιστικά ρεύματα εἶχαν σπεύσει στίς δεκαετίες τοῦ '60 καί τοῦ '70 νά διαβεβαιώσουν ὅτι τό κράτος-ἔθνος ἀφομοιώνεται:

α) στήν ἔννοια της παγκόσμιας ἐμπορευματοποιήσεως κυκλοφορίας, κάτι πού ἦταν ἰδιαίτερα τοῦ συρμοῦ στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60,

β) στό ἀνερχόμενο φαινόμενο τῶν πολυεθνικῶν ἐπιχειρήσεων,

γ) στήν κρατικομονοπωλιακή μεταλλαγή καί διάρθρωση τοῦ κεφαλαίου,

δ) στήν παγκοσμιοποίηση τοῦ κύκλου του.

Καί στίς τέσσερις περιπτώσεις, ἡ τοποθέτηση τόσο τοῦ Πουλαντζᾶ ὅσο καί τοῦ Ἄλτουσερ ἦταν ξεκάθαρα ἀπορριπτική: οἱ μεταλλαγές τοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι σέ θέση νά θίξουν τά φαινόμενα τῆς κοινωνίας, τοῦ κράτους καί τῆς πολιτικῆς πού διατηροῦν ξεχωριστή «εἰδική» φύση, ἀνταποκρίνονται σέ ἄλλα πεδία καί προϋποθέσεις καί διατηροῦν σέ κάθε περίπτωση χαρακτήρα «σχετικῆς αὐτονομίας». Τό κράτος-ἔθνος

δέν προσδιορίζεται από την απλή οικονομική σχέση ούτε θέβαια, ακόμη λιγότερο, από τη διεθνοποιημένη μορφή της με την ένδεχόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Η τοποθέτηση του Πουλιαντζή πάνω στο ζήτημα αυτό δέν αφήνει περιθώρια για παρερμηνείες: «Η μεγάλη πλειοψηφία από εμάς απορρίπτουμε την ιδέα ότι η διεθνοποίηση αφαιρεί την ουσία και τό ρόλο του έθνικου κράτους πρὸς ὄφελος είτε του διεθνοποιημένου και πολυεθνικού κεφαλαίου είτε διακρατικών ή υπερκρατικών ὀργανισμών».¹

Η ἀφομοίωση του έργου του Μάρξ από τόν Πουλιαντζή στάθηκε τόσο βαθιά και συνεπής, πού πολλές φορές ὁ Νίκος δέν δίστασε νά ἐρμηνεύσει τό μαρξικό ἔργο ακόμη και contra, από τυπική ἄποψη, στόν ἴδιο τόν Μάρξ. Οἱ πρόσφατες ἐρευνες του Στάθη Κουβελάκη πάνω στόν πολύ νεανικό Μάρξ ἐπιβεβαίωσαν ὅτι ὁ Πουλιαντζής ἦταν ἀκριβέστατος στήν κατανόησή του, ὅσον ἀφορᾷ τή σημασία τῆς πολιτικῆς, τῆς δημοκρατίας και του κράτους, ακόμη και ὅταν ὁ ἴδιος contra omnes διαβεβαίωνε θέσεις πού θεωρήθηκαν «αιρετικές» στή δεκαετία του '60.²

Ακόμη και ἂν τό κεφάλαιο παγκοσμιοποιηθῆ πλήρως, ἡ κοινωνία και τό κράτος δέν μποροῦν παρά νά διατηρήσουν τόν ἐθνικό, τοπικό και περιφερειακό χαρακτήρα, λόγω τῶν κοινωνικῶν προσδιορισμῶν πού συγκροτοῦν αὐτές τίς ἔννοιες, λόγω του ἐντοπισμοῦ τῆς ἔννοιας «κοινωνία» στό πεδίο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Μὲ πλήρη παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου, εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ του παρόντος νά διανοηθοῦμε ἔννοιες ὅπως «παγκόσμια κοινωνία», «παγκόσμια πάλῃ τῶν τάξεων», «παγκόσμιο κράτος». Γιὰ τήν πνευματική παράδοση του Μάρξ, ὅπως αὐτή σωστά κατανόηθηκε από τόν Πουλιαντζή, τό κράτος συνιστᾷ τό εἰδικό πεδίο στοὺς θεσμούς και μηχανισμούς του ὁποίου διεκπεραιώνεται και ἀναπτύσσεται, μέσω τῆς πολιτικῆς και τῆς δημοκρατίας, διαρκῆς πάλῃ τῶν τάξεων.

Ὅπως ὁ Μάρξ στά μέσα του περασμένου αἰώνα, ὁ Πουλιαντζής στή δεκαετία του '60 διείδε τή δυνατότητα ἐπαναστατικῆς μετατροπῆς τῆς κοινωνίας μέσα ἀπό τή διαρκῆ πάλῃ γιὰ κατάκτηση θέσεων στό πεδίο τῆς πολιτικῆς και τῆς δημοκρατίας. Ἡ πολιτική, ἀντί νά εἶναι ὑποπροϊόν, ἐργαλεῖο ἢ παράγωγο τῆς οικονομίας, συμπυκνώνει τίς κοινωνικῆς σχέσεις, παράγοντας τή δική της ἀλήθεια. Ἡ πολιτική δίδει τό γενικό σχῆμα τῆς κοινωνίας σέ ἀφαίρεση και διασφαλίζει τό πλαίσιο στό ὁποῖο ἐκάστοτε ἀρθρώνεται τό συγκεκριμένο κοινωνικό ὑπόδειγμα. Τέλος, ἡ πολιτική μέ τή δημοκρατική της διάσταση και τή λαϊκή συμμετοχή ὄχι μόνον κατοχυρώνει τόν λαό ἀπέναντι στήν ἀπολυταρχία, ἀλλά ταυτόχρονα, ἂν και ἀστική, ἐμπεριέχει, λόγω βαθιάς και ἀξεπέραστης ἀντιφατικότητας, τό σημείο ρῆξης και ὑπέρβασης τῆς ἀστικῆς τάξης πραγμάτων ἀπό τό στρατόπεδο τῆς ἐργασίας και του λαοῦ.

Ὁ Στάθης Κουβελάκης κατέδειξε στή διδακτορική του διατριβή (Πανεπιστήμιο Παρίσι VIII, Δεκ. 1998)

τήν ἐμμονή του Μάρξ στό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας του Τύπου και στή δημοσιοποίηση ὄλων τῶν μυστικῶν τῆς ἐξουσίας. Ὅπως ὁ Μάρξ τό διαπίστωσε, ὁ λαός δέν συγκροτεῖται ὡς λαός παρά μέ τήν ἐλευθερία πολιτικῆς ἐκφρασης, τήν ἄσκηση τῶν δημοκρατικῶν ἀστικῶν δικαιωμάτων και μέ τήν ἐνεργοποίηση τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας. Ὅσο περισσότερο ἡ Ἀριστερά διεκδικεῖ ἐμβάθυνση και κατοχύρωση δημοκρατικῶν και ἀστικῶν ἐλευθεριῶν, τόσο περισσότερο θά ὠριμάζει τό ἀληθινό ὑπόβαθρο τῆς πολιτικῆς και τῆς δημοκρατίας, πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τόν λαό και τό ἔθνος, τό ἐθνικό-λαϊκό ὑπόβαθρο, πού στή μαρξιστική ὀρολογία ὀνομάζεται «κοινωνία». Αὐτή εἶναι ἡ πραγματική θέση του Μάρξ, αὐτήν ἀνακάλυψε μέ διειδικτική ἀνάλυση ὁ Πουλιαντζής, παραμερίζοντας τά ἐπισωρευμένα μαρξιστοειδή ψμῦθια πού ἐπὶ ἕναν αἰῶνα τήν ἐκρῦβαν. Πολύ ἀπλά: ὁ ἀγῶνας γιὰ δημοκρατία, ακόμη και στό πεδίο τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς, του κράτους και τῶν ἀστικῶν θεσμῶν, εἶναι σήμερα ἀπαράκαμπτος, μπορεῖ μάλιστα ν' ἀποβῆ ἐπαναστατικός, ἀπό τή στιγμή πού ἡ μητέρα τῆς δημοκρατίας, ἡ ἀστική τάξη, στήν ἐποχή μας ἔχει τήν τάση νά ἐγκαταλείπει τήν κόρη της και νά προσφεύγει σέ ὄλο και δεσποτικότερες μορφές χρήσης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.³

Κατά τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες, τό πολιτικό-κοινωνικό σκηνικό στήν Εὐρώπη και στόν κόσμο ἔχει μεταβληθῆ ριζικά. Μὲ κεντρικό ἰδεολόγημα αἰχμῆς τήν παγκοσμιοποίηση και τό μονεταρισμό, ἔχει ἐξαπολυθῆ στήν ἐποχή μας πολύπλευρος ἀντιδραστικός ρεβανσισμός και κοινωνική ἀντεπανάσταση σέ παγκόσμια κλίμακα. Ὅμως, ἡ διερεύνηση τῶν ἐμπειρικῶν στοιχείων δείχνει μέ πειστικότητα και ἀκρίβεια ὅτι μέχρι σήμερα ἡ παγκοσμιοποίηση προχωρεῖ κυρίως στόν ἐγκέφαλο τῶν κυβερνήσεων και πολύ λιγότερο στήν πραγματικότητα. Ἡ διεθνῆς κινητικότητα τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν, κεφαλαίου και ἐργασίας, στήν ἐποχή μας δέν συγκρίνεται μέ ἐκείνην του τέλους του 19ου αἰώνα: λιγότερο ἀπό 1% τῶν Εὐρωπαίων ἐργαζομένων μετακινεῖται σήμερα στό ἐξωτερικό σ' ἀναζήτηση ἐργασίας, παρά τήν ἐξαιρετικά ὑψηλή ἀνεργία πού μαστίζει τόν εὐρωπαϊκό χῶρο. Στόν 19ο αἰῶνα, χῶρες μέ ὑψηλή ἀνεργία, ὅπως ἡ Ἀγγλία και ἡ Ἰρλανδία, ἀπέστειλαν στό ἐξωτερικό πάνω ἀπό τό 50% του πληθυσμοῦ τους.

Ὅμοιως σήμερα, τά εὐρωπαϊκά και ἀμερικανικά κεφάλαια πού ἐπενδύονται στό ἐξωτερικό ἀντιπροσωπεύουν λιγότερο ἀπό 1% του ἐθνικῶν προϊόντος τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν προέλευσης, παρά τό γεγονός ὅτι οἱ ἀποδόσεις κεφαλαίου παραμένουν βαθιά ἄνισες ἀπό χώρα σέ χώρα. Στά τέλη του 19ου αἰώνα, ἡ Βρετανία ἐπένδυε στό ἐξωτερικό ἐπὶ σειρά δεκαετιῶν 10% του ἐθνικῶν προϊόντος της. Βεβαίως, οἱ νομικοί φραγμοί στίς κινήσεις κεφαλαίου ἔχουν σήμερα ἐξαλειφθῆ, ἀλλ' αὐτό δέν ἀρκεῖ: γιὰ τήν πραγματική συγκρότηση ἐνιαίου παγκόσμιου συστήματος, ἀπαιτεῖται ἡ πραγματική κινητικότητα τῶν συντελεστῶν, και ὄχι μόνον ἡ

νομική δυνατότητα μετακίνησης, όπως επί του παρόντος συμβαίνει.⁴

Εξάλλου, με τη γενίκευση των σύγχρονων οικονομικών πολιτικών με στόχο την εξισορρόπηση των ισοζυγίων εξωτερικών πληρωμών, οι εθνικές οικονομίες καταλήγουν σήμερα ν' απεξαρτοποιούνται από τις ανάγκες εξωτερικής χρηματοδότησης. Έτσι ώστε η διεθνής κίνηση κεφαλαίων στην εποχή μας όχι μόνον αποβαίνει ήσσονος ποσοτικής σημασίας σέ σχέση με τό παρελθόν, αλλά διατηρεί και μειωμένη ποιοτική σημασία, εφόσον με τις ακολουθούμενες σήμερα πολιτικές οι εθνικοί οικονομικοί χώροι αποβαίνουν περισσότερο ισορροπημένοι και αυτόκεντροι. Στην εποχή μας, οι διεθνείς κινήσεις κεφαλαίων έχουν μικρότερη σημασία, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, απ' ό,τι στο παρελθόν.⁵ Όσον αφορά την πραγματικότητα των πολυεθνικών επιχειρήσεων, ο Ρομπέρ Μπουαγέ (Robert Boyer) έδειξε ότι σχεδόν όλες είναι ψευδεπίγραφα πολυεθνικές, ενώ στην ουσία παραμένουν εθνικές, εφόσον πάνω από 50% της παραγωγής και του αριθμού των εργαζομένων σ' αυτές είναι συγκεντρωμένοι κατά κανόνα σέ μιά μητρική χώρα. Μόνον με μία, την ιαπωνική Sony, συμβαίνει ίσως κάτι πού θά αξίζε την όνομασία «πολυεθνικό».⁶

Όμως, παρά την ισχνή τεκμηρίωση της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης, είναι γεγονός ότι αυτή σφραγίζει ήδη τό ιδεολογικό και πολιτικό πεδίο της εποχής μας, λειτουργεί ήδη ως ακράδαντη πεποίθηση γιά τό σύνολο των κυβερνήσεων και της κοινής γνώμης: συνιστά «κυρίαρχο άστικό ιδεολόγημα» της εποχής μας, σύμφωνα με την έκφραση του Πάωλ Σουήζυ.⁷ Η παγκοσμιοποίηση σήμερα έχει καταντήσει «όμολογία πίστεως», δόγμα πίστεως «ιερό και όσιο», «άχραντη» ιδεολογική βάση του σύγχρονου νεοσυντηρητισμού, του κομφορμισμού, της νέας εξουσιαστικής όρθοφροσύνης, νέος θεμέλιος μύθος της εποχής μας. Νέος κομφορμισμός με άντικομφορμιστικό και ριζοσπαστικό προσωπείο. Τόσο πού πολλοί άνθρωποι της Άριστεράς προσχωρούν σ' αυτόν χωρίς δυσκολία, όπως και στίς άκραίες λογικές συνέπειές του.

Άνεξάρτητα από την πραγματικότητα και τό βαθμό της σημερινής παγκοσμιοποίησης, εφαρμόζονται παντού, σέ όλα τά μήκη και πλάτη της ύφης, έξτρεμιστικές και άδιάλλακτες παγκοσμιοποιητικές πολιτικές πού στοχεύουν νά έπισπεύσουν την παγκοσμιοποίηση, πού «παγκοσμιοποιούν», δηλαδή άνοίγουν, άπορρυθμίζουν και άποδομούν, τίς εθνικές οικονομίες και κοινωνίες στό όνομα του άναπόφευκτου της παγκοσμιοποίησης. Η πολιτική της παγκοσμιοποίησης στην εποχή μας δέν ύποβάλλεται ούτε σέ αξιολόγηση, διάλογο ή έλεγχο ούτε, άκόμη λιγότερο, σέ δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, άλλ' εφαρμόζεται άδυσώπητα σάν τυφλοσουρτής και όπωσδήποτε προσχηματικά γιά την άνάκληση των ποικίλων μεταπολεμικών κοινωνικών κατακτήσεων από τόν κόσμο της εργασίας.

Φυσικά, κυρίαρχο μοτίβο παραμένει σήμερα ότι με την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας έκπλιπτει ιστορικά τό πεδίο του κράτους-έθνους και συνεπώς τό σύνολο των πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών θεσμών, διαδικασιών, δικαιωμάτων και άρμοδιοτήτων πού συνδέονται με αυτό. Μαζί με τό τέλος του κράτους-έθνους, άγγέλλεται επίσης τό τέλος του κοινωνικού κράτους, τό τέλος της εργασίας, της πολιτικής, της ιδεολογίας και όπωσδήποτε των δημοκρατικών ελευθεριών. Υπό τούς καλύτερους όρους, ή άνθρωπότητα βυθίζεται σήμερα όλοταχώς στίς συνθήκες ενός νέου άυταρχισμού, της άντιδημοκρατικής «μεταδημοκρατίας», στό όνομα πάντα του θριάμβου της παγκοσμιοποίησης, της άωνυμίας των άγορών και του χρήματος. Ένώ γιά τόν Πουλαντζά και την Άριστερά της εποχής του ήταν άυτονόητος κοινός τόπος ότι ή άωνυμία των άγορών και του χρήματος δέν είναι παρά ό τρόπος με τόν όποιο συγκαλύπτεται και άναπτύσσεται ή έπωνυμία του μεγάλου κεφαλαίου, του διεθνοποιημένου χρήματος και των μονοπωλίων.

Φυσικά, προηγήθηκε περίοδος άποστράτευσης των κοινωνικών κινημάτων και των πλατιών λαϊκών στρωμάτων από ιδεολογίες και από κοινωνικούς άγώνες. Η τελευταία είκοσαετία χαρακτηρίστηκε από τάσεις άποξένωσης τόσο από την πολιτική όσο και από τό συνδικαλισμό. Όμως στή βάση των εξέλιξεων αυτών βρίσκεται πάντα ή άπογοήτευση των πολιτών: εφόσον τά πολιτικά κόμματα, παρά τίς άποκλίνουσες καταβολές τους, συγκλίνουν σήμερα προγραμματικά σέ σημείο πού ή διάκριση μεταξύ Άριστεράς και Δεξιάς ν' αποβαίνει δυοδιάκριτη, είναι επόμενο ό λαός νά γυρίζει την πλάτη στην πολιτική όχι μόνον με άπογοήτευση αλλά και με άγανάκτηση. Η πολιτική εξέλισσειται έτσι ραγδαία σέ τηλεοπτικό παιχνίδι πολυθρόνας, με όλο και λιγότερο κοινωνικό και πολιτικό ένδαφέρον, με αύξουσα κοινωνική άφερεγγυότητα και άνυποληψία.

Στίς συνθήκες αυτές, ό ύποτιθέμενος μονόδρομος της άπαράκαμπτης προσαρμογής των κοινωνιών στην παγκοσμιοποίηση επιβάλλεται άυταρχικά, δεσποτικά, έκτός δημοκρατικών διαδικασιών, χωρίς στοιχειώδη πολυφωνία και διάλογο, με σημαία την κυρίαρχη μία και μοναδική σκέψη. Η νέα όρθοφροσύνη άρνείται κάθε διάλογο σχετικά με τίς επιλογές της με επιχείρημα ότι δέν ύπάρχει έναλλακτική λύση και ότι συνεπώς οι συζητήσεις περιττεύουν. Τό επιχείρημα αυτό δέν είναι νέο, αλλά πανάρχαιο και άπατηλό, εφόσον συνοδεύει πάντοτε τά άυταρχικά καθεστώτα, ως πρόσχημα, γιά την άπάλειψη όιασδήποτε άντιγνώμιας, έτερότητας και έτεροφροσύνης.

Στην εποχή μας, με πρόσχημα ότι δέν ύπάρχουν έναλλακτικές προτάσεις, πώς ό,τι ήταν νά ειπωθεί ειπώθηκε ήδη, ότι ή παγκοσμιοποίηση δέν αφήνει περιθώρια χειρισμών στά κράτη-έθνη και στην πολιτική, καταλύεται ουσιαστικά ή βάση της δημοκρατίας και της δημοκρατικής έκφρασης, ή έννοια της δημοκρατικής πολυφωνίας και διαλόγου, εις όφελος του μονό-

δρομου, τῆς μοναδικῆς σκέψης, τῆς ὑποταγῆς τῶν πολιτῶν στή γραμμὴ πού ἐκπέμπουν οἱ ἀγορές ἐμπορευμάτων, νομισμάτων καὶ χρηματιστικῶν τίτλων. Ἐνῶ ὁ Γάλλος σοσιαλιστής πρωθυπουργός Ζοσπέν διακηρῶσει φραστικά «ναὶ στήν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς, ὄχι στήν κοινωνία τῆς ἀγορᾶς», οἱ σύγχρονες κοινωνίες, ἴσως φυσικά ἢ γαλλική, ἐγκαθίστανται ραγδαία σέ ἐπιβλητικές ὄχι ἀπλῶς δικτατορίας τῶν ἀγορῶν καὶ τῶν χρηματιστηρίων, ἀλλά εἰδικότερα ὀλοκληρωτισμοῦ τοῦ «χρηματιστικοῦ κεφαλαίου», γιά νά χρησιμοποιήσῃ τήν ἔννοια τῶν Χιλφερντίνγκ⁸ καὶ Μπουχάριν,⁹ πού διατυπώθηκε ἤδη ἀπό τή δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας.

Ὅπως τότε εἶχε διαπιστωθεῖ ἀπό τούς προαναφερθέντες μαρξιστές καί μαζί τους ἀπό τή Ρόζα Λούξεμπουργκ,¹⁰ τό χρηματιστικό κεφάλαιο συνιστᾷ τήν τέλεια μορφή κινητικότητας τοῦ κεφαλαίου, λόγω ὑψηλῆς ἀφαίρεσης καί πλαστικότητας πού τό χαρακτηρίζουν. Ὅμως διαπιστώθηκε ἤδη ὅτι τό χρηματιστικό κεφάλαιο συνιστᾷ τήν προϋπόθεση πού ἀνοίγει ὀργανικά δρόμο στόν ἰμπεριαλισμό καί στόν ἐπιθετισμό, τόσο στό διεθνές ἐπίπεδο ὅσο καί στό ἐσωτερικό. Ἡ σημερινή κρίση τῆς δημοκρατίας, ἡ ἐπανεμφάνιση φασισμού, φυλετισμοῦ, κουλτουραλισμοῦ δέν εἶναι ἄσχετη ἀπό τό γεγονός τῆς διαμόρφωσης στήν ἐποχή μας τοῦ νέου χρηματιστικοῦ κεφαλαίου, τό ὁποῖο μέ ὀργανική ἐλαφρότητα καί ἀνευθυνότητα, ὅπως στήν πρό τοῦ 1914 περίοδο, εἶναι σέ θέση ν' ἀπεργάζεται νέες ἐκατόμβες γιά τήν ἀνθρωπότητα.

Δείγματα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης εἶναι σήμερα πολλά. Μέ τήν ἀπόλυτη προτεραιότητα στή νομισματική σταθερότητα καί τόν ἀντιπληθωρισμό, πού ἐπέφερε ἡ τρέχουσα μονεταριστική ἀντεπανάσταση κατά τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες, ὁ πλανήτης ἔχει μετατραπεῖ σέ κόλαση γιά τό ἕνα τρίτο τῆς ἀνθρωπότητας, σύμφωνα μέ τά στοιχεία τοῦ Διεθνούς Γραφείου Ἐργασίας,¹¹ ὅπως ἀκριβῶς εἶχαν προβλέψει οἱ κείνιοι οἰκονομολογοὶ τοῦ Καίμπριτζ ἀμνύομενοι στίς ἐπιθέσεις τοῦ νεότευκτου θάσσερισμοῦ στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80. Ὁ τρόμος τῆς ἀνεργίας καί τῆς πείνας θίγουν σήμερα ὅλο καί περισσότερα στρώματα πληθυσμῶν, ἀκόμη καί στίς ἀναπτυγμένες δυτικές οἰκονομίες. Ἀνασφάλεια καί ἀποσταθεροποίηση τοῦ κόσμου τῆς ἐργασίας πλήττουν σήμερα τό 80% τῶν ἐργαζομένων στίς ἀναπτυγμένες βιομηχανικές χῶρες, ὑπό τό θεωρητικό πρόσχημα τῆς εὐελιξίας καί τῆς προσαρμοστικότητας τῆς ἐργασίας. Ἐνῶ εἶναι γνωστό ὅτι τήν ὑψηλότερη ἰκανότητα προσαρμογῆς διαθέτουν πάντα καί ἐξ ὄρισμοῦ οἱ μόνιμοι ἐργαζόμενοι καί ὄχι οἱ εὐκαιριακοί.

Χιονοστιβάδες ἀντίδρασης ὑπονομεύουν καί ἀπειλοῦν ἀνοιχτά σήμερα τό κοινωνικό κράτος, ἀκόμη καί στά πῶς στοιχειώδη δικαιώματα τῶν ἐργαζομένων, τῶν ἀνέργων, τῶν συνταξιούχων. Κύματα ἀπολύσεων ἐκδηλώνονται κατά παράβαση τῆς κείμενης νομοθεσίας, τόσο ὅσον ἀφορᾷ τίς νόμιμες αἰτίες ὅσο καί τή νομιμότητα τῶν διαδικασιῶν. Συνθλίβονται μέ ἀλαζονική πε-

ριφρόνηση οἱ ἔννοιες τοῦ πολίτη, τοῦ ἐργαζομένου, τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου, τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς καί τῆς κοινωνίας. Ἡ ἔννοια τῆς κοινῆς γνώμης πλέον δέν διαμορφώνεται μέ τοποθετήσεις καί ἀνταλλαγὴ ἐπιχειρημάτων, ἀλλά προσεγγίζεται αὐθαίρετα καί ἀντιδεοντολογικά μέ βροχή προκατασκευασμένων δημοσκοπήσεων τοῦ ποδαριοῦ. Κυβερνήσεις, ἀκόμη καί τῆς Ἀριστερᾶς, παραμένουν ἀδρανεῖς καί στήν οὐσία ἐνθαρρύνουν τή σημερινή πολυμέτρη καί ὀλοκληρωτική ἐπίθεση τοῦ κεφαλαίου ἐναντία σέ ὅτιδήποτε περιορίζει τή βουλμία, τήν αὐθαιρεσία καί τήν ἀνευθυνότητά του. Ὁ ἴδιος ὁ Ζοσπέν, παραμένοντας ἰδανικά ἀδρανῆς πρωθυπουργός, δέν παραλείπει νά ἐπισημάνει φιλοσοφικά τήν ἀλήθεια καί τήν κρισιμότητα τῆς σημερινῆς κατάστασης: «Δέν γλιτώσαμε ἀπό τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου γιά νά πέσουμε στή δικτατορία τοῦ μετοχάτου». Οἱ σημερινοὶ μέτοχοι τοῦ νέου χρηματιστικοῦ κεφαλαίου, στό πλαίσιο τοῦ παγκοσμιοποιημένου χρήματος, κυβερνοῦν δεσποτικά καί ρυθμίζουν μέ τελεσίγραφα τίς καθημερινές λεπτομέρειες τοῦ βίου τῶν ἐργαζομένων, χωρίς νά δίνουν λόγο σέ κανένα. Ἐταιρεῖες πού εὐημεροῦν ἀπολύουν μαζικά ἐργαζομένους, διαλύουν τίς βάσεις τῆς παραγωγῆς τους, ἀρκεῖ νά μειωθεῖ περαιτέρω τό ἐργασιακό κόστος, ν' ἀνέλθει τό ποσοστό κερδοφορίας, προκειμένου νά στηριχθοῦν οἱ ὑψηλές χρηματιστηριακές ἀποδόσεις. Ἐκτελωνίζεται, ἀκόμη καί μέ συμμετοχὴ κάποιου Ἀριστερᾶς, ἡ ἀποψη ὅτι τά χρηματιστήρια νομιμοποιοῦνται νά ρυθμίζουν τίς παραμικρές λεπτομέρειες τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν, ἐνῶ τό κράτος δέν ἔχει κανένα δικαίωμα οὔτε δυνατότητα παρέμβασης τό πεδίο αὐτό.

Ἀπώτατος νόμος τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι φυσικά ἡ ἀσυδοσία καί ἡ ζούγκλα. Ὅμως, ἐνῶ αὐτός ὁ νόμος ἀποθεώνεται καί πάλι στίς μέρες μας, μέ δεκάδες ἐκατομμύρια νέα θύματα σέ ὅλα τά μήκη καί πλάτη τῆς ὑψηλῆς, ὁ καπιταλισμός ἐξ αὐτοῦ, ὡς παραγωγικό σύστημα, δέν ἐμπεδώνεται περισσότερο, ἀλλά ἀποσταθεροποιεῖται καί συρρικνώνεται ἀσταμάτητα.

Οἱ ἐπιλογές τοῦ κεφαλαίου στήν ἐποχή μας ἔχουν τροφοδοτήσει τραγικό ἔλλειμμα δημοκρατίας, δραματική κατάρρευση τῆς πολιτικῆς λειτουργίας καί γενική ἀνυποληψία τοῦ κράτους. Ὅμως αὐτή ἡ ἐξέλιξη ἔχει ἀποξενώσει τήν ἐξουσία ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν πολιτῶν καί τῶν ἐργαζομένων, ὥστε ν' ἀσκεῖται πλέον δεσποτικά καί ἀνεύθυνα, χωρίς διάλογο καί πολυφωνία. Ἡ ἀστική τάξη σήμερα ἐγκαταλείπει διαστικά δημοκρατικές ἀρχές πού ἡ ἴδια εἰσήγαγε πρὶν ἀπό δύο αἰῶνες στήν Εὐρώπη, ἀρχές πού τῆς ἐπέτρεπαν νά συγκροτεῖται κοινωνικά ὡς κυρίαρχη τάξη. Μετά ἀπό δύο αἰῶνες, τό ὑπόδειγμα κοινωνικοῦ ἐξουσιασμοῦ στίς δυτικές κοινωνίες χάνει τήν ἡγεμονική του διάσταση, μετατρέπεται ταχύτατα σέ καταπιεστικό, ἀνελεύθερο καί αὐταρχικό, μέ συνέπεια τήν κρίση νομιμοποίησης τῆς ἀστικῆς ἐξουσίας.

Αὐτή ἡ ἐξέλιξη ἐπιβεβαιώθηκε καί μέ τίς πρόσφατες

πολεμικές επιχειρήσεις στη Γιουγκοσλαβία. Έκτός από την ουσία που είναι βέβαια η νομιμοποίηση του νέου ρόλου του NATO και των ΗΠΑ σε ρόλο χωροφύλακα για έπεμβάσεις «έκτός περιοχής», δηλαδή σε παγκόσμια κλίμακα, επανεμφανίστηκε κατά κόρον η δυτική αλαζονεία σε συνδυασμό με τη μυστική διπλωματία, και όλα αυτά για ένα θέμα υποτίθεται χωρίς οικονομικό ή στρατιωτικό διακύβευμα, αλλά για καθαρά «άνθρωπιστικούς λόγους». Ο Ζοσπέν θύμισε πρόσφατα καρικατούρα του Ζύλ Φέρυ, όταν δικαιολόγησε τους βομβαρδισμούς και τις καταστροφές στη Γιουγκοσλαβία με επιχειρήματα πολιτισμού.

Όμως, κύριος υπεύθυνος για τη μιλιταριστική στροφή είναι βέβαια η Αμερική. Από το 1985, παρουσιάζεται ισοζύγιο κεφαλαίων θετικό, δηλαδή εισάγονται στην Αμερική περισσότερα κεφάλαια απ' όσα εξάγονται από αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι η χώρα αυτή όχι μόνον δεν σταθεροποιεί τη διεθνή οικονομία, αλλά επιδιώκει εις βάρος της. Ο λόγος είναι ότι η αμερικανική παραγωγικότητα έχει προ πολλού απωλέσει την απαιτούμενη διεθνή ανταγωνιστικότητα που επέτρεπε μεταπολεμικά στη χώρα ν' ανακυκλώνει πλεονάσματα σταθεροποιητικά για την παγκόσμια οικονομία. Σήμερα, η Αμερική, με την καλύτερη βούληση, βρίσκεται σε οργανική αδυναμία να σταθεροποιεί την παγκόσμια οικονομία, λόγω των υψηλών ελλειμμάτων της, και συνεπώς δεν μπορεί να δικαιολογήσει ανάληψη εκ νέου της παγκόσμιας ήγεμονικής λειτουργίας. Όμως, η Αμερική, ενώ οικονομικά υστερεί, διαθέτει μοναδική δύναμη πυρός που την εξωθεί σε νέα αυτοκρατορική περιπέτεια, όπως έχει ήδη επισημάνει ο ιστορικός Πάολ Κέννεντυ,¹² με τον όρο Imperial Overstretch, που αντιστοιχεί ακριβώς στην έννοια της μιλιταριστικής μεταλλαγής και εξωστρέφειας, όπως παρουσιάστηκε στη δεκαετία του 1910-20 από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ. Η ήγεμονεύουσα δύναμη, ενώ έχει ήδη παύσει να διαθέτει τα απαιτούμενα οικονομικά μέσα για να διασφαλίσει την ήγεμονία της, έντονοι διαθέτει στρατιωτική μέσα αφθονα, πράγμα που αυξάνει τη συγκρουσιτικότητα της εποχής μας, αλλά και εκθέτει την ικανότητα της ν' ασκεί οικονομικές σταθεροποιητικές λειτουργίες στο παγκόσμιο σύστημα. Ανάβοντας παράλληλα νέες φωτιές σε παγκόσμια κλίμακα, με κύριο κίνητρο την επίβολή ενός ακόμη ήγεμονικού ρόλου κενού περιεχομένου. Με την ανάπτυξη του νέου μιλιταρισμού στην εποχή μας, στην ουσία επισπεύδεται φάση συγκρούσεων και καταστροφών αφ' ενός, αλλά αφ' ετέρου¹³ και παγκόσμιας ανομίας με παρακμή κάθε μορφής ελέγχου και συντονισμού στο πλαίσιο του νέου παγκόσμιου συστήματος.

Όσον αφορά την τύχη της δημοκρατίας στην εποχή μας, εκτός από τις θλιβερές «προφητικές» αναλύσεις της διαδόχτης Τριμερούς Επιτροπής, με μέλη τους τότε άσημους Σάμονελ Χάντιγκτον και Ζμπίγκνιου Μπρεζίνσκι (1974), αναφέρεται ένα πρόσφατο χαρακτηριστικό δείγμα από τον γεροισιαστή της Νέας

Υόρκης Daniel P. Moynihan στο τελευταίο βιβλίο του με τίτλο *Μυστικότητα: η αμερικανική εμπειρία*.¹⁴ Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, δηλαδή μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού συγκροτήματος και του παγκόσμιου διπολικού συστήματος, ο αριθμός των φακέλων του Λευκού Οίκου και του Στέιτ Ντηπάρτμεντ που φέρουν το χαρακτηρισμό «κρατικό απόρρητο», αντί να μειωθεί, αυξήθηκε κατά 60%. Με την κατάρρευση του κομμουνιστικού αντιπάλου, η άστική δημοκρατία δείχνει ότι εκπνέει, σάν νά ήταν πεπεισμένη ότι εξεπλήρωσε την ιστορική της αποστολή.

Πρόσφατα ο Ρώσος Αλέξανδρος Ζηνόβιεφ¹⁵ παρατηρούσε ότι, ως φαίνεται, η δυτική δημοκρατία και το κοινωνικό κράτος δέν ήταν παρά βιτρίνες της Δύσης κατά την περίοδο του ανταγωνισμού της με το κομμουνιστικό στρατόπεδο. Αφότου το δεύτερο κατέρρευσε, η Δύση δέν αισθάνεται πλέον καμιά υποχρέωση να διατηρεί είτε κοινωνικό κράτος είτε δημοκρατικό πολιτεύμα. Με τις έννοιες της παγκοσμιοποίησης, της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, του νόμου των αγορών και των χρηματιστηρίων δίδονται σήμερα πειστικοφανή προσχήματα για την ακύρωση πολλών δικαιωμάτων που είχαν παραχωρηθεί κατά το παρελθόν, ενόσω τότε υπήρχε λόγος. Το κεφάλαιο σήμερα, υπό το άπατηλό πρόσχημα της παγκοσμιοποίησης, εκποιεί έννοιες όπως κράτος-έθνος, κοινωνία, κοινωνικό κράτος, δημοκρατία, πολιτική, έννοιες που πάντως ποτέ δέν του ανήκαν κατ' αποκλειστικότητα και μέσω των οποίων το ίδιο ελάμβανε τη μορφή της άρχουσας τάξης. Είναι προφανές ότι, θέτοντας σε παρένθεση τους ιδεολογικούς και πολιτικούς θεσμούς αναπαραγωγής της εξουσίας της, η άστική τάξη υπονομεύει μ' αυτόν τον τρόπο την ήγεμονική διάσταση του δικού της εξουσιασμού.

Είναι φανερό ότι στις σημερινές νέες συνθήκες αποβαίνει πολύ πιο επίκαιρος και κρίσιμος ο αγώνας προς υπεράσπιση της πολιτικής, για τη διατήρηση και ενίσχυση της δημοκρατίας, τη διάσωση της έννοιας της κοινωνίας και του λαού από την επαπειλούμενη κατάρρευση της κοινωνικής συνοχής και την κοινωνική αποσάθρωση. Από τη στιγμή που η άστική τάξη εγκαταλείπει και μάλιστα παραδιάζει απροκάλυπτα δημοκρατικές και κοινωνικές αξίες που συνόδευαν την ιστορική της διαμόρφωση, επικαλούμενη τη σημερινή δήθεν λαίλαπα της παγκοσμιοποίησης, η υποστήριξη αυτών από το λαό και την Αριστερά συνιστά σήμερα όχι μόνο ζήτημα τιμής και καθήκον απαράβατο, αλλά και ζήτημα άπλης επιβίωσης. Η σημαία αυτή μπορεί σήμερα να υπερβαίνει την άμυνα της άστικής κοινωνίας και του λαού, ανοίγοντας δρόμο προοδευτικής, ακόμη και επαναστατικής μετατροπής. Έτσι κι αλλιώς, στην ιστορία, κινήματα που αποτέλεσαν σταθμό ήταν συχνά αυτά που διεκδικούσαν απώτερες συνέπειες διαδικασιών που είχαν ήδη ξεκινήσει από άλλους. Ο Πουλαντζάς είχε εξηγήσει ότι μόνον με τη δημοκρατία και με το παιχνίδι της πολιτικής ο λαός συ-

γροτείνεται στην έννοια του λαού. Όμως, παράλληλα, η πολιτική και η δημοκρατία, το κράτος και οι μηχανισμοί του, ενώ συγκροτούν το άστικό σύστημα, ταυτόχρονα το υπερβαίνουν. Μ' αυτή την έννοια, ο λαός, ενώ υπερασπίζεται την πολιτική, τη δημοκρατία, τις κατακτήσεις του στο κράτος και στους θεσμούς του, ταυτόχρονα έχει τη δυνατότητα να υπερβαίνει το πλαίσιο της άστικής κοινωνίας, προς την κατεύθυνση περισσότερης δημοκρατίας, όχι λιγότερης, περισσότερης δημοσιοποίησης της πολιτικής, όχι λιγότερης, ενεργοποιώντας έτσι τη δυνατότητα του σοσιαλισμού.

Εάν, στην εποχή μας, η δημοκρατία, η ελευθερία έκφρασης, η κοινωνία υπονομεύονται και απειλούνται από την προσχηματική παγκοσμιοποίηση και από το αληθινά παγκοσμιοποιημένο επιθετικό και άδιαπραγμάτευτο νέο χρηματιστικό κεφάλαιο, η ανάλυση του Πουλαντζᾶ αναδεικνύεται σήμερα ακόμη περισσότερο επίκαιρη απ' ό,τι ήταν στο παρελθόν. Πιθανόν το σύγχρονο κράτος να μην μπορεί να διαχειρίζεται την οικονομία, όπως διαβεβαιώνει μ' εγκατάλειψη και ανευθυνότητα ο Γάλλος πρωθυπουργός Ζοσπέν, όμως αυτό το κράτος έχει ήδη αποδείξει ότι διαθέτει μεγάλα περιθώρια ρύθμισης του πλαισίου ανάπτυξης της οικονομίας. Τέτοιες παρεμβάσεις πλαισίου προσδιορίζουν τα ελάχιστα όρια της οικονομίας που πρέπει να παραμείνουν σεβαστά και όχι βέβαια τους μέγιστους στόχους που η οικονομία μπορεί να επιδιώκει. Τέτοιο ελάχιστο όριο που πρέπει και μπορεί το σύγχρονο κράτος να καταστήσει σεβαστό είναι το επίπεδο απασχόλησης και μισθών, όπως και η εγκατάλειψη της πολιτικής του διεθνούς ανταγωνισμού μέσω ευελιξίας του επιπέδου διαβίωσης των εργαζομένων. Δεν είναι δυνατόν το κράτος απ' ενός να παρεμβαίνει επιδοτώντας επιχειρήσεις με δισεκατομμύρια από το κοινωνικό σύνολο και απ' άλλου να διαπιστώνει ότι δήθεν δεν μπορεί να παρέμβει, όταν εργαζόμενοι ριχνονται στο δρόμο αθαιρέτα, κατά παράβαση κάθε προβλεπόμενης διαδικασίας, νομοθεσίας και δεοντολογίας. Θά πρέπει το κεφάλαιο να γνωρίζει καλά ότι υπάρχουν κάποια κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια απαραβίαστα, εστω και αν αυτά είναι εθνικά και όχι παγκοσμιοποιημένα, δηλαδή παραμένουν διαφορετικά από χώρα σε χώρα, ανάλογα με την κατάσταση των κοινωνικών αγώνων σε κάθε περίπτωση.

Ένα παρόμοιο τέτοιο ελάχιστο όριο που μετριάξει κάπως την αυθαιρεσία και άβεβαιότητα στις κινήσεις του κεφαλαίου είναι ο φόρος Τόμπιν που θέτει κάποιο κόστος για κάθε χρηματιστική συναλλαγή. Η Άριστερά σήμερα άρχίζει να συνειδητοποιεί ότι η δικτατορία του κεφαλαίου και των χρηματιστηρίων δεν είναι αναπόφευκτη, αλλά πρέπει και μπορεί να μετριασθεί. Αυτό δεν είναι αναβίωση του κρατισμού, δεν είναι κρατική διαχείριση της οικονομίας, αλλά συνιστά παρέμβαση των πολιτών, του κόσμου της εργασίας, της κοινωνίας προς μετριασμό της ασυδοσίας του κεφαλαίου, για τη διαμόρφωση μιάς ξεχωριστής κατά περι-

πτωση σύνθεσης, που προσδιορίζεται σε τελική ανάλυση όχι από την ομοιομορφία της φανταστικής παγκοσμιοποίησης, άλλ' από την ποικιλομορφία που προκύπτει από το επίπεδο και την ποιότητα της ταξικής πάλης σε εθνικό και περιφερειακό πλαίσιο για κάθε χώρα.

1. Συνέντευξη του Πουλαντζᾶ στο περιοδικό *Dialectiques*, No 13, 1976.

2. Βλ. E. Kouvelakis, *Philosophie et revolution de Kant à Marx*, (υπό δημοσίευση στη σειρά *Actuel Marx*, εκδ. PUF, Παρίσι). Βλ. επίσης: «Marx 1842-1844: de l'espace public à la démocratie révolutionnaire», παρουσίαση στο Συνέδριο Marx International, Παρίσι, Σεπτέμβριος 1998.

3. Ο «εθνικός» και «λαϊκός» χαρακτήρας του πεδίου της εξουσίας και του κράτους υπογραμμίζεται επίσης στο πρόσφατο έργο του Κ. Τσουνκαλά, *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος. Περιπέτειες σημασιών*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

4. Hirst & Thompson Gr., *Globalization in Question*, Polity Press 1998 (2η έκδοση).

5. Taylor A., *International Capital Mobility in History. The Saving/Investment Relationship*, NBER Working Paper No 5643, 1996, Boston.

6. Boyer R. & Drache D., *States Against Markets: the Limits of Globalization*, Routledge, New York 1996.

7. Sweezy P. & Magdoff H., «Globalization - to What End?», *Monthly Review* 1992.

8. Hilferding R., *Le capital financier*, Editions Minuit, 1966 (1910).

12. Kennedy P., *The Rise and Fall of Great Powers*, Νέα Ύορκη 1988.

13. Βεργόπουλος Κ. «Ευρώπη - Αμερική: θεώρημα ήγεμονίας», περιοδικό *Ρεύματα*, Ιούλιος 1999.

14. D. P. Moyhahan, *Secrecy: the American Experience*, Yale 1998.

15. Zinoviev A. «Pourquoi je rentre en Russie», *Le Monde*, 30 Ιουνίου 1999.

ΑΣΥΜΒΑΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ, ΣΥΜΒΑΤΙΚΕΣ ΕΥΓΕΝΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Μιά απρόκλητη επίθεση στόν Νίκο Μουζέλη και όχι μόνο

του Άριστειδη Μπαλτά

1. Στο συνέδριο τό αφιερωμένο στό έργο και τή μνήμη τού Νίκου Πουλαντζά, πού έγινε στήν Αθήνα πρίν από λίγο καιρό, τό τελευταίο στρογγυλό τραπέζι είχε ως θέμα τίς προοπτικές τής Άριστεράς. Στο τραπέζι αυτό μετείχε ο κ. Νίκος Μουζέλης, ο οποίος ανέπτυξε μέ λιτότητα και σαφήνεια τόν προβληματισμό του αναφέροντας, εκτός των άλλων, τόν τρόπο μέ τόν οποίο ο ίδιος εκτιμά ότι τό έργο τού Πουλαντζά μπορεί νά σχετιστεί θετικά μέ τόν προβληματισμό αυτό. (Μέ μία λέξη, και άν δέν άδικά κατάφωρα τήν άποψη του, ο κ. Μουζέλης ύποστήριξε ότι ο όλισμός πού χαρακτηρίζει τήν προσέγγιση τού Πουλαντζά στά κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα μπορεί νά συντεθεί γόνιμα μέ τήν προσέγγιση τού Γκίντενς, βοηθώντας τήν τελευταία νά ξεπεράσει κάποιες από τίς έγγενείς άδυναμίες της.) Μετά τό τέλος όλων των εισηγήσεων, άπηύθυνα μία έρώτηση στόν κ. Μουζέλη, τήν οποία ο ίδιος χαρακτήρισα έρώτηση ρητά και άπροκάλυπτα έχθρική, προσθέτοντας ότι αυτός ο χαρακτηρισμός συνηθίζεται σέ πολιτικές και άκαδημαϊκές συζητήσεις. Συγκεκριμένα, αναφερόμουν στίς καθαρά ρητορικές και κατά κανόνα δηλητηριώδεις hostile questions πού άποσκοπούν όχι στό νά διευκρινίσουν αλλά στό νά ύπονομεύσουν τήν άποψη στήν οποία άπευθύνονται, άγγίζοντας επικίνδυνα τά όρια της εύπρέπειας, τής συμβατικής ευγένειας, πού όλοι συμφωνούμε ότι πρέπει νά κυριαρχεί σέ τέτοιες συζητήσεις. Όμως οι αναπόφευκτοι χρονικοί περιορισμοί, ή συναφής αυτολογοκρισία και τό άκόμη σχετικώς άξεκαθάριστο των όσων ήθελα τότε νά πω μέ έκαναν νά διατυπώσω θεδιασμένα και λειψά τήν έχθρική μου έρώτηση. Γι' αυτόν τό λόγο επανέρχομαι.

2. Άφορμή γιά τήν έρώτησή μου ύπήρξε ή διαπίστωση (γιά νά μήν πω «άνακάλυψη») ότι τό συνέδριο Πουλαντζά, όπως προετοιμάστηκε, όπως παρουσιάστηκε από τόν Τύπο, όπως ξεκίνησε, όπως διεξαγόταν καθημερινά και όπως λειτουργούσε στήν καθημερινή συγκυρία, δέν έντασσόταν σέ ένα πλαίσιο μοναδικό και ένιαίο, όσοδήποτε χαλαρό ή άσαφές, όπως συνήθως συμβαίνει μέ εκδηλώσεις αυτού τού είδους, αλλά κι

νοούνταν ταυτόχρονα μέσα σέ δύο θεωρητικώς ασύμβατα και, από πολιτική άποψη, έχθρικά μεταξύ τους πλαίσια.

3. Τό πρώτο πλαίσιο είναι αυτό πού προσδιορίζουν οι κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο των εισηγήσεων, ή ταυτότητα των όμιλητών, οι έρωτήσεις πού διατυπώθηκαν, οι συζητήσεις πού έγιναν, ή σύνθεση και ή στάση εκείνων πού παρακολούθησαν τό συνέδριο. Έδώ, κατά τή γνώμη μου, δέν χωρά άμφιβολία. Τό πλαίσιο αυτό ύπήρξε πλαίσιο άριστερό, πλαίσιο πού άντιστοιχεί πλήρως, όσο μπορεί κανείς νά μιλήσει έν προκειμένω γιά πληρότητα, στό έργο τού Πουλαντζά. Ήταν ένα πλαίσιο θέσεων, άναλύσεων, επιχειρημάτων, διαφωνιών και εκτιμήσεων πού διαλέγονταν έποικοδομητικά μεταξύ τους και συντονίζονταν μέ τό έργο αυτό. Τουλάχιστον όπως τό διαβάσω εγώ.

4. Όμως, στους καιρούς πού ζούμε, άπαιτείται μεγαλύτερη σαφήνεια. Πιό συγκεκριμένα, λοιπόν, έννοώ τά έξής. Πρώτον, ότι τό έργο τού Πουλαντζά δέν άποσκοπεί στή βελτίωση, στόν «έξανθρωπισμό», τού καπιταλισμού αλλά στήν άνατροπή και τήν κατάργησή του. Όχι επειδή ένας τέτοιος «έξανθρωπισμός» είναι άφ' έαυτού κακός γιά κάποιους ήθικούς, μεταφυσικούς ή άλλους λόγους άρχής, αλλά, άπλούστατα, γιατί είναι θεωρητικά, πολιτικά και ιστορικά άδύνατος. Όπως ανέφερε και ο Έτιέν Μπαλιμπάρ στή δική του εισηγήση στό συνέδριο, τό έργο τού Πουλαντζά είναι έργο τής μαρξιστικής παράδοσης πού κινείται, τόσο ιστορικά όσο και θεωρητικά, στά όρια πού προσδιορίζουν, από τή μία πλευρά, ένας νεολενινισμός πού δέν φοβάται νά αναφερθεί στό έργο τού Μάο Τσέ Τούνγκ και, από τήν άλλη, ο ιταλικός ευρωκομμουνισμός μέ ιδιαίτερη έμφαση στό έργο τού Γκράμι. Κεντρική δέ άναφορά τού Πουλαντζά άποτελεί τό έργο τού Άλτουσερ, τό οποίο, παραδόξως, άκούστηκε στό συνέδριο λιγότερο άπ' ό,τι θά περίμενε κανείς. Ο σοσιαλισμός στόν οποίο άποσκοπεί τό έργο τού Πουλαντζά διαχωρίζεται έτσι πλήρως από τό «σοσιαλισμό» πού πρέσβευαν και πρεσβεύουν τά όρθόδοξα κομμουνιστικά

κόμματα και το ΚΚΕ και θέτει τον έαυτό του σε ριζική αντιπαλότητα με τα καθεστώτα σοβιετικού τύπου. Κεντρικός δέ κόμβος αυτής της αντιπαλότητας είναι το ζήτημα της δημοκρατίας (των πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε πιά σύγχρονη αν όχι μεταμοντέρνα όρολογία). Η διασημότερη ίσως φράση του Πουλαντζά δικαίως είναι ότι «ο σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δεν θά υπάρξει καθόλου».

5. Τό δεύτερο πού όφείλω νά διευκρινίσω είναι ότι στό άριστερό αυτό πλαίσιο εντάσσονται σήμερα στην Ελλάδα άρκετοί. Αναφέρομαι στον κόσμο του Συνασπισμού, της ΑΚΟΑ και άλλων μικρότερων άριστερών ομάδων, σε εκείνους πού, ένταγμένοι ή άνέντακτοι, επιμένουν νά διαβάξουν τήν Αύγή, τήν Έποχή, τόν Πολίτη, τά Σύγχρονα Θέματα, τά Αξιολογικά, τό Αντί και μερικά ακόμη έντυπα. Προφανώς ο κόσμος αυτός δέν είναι έναϊος, προφανώς τόν διατρέχουν αντιθέσεις και διαφωνίες κάθε λογής, προφανώς ή φωνή του είναι σχετικά άσθενής και ή πραγματική πολιτική του δύναμη μικρή, κατά πολύ μικρότερη εκείνης πού θά αντιστοιχούσε στό πλήθος και τήν ποικιλία των ανθρώπων, των εύαισθησιών, της ιστορίας, της εμπειρίας, του ταλέντου και των ικανοτήτων πού τόν συναπαρτίζουν. Ωστόσο, ο κόσμος αυτός υπάρχει. Και υπάρχει όχι μόνον διατηρώντας τήν αντιπαλότητά του μέ τό ΚΚΕ αλλά, και αυτό ένδιαφέρει εδώ περισσότερο, άρνούμενος νά ύποταγεί στην πολιτική πού προωθεί τό ΠΑΣΟΚ τόσο ως κόμμα όσο και ως κυβέρνηση.

6. Ούτε εδώ πρέπει νά παρεξηγηθώ. Δέν έχω κανένα άπολύτως πρόβλημα νά δηλώσω μετά παρηγοίας πώς θεωρώ ότι ο κ. Σημίτης είναι ο καλύτερος πρωθυπουργός πού θά μπορούσε νά μάς είχε τύχει σίς παρούσες συνθήκες ή ακόμη και ότι τόσο αυτός όσο και τουλάχιστον μερικά στελέχη της κυβέρνησης του προσπαθούν νά κάνουν τή δουλειά τους όσο καλύτερα μπορούν. Αλλά δυστυχώς, δυστυχέστατα αν θέλετε, τό ΠΑΣΟΚ δέν εντάσσεται στό άριστερό πολιτικό πλαίσιο πού άνεφερα άκροθιγώς προηγουμένως. Είμαι βέβαιος ότι επαναλαμβάνω τό προφανές όταν ισχυρίζομαι πώς τό ΠΑΣΟΚ δέν επιδιώκει τήν ανατροπή και τήν κατάργηση του καπιταλισμού. Στην καλύτερη περίπτωση (επαναλαμβάνω: στην καλύτερη περίπτωση), προσπαθεί νά επιτύχει τήν «ήπιότερη» διαχείρισή του, θέλοντας νά πιστεύει, ίσως άφελώς ίσως ίδιοτελώς, θέλοντας τουλάχιστον νά εμφανίζεται πώς πιστεύει, ότι ο καπιταλισμός μπορεί νά «έξανθρωπισθεί» και πώς τό ίδιο θά κατορθώσει νά συμβάλει προς αυτή τήν κατεύθυνση.

7. Μέ αυτά δεδομένα, τό άριστερό πλαίσιο για τό όποιο μιλω δέν είναι δυνατόν νά διαμορφώνεται ή νά προσδιορίζεται από κοινού μέ τό ΠΑΣΟΚ. Όχι για λόγους στενόμυαλους, στενόκαρδους ή σχεταριστικούς

άλλά, πολύ άπλά, γιατί στό γενικό στρατηγικό και θεωρητικό επίπεδο όπου κυρίως έγγράφεται τό έργο του Πουλαντζά είναι άπολύτως παράλογο νά προσπαθούν νά «τά βρουν» εκείνοι πού επιδιώκουν νά ανατρέψουν και νά καταργήσουν τόν καπιταλισμό μέ εκείνους πού θέλουν νά τόν «έξανθρωπίσουν» πιστεύοντας ότι μπορούν νά τό κάνουν. Τό τί μπορεί νά γίνει ή νά μή γίνει στό τακτικό επίπεδο είναι έντελώς διαφορετικό ζήτημα.

8. Ο πλήρως άσύμβατος αυτός χαρακτήρας του έν λόγω άριστερού πλαισίου μέ τίς στρατηγικές θεωρήσεις (πάντοτε στην καλύτερη περίπτωση...) του ΠΑΣΟΚ δέν σημαίνει κατά κανέναν τρόπο ότι σε ένα συνέδριο άφιερωμένο στό έργο και τή μνήμη του Πουλαντζά δέν μπορούν νά προσκληθούν και νά μιλήσουν, υπό καθεστώς γνήσιας ενύγενειας και άπόλυτης ελευθερίας, διανοητές πού διαφωνούν ριζικά μέ τό έργο του Πουλαντζά και τή στρατηγική πού αυτό προωθεί, ύπουργοί της κυβέρνησης, στελέχη του ΠΑΣΟΚ και της αντιπολίτευσης, ακόμη και ο ίδιος ο πρωθυπουργός. Τό έν λόγω πλαίσιο είναι και όφείλει πάντοτε νά παραμένει άνοιχτό στην κριτική πού έρχεται από τό έξωτερικό του, είναι πλαίσιο πού επιδιώκει νά δοκιμάζεται, πού όφείλει πάντοτε νά επιδιώκει νά δοκιμάζεται, στην άνοιχτή άγορά των ιδεών. Η άνανεωτική Άριστερά, δηλαδή ή Άριστερά πού εκφράζεται από τό έργο του Πουλαντζά, μέ όλες τίς έσωτερικές, μικρές ή μεγάλες, διαφοροποιήσεις και διαφωνίες της, έχει προωθήσει συστηματικά και έχει καλλιεργήσει σε βάθος αυτό τόν άνοιχτό χαρακτήρα του πλαισίου πού τήν όρίζει. Η έν λόγω Άριστερά γνωρίζει καλά και έχει αποδείξει πολλές φορές και σε περιστάσεις πολύ πιο δύσκολες ότι τό νά έρθουν νά μιλήσουν ή νά συμπιλάσουν καθ' οιονδήποτε τρόπο σε δικές της εκδηλώσεις άνθρωποι πού δέν ανήκουν στό χώρο της είναι γεγονός πού τήν τιμά ιδιαίτερα. Είπαμε: ο σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά υπάρξει καθόλου.

9. Εκείνοι πού δέχονται νά συμμετάσχουν έτσι σε μιά εκδήλωση της Άριστερας είναι έξ όρισμού φιλοξενοούμενοι της. Ξένου πού γίνονται φίλοι έπειδή τήν επισκέπτονται οικειοθελώς, ξένοι και ταυτόχρονα φίλοι οι όποιοι, τουλάχιστον στή χώρα του Ξενίου Διός, αποτελούν και όφείλουν νά αποτελούν πρόσωπα τιμώμενα κατ' έξοχήν. Καθώς δέ ο φιλοξενούμενος πρέπει νά αισθάνεται σάν στό σπίτι του, συνιστά πολύ μεγάλη άπρέπεια, άπάδει στους κανόνες της συμβατικής ενύγενειας και όχι μόνον, τό νά άπευθύνεται κανείς σε ένα φιλοξενούμενο, σε ένα πρόσωπο πού αξίζει μιά τέτοια τιμή, υπενθυμίζοντάς του τήν ιδιότητα του ξένου. Αυτήν τήν άπρέπεια διέπραξα άπέναντι στον κ. Μουζέλη, όμολογουμένως μέ πλήρη συνείδηση, όταν του άπηύθυνα τήν έχθρική μου ερώτηση. Δηλαδή προλόγισα τήν ερώτηση αυτή εκφράζοντας τή δυσκολία μου νά διατυπώσω έχθρική, ακριβώς, ερώτηση σε κάποιον

πού θεωρώ φιλοξενούμενο. Ο κ. Μουζέλης κατάλαβε την αιχμή που συνιστούσε ή από μέρους μου παραβίαση των κανόνων της φιλοξενίας και ένοχλήθηκε δικαίως.

10. Τό γεγονός ότι διέπραξα ένσυνείδητα αυτό τό άτόπημα όφείλεται στή συνειδητοποίηση έκ μέρους μου αυτού πού είπα στήν άρχή. Τό συνέδριο Πουλαντζά δέν κινήθηκε μόνο μέσα στό πλαίσιο πού προσάθησα νά περιγράψω προηγουμένως. Έπάλληλα άλλα και σέ πλήρη αντίφαση μέ αυτό, υπήρχε και λειτουργούσε έξίσου ρητά, έξίσου καθοριστικά, ως έξίσου καλά άναγνώσιμο, και ένα δεύτερο πλαίσιο. Καί αυτό ήταν πλαίσιο πού εξέφραζε τίς τρέχουσες πολιτικές ανάγκες του ΠΑΣΟΚ και προωθούσε τήν αντίστοιχη τακτική. Καί εξηγούμαι άμέσως. Ό τρόπος πού παρουσιάστηκε τό συνέδριο στόν Τύπο μήνες πριν άλλα και κατά τίς παραμονές του, ή ύπογράμμιση της παρουσίας του πρωθυπουργού σέ συνδυασμό μέ τήν επίσημη άπουσία, αν επιτρέπεται τό όξύμωρον, των πολιτικών ήγετων της Άριστεράς, ή άπουσία όποιασδήποτε μνείας στήν Έταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς» (ναί, υπάρχει και τέτοια), ή μονόπλευρη πολιτική έπιλογή των πολύ άξιων κατά τά άλλα προσωπικοτήτων πού προέδρευαν στίς διάφορες συνέδριες, ό «όργανωτικός άποκλεισμός» —πώς άλλως νά τό πώ;— όρισμένων Έλλήνων δυνάμει εισηγητών πού θά μπορούσαν νά συμβάλουν έποικοδομητικά στίς εργασίες του συνεδρίου λόγω άποδεδειγμένης οργανικής σχέσης μέ τό έργο του Πουλαντζά έφτιαχναν ένα κέλυφος, ένα κυριολεκτικό πλαίσιο, άπέναντι στό όποιο ήταν οι άριστεροί πού αισθάνονταν ξένοι. Ξένοι. Δηλαδή ούτε καν φιλοξενούμενοι. Γι' αυτόν τό λόγο πολλοί δέν ήρθαν νά παρακολουθήσουν τό συνέδριο, γι' αυτόν τό λόγο άναπτύχθηκε μιά άναταραχή γύρω του, γι' αυτόν τό λόγο κυκλοφόρησε ένα κείμενο διαμαρτυρίας πού συγκέντρωσε πολύ γρήγορα 102 ύπογραφές. Έτσι «άναγκάστηκε» κι εγώ νά διαπραξώ τό άτόπημα πού έλεγα. Καθώς έκλαμβάνω τά δύο αυτά πλαίσια ως θεωρητικώς ασύμβατα και ως πολιτικώς αντίπαλα, καθώς, δηλαδή, θεωρώ προφανές ότι αυτά δέν μπορούν νά συντεθούν σέ ένα ένιαίο ώστε νά συνυπάρξουμε όλοι μονιασμένοι στό έσωτερικό του, άνέλαβα αυτόκλητα τήν ευθύνη νά θέσω τό έρώτημα του ποιός είναι ποιός, δηλαδή ποιός είναι οικοδεσπότης και ποιός φιλοξενούμενος, ποιός τελικά φιλοξενεί ποιόν και υπό ποιους όρους. Καί υπέστη τίς συνέπειες ό κ. Μουζέλης. Ένδεχομένως ως μή όφειλε, γιατί έν προκειμένου μάλλον δέν έφταιγε σέ τίποτε. Τό δεύτερο αυτό πλαίσιο δέν είναι τόσο πλαίσιο ρητών άπόψεων όσοδήποτε «ρεφορμιστικών» όσο πλαίσιο τακτικιστικών έλιγμών πού φοβούνται ή ντρέπονται νά πούν τό όνομά τους. Μέ μιά λέξη, είναι τό πλαίσιο πού συγκροτεί ή θριαμβεύουσα «έπικοινωνιακή πολιτική» του ΠΑΣΟΚ.

11. Στά παρόντα εδώ συμφραζόμενα, ή άπλή λέξη «οικοδεσπότης» είναι επικίνδυνη. Αυτή παραπέμπει στή δεσποτεία επί του οίκου, στήν κυριότητα του οίκου, δηλαδή από τή μιά πλευρά στήν ιδιοκτησία και από τήν άλλη στήν έξουσία. Καί εδώ όφείλουμε νά γίνουμε βασανιστικά σαφείς. Προφανώς θέμα ιδιοκτησίας δέν τίθεται ούτε μπορεί νά τεθεί. Παρά τους νόμους περί κοπυράιτ και τά συναφή, κανένας δέν μπορεί, επί ποινη τουλάχιστον γελοιοποίησης, νά αναγορευθεί σέ ιδιοκτήτη και άποκλειστικό διαχειριστή του έργου του Πουλαντζά ή όποιοδήποτε άλλο. Ευτυχώς ή δυστυχώς, ή μοίρα του γραπτού έργου είναι τέτοια ώστε νά τό αφήνει είτε άνυπεράσπιστο είτε δημιουργικά άνοιχτό στά λόγια και στίς πράξεις των πάντοτε αυτόκλητων κληρονόμων του, εκείνων πού θά τό διαβάσουν, θά τό έρμηνεύσουν, θά τό χειριστούν και θά τό χρησιμοποιήσουν κατά πώς τό μπορούν και κατά πώς τό πηγαίνουν. Όσοσο σέ ένα συνέδριο σαν αυτό πού συζητάμε ζήτημα έξουσίας τίθεται. Καί τίθεται είτε τό θέλουμε είτε όχι. Τά δύο πλαίσια πού άνέφερα τελούν έξ όρισμού υπό καθεστώς σύγκρουσης και άρα τίθεται ύποχρεωτικά τό ζήτημα του ποιό θά κατισχύσει του άλλου, του ποιό θά ήγεμονεύσει πολιτικά και ιδεολογικά. Δηλαδή τίθεται ζήτημα πολιτικής μέ τήν αυστηρότερη έννοια του όρου. Καί τά ζητήματα πολιτικής είναι ζητήματα σκληρά και έπώδυνα γιατί είναι ζητήματα πού διαιρούν. Πράγμα πού σημαίνει ότι, σέ τέτοιες συνθήκες, οι καλοί τρόποι συχνά δέν είναι δυνατοί νά άντέξουν. Παραφράζοντας ένα άποφθεγμα του Μάο Τσέ Τούνγκ, τήν άναφορά στόν όποιο νομομοποιεί τό έργο του Πουλαντζά, θά ισχυρίζομαι κι εγώ ότι ή πολιτική δέν είναι κοσμική δεξίωση. Άς είναι ή άναφορά αυτή στόν Μεγάλο Τιμονιέρη ή άπολογία μου για τήν άπρέπεια πού διέπραξα άπέναντι στόν κ. Μουζέλη.

12. Άλλά ακόμη δέν τελειώσαμε. Μερικός τουλάχιστον στόχος της λαμπρής αυτής «έπικοινωνιακής πολιτικής» του ΠΑΣΟΚ είναι ή προώθηση της λεγόμενης «Κεντροαριστεράς». Κι εδώ τά πράγματα άποκτούν όψεις αυτόχρονα γελοίες. Πρόκειται για μιά «πολιτική πρόταση» πού μās ταλαιπωρεί από καιρό, ή όποία, αν είναι ποτέ δυνατόν, ούτε ύπογράφεται από κανέναν ούτε άπευθύνεται ρητά σέ κανέναν! Έννοώ ότι τό ΠΑΣΟΚ άποφεύγει έν προκειμένου σαν τον διάολο και νά όνομάσει τον έαυτό του Κέντρο (μέ τήν Κεντροδεξιά του και τήν Κεντροαριστερά του) ή, έστω, ως τήν Κεντροαριστερά καθ' έαυτήν, και νά δηλώσει άπερίφραστα ότι άπευθύνεται στήν Άριστερά, δηλαδή σέ εκείνη τήν πολιτική δύναμη πού ούτε είναι ούτε υπήρξε ποτέ Κέντρο ή Κεντροαριστερά και ή όποία δέν έπαψε ποτέ, ακόμη και σέ καιρούς ιδιαίτερα χαλεπούς, νά διατρανώνει αυτό της τό όνομα. Η έν λόγω «πρόταση» συνίσταται άπλως σέ μιά λέξη πού έξαπολύθηκε μέ τυμπανοκρουσίες και άφέθηκε νά κυκλοφορεί άδέσποτη μπάς και πιάσει από μόνη της κα-

μά καλή ψαριά. Τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ όχι μόνο δέν δεσμεύεται έτσι πουθενά και σέ τίποτε αλλά και δέν του χρειάζεται καν νά φροντίσει νά περιθάψει τά άφελή θύματα τής «πρότασής» του. Έστω και σέ ό,τι άφορᾶ μόνον τό επίπεδο της στοιχειώδους πολιτικής αξιοπιστίας τους. Σκέφτομαι εδῶ εκείνον τόν τέως συμπαθή ύποψήφιο Δήμαρχο Θεσσαλονίκης, τούς 72 αυτόκλητους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ στίς Εύρωεκλογές και μερικούς ακόμη. Σίγουρα κομίζω γλαύκα εις Άθήνας λέγοντας πώς αν μιά εστω και τόσο άσαφής «ιδέα» είχε όντως τόν χαρακτηρη προτάσης, δηλαδή, εκτός τών άλλων, υπεύθυνο άποστολέα και συγκεκριμένο παραλήπτη, τότε πολλά νέφη ίσως καθάριζαν ενώ οι μπλόφες, τά κόλπα, ό χοντρος τζόγος θά μπορούσαν νά παραχωρήσουν κάπως τή θέση τους στην πολιτική: ό καθένας θά ύποχρεωνόταν νά καθίσει στό σαμνί τών ευθυνών του για νά μετρήσει τούς όρους που θά συνόδευαν συγκεκριμένα τό ναι ή τό όχι του.

13. Τό δεύτερο πλαίσιο, τό κέλυφος μέσα στό όποιο διαδραματίστηκε τό συνέδριο Πουλαντζᾶ, προωθοῦσε ἐξ άντικειμένου τήν εν λόγω «ιδέα» τής Κεντροαριστερᾶς. «Έξ άντικειμένου», γιατί έτσι κατάλαβαν τούς όρους διεξαγωγής του οι άριστεροί που άντέδρασαν, γιατί κάτι τέτοιο ύποστήριξαν ή ύπαινίχθηκαν οι τίτλοι και ή άρθρογραφία τών εφημερίδων, τελικά γιατί αυτή ύπήρξε ή συνθήκη τής εν γένει πρόσληψής του και τής έγγραφής του στην τρέχουσα συγκυρία. «Έξ άντικειμένου», επιπλέον, γιατί οι εν λόγω όροι διεξαγωγής ουσιαστικά απαγόρευαν τό νά άποδοθοῦν συγκεκριμένα οι συναφείς πολιτικές ευθύνες ώστε τό «ἐξ άντικειμένου» νά γίνει και «ἐξ ύποκειμένου». Έννοώ ότι οι φορείς που διοργάνωσαν τό συνέδριο (τό Πανεπιστήμιο Άθηνών, τό Πανεπιστήμιο VIII του Παρισιού και ή Έλληνική Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης) νομιμοποιούνται πλήρως νά οργανώσουν μέ τούς όρους που επιθυμούν συνέδρια σαν τό προκειμένο και είναι περισσότερο από γελοίο νά εκλάθει κανείς συλλήβδην τούς φορείς αυτούς ως ύποχείρια του κ. Τσουκάτου. Έπιπλέον, είμαστε ύποχρεωμένοι νά θεωρήσουμε πώς και ή οργανωτική επιτροπή του συνεδρίου κείται υπεράνω πάσης ύποψίας εστω και μόνον γιατί αυτή είχε ως πρόεδρο τόν Άριστόβουλο Μάνεση, δηλαδή έναν από τούς ελάχιστους συμπολίτες μας που δικαιούνται τόν άμέριστο σεβασμό όλων. Άλλωστε ελάχιστα ενδιαφέρει νά δοῦμε τό πώς έφτασε νά γίνει πράξη αυτό τό «ἐξ άντικειμένου», αφού ή πορεία αυτή μπορεί νά μήν ύπήρξε καν συνειδητή. Μέσα από τίς δουλειές τών κοινωνικοπολιτικών σχέσεων που αναπόφευκτα διατηροῦν πολλοί, ίσως ακροῦν κάποια μισόλογα, ένας ύπαινιγμός εδῶ ή εκεί, ένα νεῦμα, μιά έκφραση άποδοκιμασίας ή έπιδοκιμασίας για νά πάρει σάρκα και όστά μιά «έπικοινωνιακή πολιτική» που επιδιώκει νά μήν ύπογράφεται ρητά από κανέναν. Τό όλο κόλλο μέ τήν Κεντροαριστερά στηρίζεται ακριβώς εδῶ.

14. Από τήν άλλη πλευρά, αφού οι πολιτικές ευθύνες για αυτό τό δεύτερο πλαίσιο δέν μοροῦν νά άποδοθοῦν πουθενά συγκεκριμένα, τό κείμενο διαμαρτυρίας που ύπέγραψαν οι 102 δέν θά μοροῦσε ποτέ νά είναι πολιτικά λυσιτελές. Άκόμη χειρότερα: ένα τέτοιο κείμενο, όσοδήποτε καλά γραμμένο, είχε τή δυνατότητα νά λειτουργήσει μόνον αυτοκαταστροφικά, δηλαδή ως δόκανο που παγιδεύει πολιτικά τούς ίδιους τούς ύπογράφοντες. Και μάλιστα τριπλά. Πρώτον, γιατί αυτό ύποχρεώνεται νά καταγγείλει τήν «έπικοινωνιακή πολιτική» του ΠΑΣΟΚ και τήν «ιδέα» περί Κεντροαριστερᾶς μόνον άόριστα και άφηρημένα και όχι άπτά, δηλαδή επί του έπίμαχου συγκεκριμένου άντικειμένου. Έτσι, καθώς ή διαμαρτυρία δέν μοροει νά εγκαλέσει κανέναν φορέα ως ύπόλογο συγκεκριμένων πράξεων, λόγων ή παραλείψεων, αυτή δέν βρίσκει άλλον παραλήπτη από τό άυλο και ύπερούσιο πνεῦμα του ΠΑΣΟΚ που φαίνεται νά υπερίπταται τών πάντων. Άρα αυτή επιστρέφεται αυτανόρη στον άποστολέα της. Σέ τέτοιες συνθήκες, δεύτερον, οι ύπογράφοντες πολύ δύσκολα μοροῦν νά πείσουν ότι δέν διεκδικοῦν για τήν Άριστερά τή νόμιμη κατοχή και τήν άποκλειστική διαχείριση του έργου του Πουλαντζᾶ. Κι αυτό τουλάχιστον συσκοτίζει, για νά μήν πῶ τίποτε χειρότερο, τή σχέση που μοροει και πρέπει νά έχει ή Άριστερά μέ αυτό τό έργο. Τρίτον, ή διαμαρτυρία φαίνεται νά άποποιείται τίς ευθύνες τής Άριστερᾶς απέναντι στό ίδιο έργο και νά τίς μεταβιβάζει στό ΠΑΣΟΚ. Έννοώ ότι στίς συνθήκες που συζητάμε, τό κείμενο μοροει νά διαβαστεί μόνον ως γκρίνια ή, εστω, ως διαμαρτυρία για τό κυβερνητικό κόμμα κατόρθωσε, ακόμη και υπό τή μορφή ενός άυλου και ύπερούσιου πνεύματος, νά άποκλείσει τήν Άριστερά και νά εκμεταλλευθεί τό όνομα (και όχι βέβαια τό έργο) του Πουλαντζᾶ για τούς δικούς του ιδιοτελείς σκοπούς. Άλλά εδῶ σίγουρα έχουμε νά κάνουμε μέ πολιτικό όλισθημα όλκής: δέν είναι δυνατόν νά κατηγορείς, ή εστω νά φαινεσαι ότι κατηγορείς, τόν πολιτικό σου αντίπαλο ότι έκανε κακά εκείνο που όφειλες εσύ νά κάνεις καλά. Η ύποδοχή που έπεφύλαξαν στη διαμαρτυρία οι περισσότερες εφημερίδες άποτελεί άδιάψευστο εν προκειμένω τεκμήριο.

15. Όφείλω νά όμολογήσω, βέβαια, ότι τό κείμενο τής διαμαρτυρίας εντοπίζει, έμμέσως πλην σαφώς, κι εδῶ πράττει άριστα, τίς ευθύνες κάποιων, τουλάχιστον, φορέων τής Άριστερᾶς. Όντως αυτοί μέχρι σήμερα δέν έχουν δείξει ότι έκαναν κάτι ουσιαστικό από εκείνα που έπρεπε για νά καλλιεργήσουν και νά διαδώσουν τό έργο του Πουλαντζᾶ. (Εδῶ ό ύπογράφων, ως μέλος του ΔΣ τής Έταιρείας Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζᾶς», δέν είναι καθόλου άμοιρος συγκεκριμένων ευθυνών.) Όστόσο, εκτιμῶ πώς τό κείμενο συνολικά άστοχρησε. Μέ μιά μορφή άστοχίας, όμως, που άποδεικνύεται ίσως διδακτική. Γιατί μοροῦμε νά θεωρήσουμε πώς τό ίδιο άποτελεί σύ-

μπτωμα ενός γενικότερου και πολύ σημαντικού ζητήματος: η Άριστερά δεν έχει μάθει ακόμη να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά το ΠΑΣΟΚ και την «επικοινωνιακή πολιτική» του. Κι αυτό ίσως εξηγεί εν μέρει τόσο την ιστορική πορεία της όσο και τη σημερινή της συνθήκη.

16. Έλεγα πώς η πολιτική είναι πράγμα σκληρό και επώδυνο. Κάποιες δέ φορές και αμείλικτο. Ό αντίπαλος έχει το «δικαίωμα», ένα «δικαίωμα» που έγγραφεται στην ίδια την έννοια της πολιτικής αντιπαλότητας, να σε εξουθενώσει. Άκωμη και να σε εξοντώσει. Όσο όμως οι συσχετισμοί δεν του επιτρέπουν να τό κάνει, όσο εξακολουθείς να υπάρχουν απέναντί του ως αντίπαλος, τότε κατά κανόνα είναι αυτός που σε εκπαιδεύει. Η, για να τό διατυπώσω ορθότερα, εσύ οφείλεις, επί ποινη αφανισμού σου, να εκπαιδευθείς όσο καλύτερα μπορείς από εκείνον. Θεωρώ δέ πώς τό συνέδριο Πουλιαντζά, εκτός από τά άλλα καλά του, περιείχε και ένα σύντομο μέν αλλά εξααιρετικά διδακτικό μάθημα ύψηλης πολιτικής. Αναφέρομαι συγκεκριμένα στην εισήγηση του Τίτου Πατριίκου. Τουλάχιστον όπως τήν άκουσα εγώ.

17. Δυστυχώς δεν έχω στά χέρια μου τό κείμενο της όμιλίας του. Έλπίζω, λοιπόν, για άλλη μιά φορά σέ τούτο τό κείμενο, ότι δεν άδικώ αυτά που είπε όταν τά συνοψίζω ως εξής. Ό Πατριίκος ξεκίνησε λέγοντας ότι ένα έργο άποδεικνύει τή σημασία του όταν αυτό, μετά τό θάνατο του συγγραφέα που θά μπορούσε να τό υπερασπίσει έγκυρα, διεκδικείται από πολλές, διαφορετικές και συχνά ασύμβατες μεταξύ τους πλευρές. Συνέχισε δέ λέγοντας ότι αυτή ή συνθήκη χαρακτηρίζει πλέον τό έργο του Πουλιαντζά και δήλωσε πώς ό ίδιος δεν θέλει να προχωρήσει σέ μιά τέτοια κατεύθυνση διακινδυνεύοντας κάποια συναφή άποτίμηση. Έτσι άποφάσισε να σταθεί μόνον σέ κάποια χαρακτηριστικά έπεισόδια από τή ζωή του Πουλιαντζά που ό ίδιος γνωρίζει από πρώτο χέρι. Άφοϋ δέ ανέφερε διάφορα έπεισόδια από τήν κοινή συμμετοχή των δύο στό κομμουνιστικό κίνημα, κατέληξε μέ δύο τελευταία. Τό ένα ήταν τό εξής: Τό 1962, αν θυμάμαι εγώ καλά, όταν ό Πατριίκος προγραμματίζε να έρθει από τό Παρίσι στην Άθήνα για προσωπικούς λόγους, ό Πουλιαντζάς τόν παρότρυνε να συναντήσει δύο φίλους του που θεωρούσε σημαντικούς ανθρώπους: τόν Κωνσταντίνο Τσουκαλά και τόν Κώστα Σημίτη. Τό έπόμενο, τό όποιο και έκλεινε τήν όμιλία, αναφερόταν σέ κάποια από τά τελευταία άρθρα του Πουλιαντζά, τά όποια χαρακτηριστικά, όπως έπεςήμανε ό ίδιος ό Πατριίκος, δημοσιεύθηκαν στά Νέα και όχι στην Αύγή. Σέ αυτά ό Πουλιαντζάς αναρωτιόταν αν ή Άνανεωτική Άριστερά είχε εξαντλήσει τή δυναμική της και μήπως ήταν πλέον τό ΠΑΣΟΚ που θά μπορούσε να δραματίσει τόν αντίστοιχο ρόλο. Άντιδρώντας δέ σέ μιά άνόητη φράση που είχε άκουσει αρκετά εκείνες

τίς μέρες μέσα κι έξω από τό συνέδριο, ό Πατριίκος τελείωσε τήν όμιλία του λέγοντας ότι, μέ τά δεδομένα που προσκόμισε ό ίδιος στην συζήτηση, κανένας δεν μπορεί να ισχυρίζεται πώς γνωρίζει που θά βρισκόταν σήμερα τοποθετημένος ό Πουλιαντζάς αν ζούσε.

18. Χαρακτήρισα τήν όμιλία του Πατριίκου μάθημα ύψηλης πολιτικής. Και όμολογώ πώς αν διέθετα τό κείμενό της, δύσκολα θά άντιστεκόμουν στον πειρασμό να τό διαβάσω λέξη προς λέξη και γραμμή προς γραμμή για να προσπαθήσω να άποδείξω τόν ισχυρισμό μου. Άλλά έστω κι έτσι, όπως θυμάμαι τήν όμιλία άτελώς, νομίζω πώς ό χαρακτηρισμός μπορεί να ύποστηριχθεί βάσιμα. Και ίδου. Πρώτον, ή όμιλία λέει, ή τουλάχιστον φαίνεται να λέει, τήν άλήθεια και μόνον τήν άλήθεια. Μόνον όσοι γνώριζαν πολύ στενά τόσο τόν Πατριίκιο όσο και τόν Πουλιαντζά θά μπορούσαν να ισχυριστούν ότι ό πρώτος παραποιεί κάτι από τά έπεισόδια που αναφέρει. Άλλωστε τόσο ό χαρακτήρας των έπεισοδίων αυτών όσο και ό τρόπος που τά άφηγείται ό Πατριίκος τά τοποθετούν κατά κάποιο τρόπο υπεράνω κάθε ύποψίας. Δεύτερον, ή όμιλία είναι εξααιρετικά συνεκτική και άπολύτως συνεπής μέ τόν έαυτό της. Ό Πατριίκος δηλώνει ότι δεν θά προσπαθήσει να άποτιμήσει πολιτικά τό έργο του Πουλιαντζά και όντως δεν τό κάνει. Τό έργο αυτό καν δεν αναφέρεται. Έξαιρούνται, βέβαια, τά άρθρα στα Νέα. Όστόσο αυτά, τόσο λόγω του συγκυριακού, έπικαιρικού χαρακτήρα τους όσο και λόγω του περιεχομένου τους, συνιστούν περισσότερο στοιχεία βιογραφίας παρά έργογραφίας. Ό Πατριίκος νομιμοποιείται, λοιπόν, να τά επικαλεσθεί χωρίς να γίνεται άσυνεπής προς τήν άρχική του τοποθέτηση. Άλλωστε τό να μην ύπήρχε καμιά άπολύτως αναφορά σέ κάποιο γραπτό του Πουλιαντζά θά καθιστούσε τήν όμιλία του Πατριίκου περισσότερο προσωπική απ' όσο άρμοζε στις περιστάσεις και κατά τούτο πολύ λιγότερο άποτελεσματική. Τρίτον, ή δομή και ή καθαυτό ρητορική άρθρωση της όμιλίας, δηλαδή τό από που ξεκινάει, τό πώς αναπτύσσεται και τό τί τήν κορυφώνει, κρατάει άμείωτη τήν προσοχή του άκροατή μέχρι τό έντελώς άπόρρομο τέλος της. Όμολογώ πώς ό ίδιος παρακολούθησα τήν όμιλία μέ κομμένη τήν ανάσα. Τέταρτον, τό ίδιο τό τέλος αυτό προκαλεί ισχυρότατο σόκ. Πρόκειται για εκείνο τό είδος σόκ τό όποιο, ύπονομεύοντας άμείλικτα στερεότυπα και κοινούς τόπους, προηγείται πάντα κάθε μεγάλης άνατροπής. Τό άρχιμήδειο «Εύρηκα!» προέκλυψε από μιά έντελώς άνάλογη πορεία. Πέμπτον, ό Πατριίκος δεν κάνει τό σοβαρότατο λάθος να ισχυριστεί πώς ό ίδιος γνωρίζει που θά βρισκόταν τοποθετημένος σήμερα ό Πουλιαντζάς εάν ζούσε. Άντίθετα, φροντίζει να άφήσει τό ζήτημα έπιμελώς άνοιχτό. Όστόσο ή πορεία της όμιλίας και τό σόκ που δημιουργεί τό τέλος της οδηγούν τόν άκροατή στό συμπέρασμα που θέλει ό Πατριίκος πολύ πιο εύγλωττα, δηλαδή πολύ πιο άποτελεσματικά, απ' όσο θά μπορούσε να

κάνει οποιαδήποτε απάντηση επεδίωκε να κλείσει τό θέμα ρητά.

19. Ξεκινώντας από τή στράτευση του Πουланτζά στο κομμουνιστικό κίνημα και τήν καθοριστική συμβολή του ίδιου του Πατρίκιου σ' αυτήν, ή όμιλία φροντίζει να εισαγάγει τό όνομα του νύν πρωθυπουργού νωρίς στήν αφήγηση ώστε να δώσει τό απαιτούμενο ιστορικό βάθος στα άρθρα του Πουλαντζά στα Νέα πού ελάχιστοι θυμούνται. Έτσι ή ένταξη τής σκιάς του τελευταίου στο ΠΑΣΟΚ (ένδεχόμενη βεβαίως και όχι βέβαιη) προκύπτει φυσιολογικά μέ τεκμήρια τά όποια, από μόνα τους, είναι πολύ δύσκολα μαχητά. Έπιπλέον, ή όμιλία αποτίει τόν όφειλόμενο φόρο τιμής στή μνήμη του Πουλαντζά: δέν είναι ο Πατρίκιος πού επιστρατεύει σήμερα στο ΠΑΣΟΚ τή σκιά του φίλου του αλλά είναι ή οξυδέρχεια του τελευταίου πού είχε δει πολύ νωρίτερα από τόν ίδιο τόν Πατρίκιο τόν ιστορικό ρόλο πού καλούνταν να παίξει τό κόμμα αυτό. Ο Πατρίκιος άπλως άκολούθησε άργά εκείνα πού του ύποδείκνυε ο φίλος του από πολύ νωρίς. Συνοψίζοντας, ο Πατρίκιος τολμά να πει κάτι πού δέν αποτόλμησε ούτε ο πρωθυπουργός ούτε ο τέως ύπουργός Έξωτερικών ούτε κανένα από τά στελέχη του ΠΑΣΟΚ πού παρευρέθησαν στο συνέδριο. Διακινδυνεύει, μόνος αυτός, να πει καθαρά και ξάστερα, ενάντια σε όλους, ενάντια σε όλα τά αυτονόητα και παραδεγεμένα, εκείνο πού ουδέποτε θά μπορούσε καν να υπαινιχθεί ή «πρόταση» περί Κεντροαριστερής. Η «έπικοινωνιακή πολιτική» του ΠΑΣΟΚ και δικαιώνεται έτσι πλήρως αλλά και αποδεικνύεται περιττή. Από τή στιγμή πού ύπάρχουν αυτά τά τεκμήρια από τή ζωή του Πουλαντζά, από τή στιγμή, επιπροσθέτως, πού τό ίδιο τό έργο του Πουλαντζά μπορεί να συνδιαλεχθεί γόνιμα μέ τό έργο του Γκίντενς, όπως ύποστήριξε μέ τήν όμιλία του ο κ. Μουζέλης, κουτοπόνηρα κόλπα δέν χρειάζονται. Τό συνέδριο θά μπορούσε κάλλιστα να είχε οργανωθεί άνοιχτά από τό ΠΑΣΟΚ και ή Άριστερά να είχε άπλως προσκληθεί ως φιλοξενούμενη. Ο Πουλαντζάς άνήκε άείποτε στο ΠΑΣΟΚ.

20. Ένα από τά χαρακτηριστικά τής ύψηλης πολιτικής είναι ότι αϊφνιδιάζει τόν αντίπαλο. Αϊφνιδιάζοντας τον δέ, προσδιορίζει τό πεδίο όπου καλείται να διεξαχθεί ή σύγκρουση ενώ ταυτόχρονα αναλαμβάνει τήν πρωτοβουλία τών κινήσεων και κερδίζει τό τακτικό πλεονέκτημα. Η όμιλία του Πατρίκιου, μέ τό να διαρρηγγύει τόσο τολμηρά τό αυτονόητο, μετατρέπει αυτόματως σε πολιτικό σφάλμα κάθε μορφή επίκλησης του αυτονόητου αυτού. Τό να προβάλλουμε, δηλαδή, προφανή επιχειρήματα ύπερ του ότι ο Πουλαντζάς και τό έργο του εντάσσονται στήν Άριστερά και όχι στο ΠΑΣΟΚ είναι εν προκειμένω άφελές και άνόητο. Αυτό πού όφείλουμε να κάνουμε είναι να προσπαθήσουμε να αλλάξουμε τό πεδίο τής αντιπαράθεσης. Ρωτάω, λοιπόν, ευθέως τόν Τίτο Πατρίκιο: περιλαμβάνει

ο ίδιος σήμερα, ναι ή όχι, τόν Νίκο Πουλαντζά στους νεκρούς πού μνημόνευε τό 1957;

«Έτσι σά δώρο πού δέν άξιζα μου δόθηκε ή ζωή
κι όσος καιρός μου μένει σαν οι νεκροί να μου τόν
χάρισαν
για να τούς ιστορήσω».

Και τόν προειδοποιώ να προσέξει τήν απάντησή του γιατί ο ίδιος γράφει τό 1962, δηλαδή τή χρονιά πού, κατά δήλωση του ίδιου, άκουσε για πρώτη φορά από τά χείλη του Νίκου Πουλαντζά τό όνομα του Κώστα Σημίτη:

«Ό,τι κι αν λέω, ό,τι κι αν γράφω
άδύνατο να πείσω τούς νεκρούς
πώς για να ζήσω δέν τούς πρόδωσα».

21. Έχω τήν αίσθηση πως βάρυνα τό κλίμα τούτου του καιμένου. Και επειδή είναι κυρίως εδώ πού πρέπει να μήν παρεξηγηθώ, όφείλω να δηλώσω όσο πιο κατηγορηματικά γίνεται ότι προφανώς, προφανέστατα, δέν έγκαλώ προσωπικά τόν Τίτο Πατρίκιο επί «προδοσία». Όχι μόνο γιατί δέν είναι δυνατόν να διαθέτω τό ιστορικό, τό πολιτικό ή τό όποιο άλλο ύπερφυσικό ανάστημα θά απαιτούσε κάτι τέτοιο αλλά και γιατί αυτό θά ήταν άφ' έαυτου άνεξίτηλα χυδαίο. Ο καθένας έχει τό απαράγραπτο δικαίωμα τής πολιτικής σκέψης του και τών πολιτικών επιλογών του ενώ ειδικά ο Τίτος Πατρίκιος έχει ξεπληρώσει μέ τό παραπάνω, τόσο μέ τό έργο του όσο και μέ τά έργα τής προσωπικής ιστορίας του, κάθε συναφές χρέος. Ο Τίτος Πατρίκιος δέν έχει να δώσει λογαριασμό για τίποτε και σε κανέναν. Όστόσο οι σίχοι του ίδιου ύπενθυμίζουν ότι ή Άριστερά είχε πάντα και όφείλει να έχει πάντα μια ιδιαίτερη σχέση μέ τούς νεκρούς της. Και αυτή ή σχέση είναι σχέση πολιτική μέ τή βαθύτερη, τήν ευγενέστερη, τήν ουσιαστικότερη, τή συγκροτησιακή έννοια του όρου, δηλαδή μια σχέση πού όρίζει τελικά τήν ίδια τήν πολιτική αντίπαλότητα. Έδώ ο καθένας είναι αναγκασμένος να τοποθετηθεί και να πολεμήσει είτε τό θέλει είτε όχι. Η Άριστερά δέ δέν μπορεί να διατηρήσει τήν ταυτότητά της, δέν μπορεί καν να ύπάρχει, αν δέν θυμάται πάντοτε, επί ποινη όριστικού άφανισμού της, τή ρήση του Μπένγιαμιν: «Άκόμη και οι νεκροί δέν θά είναι άσφαλείς από τόν έχθρό, εάν νικήσει. Και τούτος ο έχθρος δέν έχει πάψει να θριαμβεύει». Άρκεί λοιπόν να δηλώσω εδώ άπλά πως ο Νίκος Πουλαντζάς είναι νεκρός τής Άριστεράς. Δηλαδή, όπως είπε ο Άγγελος Έλεφάντης σε μια μονολεκτική παρέμβαση του στο συνέδριο, ο Νίκος Πουλαντζάς ήταν και είναι σύντροφος.

ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

του Γιώργου Φουρτούνη

Οφείλω να ομολογήσω ότι η απάντηση των δύο καλών μου φίλων, του Ήλία Μαρκολέφα και της Βάσως Κιντή («Νά μή λέμε παραμύθια στον εαυτό μας», *Ο Πολίτης* 66-67), σέ ένα δικό μου κείμενο, πού προσπαθοῦσε νά αποτιμήσει τίς φιλοσοφικές ἐπιπτώσεις τῆς κομμουνιστικῆς στάσης ἐκκινώντας ἀπό μιὰ ἐρμηνεία τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Λουί Ἀλτουσέρ («Γιά τή φιλοσοφική στράτευση», *Ο Πολίτης* 65), μέ ἔχει μπερδέψει. Εἶναι σίγουρα εὐχάριστη ἐκπληξη νά διαπιστώνεις ὅτι ἡ παρέμβασή σου ἔχει ἀποτελέσματα, ὅτι παρακινεῖ τή δημόσια συζήτηση (καί μάλιστα μέ ἀνθρώπους τῶν ὁποίων ἐκτιμᾶς τήν ἐπάρκεια καί τή σκέψη) δίνοντας λαβή σέ διαδικασίες πού ὅλοι θά θέλαμε νά ἐπανέλθουν καί νά μονιμοποιηθοῦν στόν πολιτικό καί θεωρητικό χῶρο μας. Κάθε κριτική εἶναι κατ' ἀρχήν εὐπρόσδεκτη, καθώς περιμένεις ἀπό αὐτήν μιὰ γόνιμη συνομιλία γύρω ἀπό τήν προβληματική σου, ἔστω καί μέ τό δυνητικό «ναρκισιστικό» κόστος μιᾶς καίριας καί καταλυτικῆς ἀνασκευῆς. Ὁλοκληρώνοντας, ὡστόσο, τήν ἀνάγνωση τοῦ κειμένου τους εἶχα τήν ἀμήχανη αἴσθηση μιᾶς πολλῆς ἀστοχίας: θεωρῶ ὅτι ραχοκοκαλιά τῆς ἀπάντησης τῶν δύο φίλων εἶναι μιὰ σειρά σοβαρῶν παρανοήσεων, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τίς δικές μου διατυπώσεις (αὐτό εἶναι τό λιγότερο), ἀλλά ὡς πρὸς τήν ἐπαρκή κατὰ στρωση τῶν ἐπίμαχων ἐρωτημάτων, γύρω ἀπό ζητήματα πού μᾶς ἀφοροῦν ὅλους. Εἶναι αὐτό τό τελευταῖο πού μέ ἔκανε νά ἀποφασίσω νά ἐπανέλθω ἐδῶ.

Κάποιες βασικές παρανοήσεις: γιά τήν ἰδιομορφία τοῦ κομμουνισμοῦ

Θά μπορούσα νά προχωρήσω σέ μιὰ «κειμενική», σημείο πρὸς σημείο, κατάδειξη τῶν πολλῶν παρανοήσεων τοῦ Η.Μ. καί τῆς Β.Κ. Αὐτό ὅμως, ἐκτός ἀπό ὑπερφιάλο, οὐδόλως θά ἀφοροῦσε τούς ἀναγνώστες

πού, ἐάν μή τί ἄλλο, δέν κάθησαν νά μελετήσουν ἐπισταμένως τά δύο προηγούμενα κείμενα, σάν νά ἐπρόκειτο γιά θεωρητική διαμάχη βαρέων βαρῶν. Τό καλύτερο πού ἔχω νά κάνω, λοιπόν, εἶναι νά ξαναθέσω τά ἐπίμαχα ζητήματα, λαμβάνοντας τώρα ὑπόψη τίς ἐνστάσεις τῶν δύο φίλων.

Τό βασικότερο ἀπό αὐτά τά ζητήματα ἀφορᾶ τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ μαρξιστικοῦ κομμουνισμοῦ, ὡς κινήματος καί ὡς θεωρίας, καί τή συνακόλουθη πρωτοτυπία τῶν φιλοσοφικῶν ἐρωτημάτων πού ἐγείρει. Ἡ ἄποψη στήν ὁποία ἀπαντοῦν οἱ δύο φίλοι ὑποστηρίζει ὅτι αὐτό πού καθιστᾶ τόν κομμουνισμό ἕνα καινοφανές γεγονός στό ἱστορικό δράμα τῶν κοινωνικῶν κινήματων εἶναι τό γεγονός ὅτι αὐτός ἐπικαλεῖται, *κατά τρόπο συστατικό* γι' αὐτόν, τήν *προνομιακή* σχέση του μέ μιὰ *ἐπιστήμη*, τή μαρξιστική θεωρία, δηλαδή τήν ἐπιστημονική «θεωρία τῶν ὄρων, τῶν μορφῶν καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ταξικῆς πάλης». Ὁ κομμουνισμός διατείνεται ὅτι ἡ κριτική πού ἀσκεῖ στήν ὑπάρχουσα κοινωνική ὀργάνωση, ἡ διεκπεραίωση τοῦ ἀγῶνα του καί ἡ ὀραματική κατάσταση στήν ὁποία ἀποβλέπει ἀντλοῦν *κατά προνομιακό τρόπο* ἀπό αὐτήν τήν ἐπιστήμη. Τό κλασικό ἐγχειρίδιο, πού κάποτε ὅλοι μας διαβάσαμε, καί τό ὁποῖο διέκρινε τόν οὐτοπικό ἀπό τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, διεκδικοῦσε γενικότερα τή ρηξιμέλευθη διάκριση τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ κομμουνισμοῦ, ἀπό κάθε οὐτοπικό κίνημα στή βάση ἀκριβῶς τῆς ἐπιστημονικότητάς του. Ὁ κομμουνισμός εἶναι, λοιπόν, ἡ διαπλοκή ἑνός κοινωνικοῦ κινήματος καί μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀξίωσης – ἢ, ἀλλιῶς, τό «κοσμοϊστορικό γεγονός» τῆς «συγχώνευσης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας», στό ὁποῖο ἀναφέρεται διαρκῶς ὁ Ἀλτουσέρ. Καί σύμφωνα μέ τήν ὅλη προβληματική τοῦ τελευταίου περί τῆς προτεραιότητας τῆς σχέσης ἐναντι τῶν ὄρων τῆς, αὐτή ἡ συγχώνευση ἔχει πάντοτε ἤδη ριζικές ἐπιπτώσεις τόσο ἐπί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὅσο καί ἐπί τῆς μαρξί-

στικής θεωρίας, στο μέτρο πού θά μπορούσαν νά θεωρηθῶν ἀνεξαρτήτως τῆς σχέσης τους. Στό κέντρο αὐτῆς τῆς ἀείποτε διαπλοκῆς μεταξύ ἐργατικοῦ κινήματος καί μαρξιστικῆς θεωρίας βρίσκεται ἡ ἀνεξάλειπτη κοινωνική σύγκρουση, ἡ ταξική πάλη. Ἡ ταξική πάλη εἶναι, ταυτοχρόνως, καί μιά κομβική ἐπιστημονική ἔννοια καί ὁ «διόκοσμος» τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Ταξική πάλη, τώρα, σημαίνει τήν πανταχοῦ παρούσα διαίρεση καί σύγκρουση: ὀτιδήποτε ἐγγράφεται στή σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπινου κοινωνικοῦ διέπεται, παίρνει μέρος στήν καί διαπερνᾶται ἀπό τήν κοινωνική σύγκρουση. Ἡ ταξική πάλη παραπέμπει στό «συγκροτησιακό σχῆμα των κοινωνιών», τό ὁποῖο «διαπερνᾶ χωρίς ἐξαιρέση καθετί πού ἀπαρτίζει τήν κοινωνία».² Μέ τά λόγια τοῦ Μπαλιμπάρ, ταξική πάλη σημαίνει ὅτι «ἡ ταυτότητα εἶναι ἀείποτε διαίρεση... (*rugnare idem est at existere*, θά ἔλεγε ὁ ἰδεατός Σπινόζα)».³ Ὁ ἀνταγωνιστικός διχασμός εἶναι συνώνυμος μέ τήν ὑπαρξη. Μεταξύ ἄλλων, «ἡ ταξική πάλη καθορίζει καί ὀτιδήποτε θά μπορούσε νά ταξινομηθεῖ κάτω ἀπό τή λέξη "ιδέες". Κατά συνέπεια, σύμφωνα μέ τή μαρξιστική ἀντίληψη, οἱ ιδέες εἶναι ταξικῶς καθορισμένες καί, ὡς ἐκ τούτου, πάντοτε κατά κάποιον τρόπο ταξικές».⁴ Κάτω ὅμως ἀπό τήν ταμπέλα «ιδέες» ταξινομοῦνται ἀκόμα καί οἱ πλέον καθολικές ἀξίες, ἀκόμα καί ἡ ἀντικειμενική γνώση, τή θεμελίωση καί ἀυθυπαρξία τῶν ὁποίων ἀναζητοῦσε ἀνέκαθεν ἡ φιλοσοφία.

Καί ἐδῶ ἀρχίζουν τά δύσκολα. Στό πλαίσιο τῆς ταξικῆς πάλης καί μέσω αὐτῆς, ὁ κομμουνισμός ἀντιπροσωπεύει τόν ὀρίζοντα τῶν συμφερόντων μιάς κοινωνικῆς δύναμης. Βάσει αὐτῆς τῆς μερικότητος, ὁ κομμουνισμός θά ἔπρεπε νά ἀφορᾶ μόνον ὅσους μετέχουν «ἀντικειμενικά» αὐτῶν τῶν συμφερόντων. Γνωρίζουμε ὅμως ὅτι δέν εἶναι ἔτσι (οἱ περισσότεροι ἀπό ἐμᾶς βάζουν καί τῆς προσωπικῆς μας ἰστορίας). Ὁ κομμουνισμός εἶναι καί ἕνα καθολικό ὄραμα, ἐπικαλεῖται τίς πλέον καθολικές ἀξίες, πράγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀπευθύνεται, νά ἐγκαλεῖ καί νά στρατεύει δυνάμεις τούς πάντες (ἀκόμα καί «ταξικούς ἐχθρούς»). Ἐνῶ λοιπόν ὁ κομμουνισμός ἀποκαθλώνει ἐγγενῶς κάθε καθολικότητα στό ὄνομα τῆς συγκροτησιακότητος, ταυτόχρονα καί ἐξίσου ἐγγενῶς διεκδικεῖ γιά λογαριασμό του τήν καθολικότητα. Ἐχουμε ἐδῶ μιά ἔνταση, μέ φιλοσοφική ἐμβέλεια: ἡ σύζευξη συγκροτησιακότητος καί καθολικότητος ἐγείρει μείζονα φιλοσοφικά προβλήματα. Ἄς κωδικοποιήσουμε αὐτήν τήν ἔνταση, καί τό συναφές φιλοσοφικό πρόβλημα, μέ τή διατύπωση «συγκροτησιακή καθολικότητα».

Ἡ συγκροτησιακότητα τοῦ κοινωνικοῦ δέν ἀφήνει ἀλώδητη οὔτε καί τή θεωρητική στάση τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ μαρξιστική θεωρία διατείνεται ὅτι παρέχει τήν ἀντικειμενική, τήν ἐπιστημονική γνώση τῆς ἐγγενοῦς συγκροτησιακότητος τοῦ κοινωνικοῦ, τῆς ταξικῆς πάλης. Δυνάμει ὅμως τῆς συγχώνευσης τῆς κινηματικῆς καί τῆς θεωρητικῆς διάστασης τοῦ μαρξιστικοῦ κομμουνι-

σμοῦ, ἡ μαρξιστική θεωρία ἐγγράφεται, κατά τρόπο συγκροτησιακό γιά τήν ἴδια, στή σύγκρουση πού περιγράφει, μετέχει τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων στό ἐσωτερικό της, παίρνει μέρος σέ αὐτήν ὑπέρ τῶν μὲν καί κατά τῶν δέ. Ἡ καταστατική ἐμπλοκή τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας στή σύγκρουση πού ἀποτελεῖ τό ἐπιστημονικό της ἀντικείμενο σημαίνει ὅτι ἡ ἀντικειμενική γνώση τῆς ταξικῆς πάλης δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ ἀπό ὅλους, δέν μπορεῖ νά διαδοθεῖ σέ ὅλους, δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό ὅλους.⁵ Εἶναι ὡς ἐάν ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ μαρξισμοῦ νά ἰσχύει μόνο γιά τό ἕνα στρατόπεδο τῆς σύγκρουσης, τήν ὁποία ὡστόσο μελετᾶ ἀντικειμενικά. Πρόκειται ἀναμφίβολα γιά μιά πολύ παράξενη ἀντικειμενικότητα. Ἡ μεροληπτικότητα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας μοιάζει νά τεντώνει τήν παραδοσιακή ἀντίληψη περί ἀντικειμενικότητος κατά τρόπους πού ἡ φιλοσοφία δύσκολα μπορεῖ νά διευθετήσει. Πρόκειται γιά τή δεύτερη ἔνταση καί τό συναφές φιλοσοφικό πρόβλημα, τά ὁποία ἄς κωδικοποιήσουμε διά τοῦ ὄρου «μεροληπτική ἀντικειμενικότητα».

Συνοψίζοντας, λοιπόν, ἡ συγκροτησιακή διαπλοκή τοῦ κομμουνισμοῦ καί τοῦ μαρξισμοῦ φέρνει στό προσκήνιο δύο ἀλληλένδετες ἐντάσεις καί δύο ἀλληλένδετα φιλοσοφικά προβλήματα: τή συγκροτησιακή καθολικότητα στό κοινωνικό ἐπίπεδο καί τή μεροληπτική ἀντικειμενικότητα στό γνωσιακό. Ἡ ταξική πάλη μοιάζει νά παρεισάγει τόν ἴδιο τύπο ἔντασης στά δύο αὐτά ἐπίπεδα καί σύμφωνα μέ τήν τροπικότητα τοῦ καθενός. Τό κομβικό σημεῖο τῆς παρανόησης τοῦ Η.Μ. καί τῆς Β.Κ., τώρα, ἀφορᾶ αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο. Οἱ δύο φίλοι παραβλέπουν τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς ἐγγενοῦς διαπλοκῆς ἐνός κινήματος καί μιάς ἐπιστημονικῆς ἀξίωσης, παραβλέπουν δηλαδή τή «συγχώνευση». Πουθενά στό κείμενό τους δέν γίνεται λόγος γι' αὐτό τό κρίσιμο σημεῖο τοῦ ὄλου ἐπιχειρήματος. Ὡς ἄμεση συνέπεια, ἡ Β.Κ. καί ὁ Η.Μ. ἀρνοῦνται τή διαπλοκή τῶν δύο ἐντάσεων πού προαναφέραμε καί τῶν ἀντίστοιχων προβλημάτων: «ἐν πάσῃ περιπτώσει», γράφουν μέ μιά ἀφοπλιστική βεβαιότητα, «τό πρόβλημα αὐτό [δηλαδή τῆς μεροληπτικῆς ἀντικειμενικότητος στό γνωσιακό ἐπίπεδο] εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τό δεύτερο πρόβλημα, αὐτό τῶν ἐντάσεων πού δημιουργεῖ τό δίπολο "ἐπίκληση καθολικῶν ἢ ἐνοποιητικῶν ἀξιῶν" - "μεροληπτική συμμετοχή στή σύγκρουση" [δηλαδή τῆς συγκροτησιακῆς καθολικότητος στό κοινωνικό ἐπίπεδο]». Μέ δύο λόγια, ἡ διάλυση τῆς συγχώνευσης ἔχει βαρύτερες ἐπιπτώσεις στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο προσλαμβάνουν μεμονωμένα καί τήν κινηματική καί τή γνωσιακή διάσταση τοῦ ἐξαρθρωμένου πλέον μαρξιστικοῦ κομμουνισμοῦ. Εἶναι αὐτό τό ἀποφασιστικό βῆμα πού τούς ἐπιτρέπει νά παραγνωρίσουν τήν ἰδιοτυπία τῶν ἀντίστοιχων ἐντάσεων, καί νά ἰσχυρισθῶν ὅτι τά συναφῆ προβλήματα εἶναι «παμπάλαια» καί ἐνδεχομένως τετριμμένα. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἀδυναμία τους νά ἀντιληφθῶν τή διαπλοκή αὐτῶν τῶν προβλημάτων τούς ὀδηγεῖ νά θεωρή-

σουν τό καθένα από αυτά ως πολυκαιρισμένο και ίσως παρωχημένο. Άς τά πάρουμε μέ τή σειρά.

Η άρνηση του Η.Μ. και της Β.Κ. νά έπιληφθοῦν τῆς διαπλοκῆς ενός κινήματος και μιᾶς έπιστημονικῆς άξίωσης έχει ως άποτέλεσμα τή συνάθροιση του κομμουνισμού δίπλα στις μεγάλες ιδεολογίες, στις «μεγάλες άφηγήσεις», στά μεγάλα όραματικά κινήματα πού συνεπῆραν τίς μάξες και δημιούργησαν ιστορία. Άφαιρώντας τό «περιεχόμενο» του κομμουνιστικοῦ λόγου, δηλαδή κατά έναν φορμαλιστικό τρόπο, ή κομμουνιστική στράτευση δέν διαφέρει έπί τῆς οὐσίας, ως τύπος «ιδεολογικῆς έγκλησης» γιά νά μιλήσουμε μέ άλτουσερικούς όρους, από κάθε άλλη όραματική στράτευση, από «όποιαδήποτε στρατευμένη θέση στον δυτικό πολιτισμό» (όπως γράφουν). Άπό αὐτήν τήν άποψη, ό κομμουνισμός δέν διαφέρει οὐσιωδώς από τό χριστιανισμό (άς ποῦμε): ό κομμουνιστής γίνεται και είναι κομμουνιστής μέ τον ίδιο τρόπο πού ό χριστιανός γίνεται και είναι χριστιανός. Στόν πυρήνα κάθε τέτοιας έγκλησης, συνεχίζουν ό Η.Μ. και ή Β.Κ., βρίσκειται μιᾶ ένταση: από τή μιᾶ μεριά, κάθε στράτευση είναι έγγενώς (άντ)αγωνιστική και συγκρουσιακή (οί στρατοί, ως γνωστόν, υπάρχουν έν ὄψει τῆς αντιπαράθεσῆς τους) ένῶ, από τήν άλλη, έπιτελεῖται στό όνομα ενός καθολικοῦ όράματος, χωρίς σύνορα, διακρίσεις και διαιρέσεις. Οί δύο φίλοι έντοπίζουν ένῶ τό παμπάλαιο πρόβλημα «του δίχασμοῦ μεταξύ “φιλότητας” και “νείκους”», τό όποιο άντιμετωπίζει κάθε αγωνιστική στάση πού επικαλεῖται τήν ανθρωπότητα και ώστόσο φέρνει άντιμέτωπους ανθρωπους μέ ανθρωπους, μερικές φορές μέ τους πιο σκληρούς όρους. Δέν ήταν μήπως ό γλυκός Ίησους, πού ήρθε γιά νά κηρύξει τό «άγαπάτε αλληλους», αυτός πού έλεγε «οὐκ ήλθον βαλεῖν ειρήνην αλλά μάχαιραν»; Τό πρόβλημα άρα είναι καταφανώς «παμπάλαιο», και ό κομμουνισμός δέν δικαιούται νά διεκδικεί κανενός τύπου προνομιακότητα επ’ αὐτοῦ.

Λυπᾶμαι, αλλά τά πράγματα δέν είναι τόσο άπλά. Γιά όλα τά μεγάλα «ουτοπικά» κοινωνικά κινήματα τῆς ιστορίας, πού φέρνουν στό προσκήνιο τό δίχασμό «φιλότητας» και «νείκους», ή σύγκρουση είναι έξωτερική, μή αναγκαία και, ως εκ τούτου, κατά συμβεβηκόσ και απαλείψιμη από τον όραματικό όρίζοντά τους. Θεωρῶ προφανές, επί παραδείγματι, ότι γιά τό χριστιανισμό δέν υπάρχει καμία έσωτερική συνάφεια ανάμεσα στό «μάχαιραν βαλεῖν» και τό «άγαπάτε αλληλους», και αυτό ακριβώς του δίνει τή δυνατότητα νά επαγγέλλεται τήν υπέρβαση τῆς σύγκρουσης από τήν καθολικότητα πού ευαγγελίζεται. Αντιθέτως, δυνάμει ακριβώς τῆς «κοσμοϊστορικῆς» διαπλοκῆς του μέ τήν έπιστήμη τῆς ταξικῆς πάλης, ό κομμουνισμός διαφέρει ριζικά από κάθε άλλη αγωνιστική και όραματική στάση πού επικαλεῖται τό καθολικό, στό βαθμό πού τοποθετεῖ καταστατικά τον έαυτό του, «μετά λόγου γνώσεως», στό άνυπέρβλητο σύμπαν τῆς ταξικῆς πάλης, στερώντας από τον έαυτό του όποιαδήποτε δυνατότητα

νά θεωρήσει τήν εκάστοτε παρούσα σύγκρουση κατά συμβεβηκόσ, τέτοια ώστε ή πραγματικότητά της νά μήν άναίρει τήν οὐσιώδη ένδεχομενικότητά της. Αυτό πού δέν μπορεί νά κάνει ό κομμουνιστής είναι αυτό ακριβώς πού γράφουν ό Η.Μ. και ή Β.Κ.: νά στοχεύει «στην επικράτηση στο πεδίο τῆς σύγκρουσης και στην υπέρβαση τῆς σύγκρουσης» (ή έμφαση από έμένα). Ό κομμουνισμός γνωρίζει ότι συνιστά ό ίδιος «όρο, μορφή και άποτέλεσμα τῆς ταξικῆς πάλης» —γνωρίζει ότι δέν έχει άπλῶς νά περάσει μέσα από μιᾶ μερική και συγκρουσιακή προοπτική, αλλά ότι είναι ό ίδιος αὐτή ή άνταγωνιστική προοπτική. Η μερικότητα και ή συγκρουσιακότητα του κομμουνισμού, ή συνάφειά του μέ τά συμφέροντα τῆς εργατικῆς τάξης, δέν έχει νά αντιμετώπισει τό πρόβλημα άπλῶς τῆς συμβατότητάς της μέ τήν καθολικότητα στό όνομα τῆς όποιας στρατεύεται και στρατεύει, αλλά αυτό τῆς κατ’ αναγκαιότητα άμοιβαίως διαπλοκῆς τους.⁶

Στό γνωσιακό επίπεδο, τώρα, εάν αφαιρέσουμε —όπως κάνουν οί δύο φίλοι— τή διαπλοκή του κινήματος και τῆς έπιστημονικῆς άξίωσης, δηλαδή ακριβώς τήν καταστατική, έγγενή μεροληπτικότητα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, αυτό πού απομένει είναι μιᾶ θεωρία πού αξιώνει τήν έπιστημονική γνώση μιᾶς σύγκρουσης στην όποία, εκ κατασκευῆς, ή ίδια δέν μετέχει κατ’ ανάγκην. Είναι σαν τό ανέκδοτο μέ τον πατροκτόνο πού ζητούσε έπιείκεια γιά ένα όρφανό: έχοντας ήδη κάνει τό καθοριστικό δήγμα, ή Β.Κ. και ό Η.Μ. αναρωτιούνται άθῶα γιατί μιᾶ έπιστημονική γνώση τῆς κοινωνικῆς συγκρουσιακότητας νά «είναι κατ’ ανάγκην έγγενώς μεροληπτική». Έχοντας κυριολεκτικά διαλύσει αυτό τό έρώτημα, τό μόνο πρόβλημα πού μπορεί νά έγείρει ή μαρξιστική θεωρία είναι «τό κλασικό πρόβλημα τῆς αυτο-αναφορᾶς πού χαρακτηρίζει κάθε σχετικιστική ή ιστορικιστική θέση, κάθε [καθολικῆς ισχύος] θέση πού εκφέρεται από τό σημείο θέσεως μιᾶς προοπτικῆς» —με δύο λόγια, τό πρόβλημα πού έχει νά αντιμετώπισει κάθε ισχυρισμός πού, ένῶ διατείνεται ότι (υπεραπλουστευτικά) «τά πάντα είναι σχετικά ως προς μιᾶ προοπτική» (ή, στην περιπτώσή μας, τά «πάντα είναι ταξικά»), ό ίδιος μοιάζει νά άρνεῖται έμπράκτως τον έαυτό του καθώς εκφέρεται μέ αξιώσεις καθολικότητας και αντικειμενικότητας (αυτό τό άτιμο τό «τά πάντα»). Τό περιεργό είναι ότι στην άμέσως επόμενη πρόταση του κειμένου τους, τό πρόβλημα εμφανίζεται νά χαρακτηρίζει όχι μόνον τον σχετικισμό και τον ιστορικισμό, στις διάφορες εκφάνσεις τους, αλλά τό «ίδιο τό πεπωμένο τῆς σκέψης γενικά». Άς είναι. Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, ό μαρξισμός δέν μπορεί νά επικαλεσθεῖ αὐτάρεσκα καμία προνομιακότητα οὔτε επ’ αὐτοῦ.

Άλλά τό πρόβλημα είναι ακριβώς νά έπιληφθοῦμε του γεγονότος ότι ή έν λόγω διαπλοκή, ή «συγχώνευση», καθιστά τή μαρξιστική θεωρία μιᾶ «κατ’ ανάγκην συγκρουσιακή έπιστήμη», όπως γράφει ό Άλτουσερ,⁷ και νά άντιληφθοῦμε τά φιλοσοφικά προβλήματα πού

αυτό εγείρει. Ο ίδιος ο Άλτουσέρ παραπέμπει στις διατυπώσεις του Λένιν περί «μεροληπτικής επιστήμης» και του Μάρξ περί επιστήμης «πού εκπροσωπεί το προλεταριάτο». Ο Άλτουσέρ συνεχίζει: «Ολόκληρη η ιστορία του μαρξισμού απέδειξε τον *κατ' ανάγκην* συγκρουσιακό χαρακτήρα της επιστήμης πού θεμελιώσε ο Μάρξ». Τό κρίσιμο σημείο εδώ είναι τό ακόλουθο (πάντα μέ τά λόγια του Άλτουσέρ): «Θά παραδεχόταν βέβαια κανείς ότι ή μαρξιστική θεωρία εντάσσεται αναγκαστικά στην ταξική πάλη και ότι ή σύγκρουση πού τή φέρνει αντιμέτωπη μέ τήν άστική ιδεολογία είναι αναπόφευκτη. Δέν θά παραδεχόταν όμως κανείς μέ τήν ίδια εύκολία ότι ή συγκρουσιαιότητα της μαρξιστικής θεωρίας είναι *συγκροτητική της επιστημονικότητας, της αντικειμενικότητάς της*. Θά έπανερχόταν δηλαδή σέ θετικιστικές και οικονομιστικές αντιλήψεις και θά θεωρούσε τούς συγκρουσιακούς όρους ύπαρξης της επιστήμης ως *τυχαίους* σέ σχέση μέ τά επιστημονικά αποτελέσματά της» (οί εμφάσεις είναι του συγγραφέα).⁸ Τό πρόβλημα κατά κανένα τρόπο δέν έχει νά κάνει μέ τό πώς μπορεί νά διευθετηθεί ή αξίωση καθολικής ισχύος μιās σχετικιστικής και ιστορικιστικής θέσης πού εκφέρεται από τό σημείο θέασης μιās προοπτικής αλλά, κατά κάποιο τρόπο, τό αντίστροφο: πώς μπορούμε νά εννοήσουμε τό γεγονός ότι μόνο υπό τόν όρο της υιοθέτησης μιās (όχι άπλως μερικής αλλά και) ανταγωνιστικής προοπτικής μπορούμε νά φτάσουμε στην αντικειμενικότητα. Ύπ' αυτούς τούς όρους, τό έρώτημα της Β.Κ. και του Η.Κ. («άν ή μαρξιστική επιστήμη της κοινωνίας δείχνει ότι ή κοινωνία διέπεται από καθολική "συγκρουσιαιότητα" λόγω κοινωνικών ανταγωνισμών, γιατί ή θέση αυτή είναι *κατ' ανάγκην "έγγενως μεροληπτική"*; "Αν αυτό πού λέει είναι όρθό, γιατί δέν είναι αντικειμενικά όρθό;») είναι καταφανώς άστοχο -ή, σωστότερα, μέ τήν ίδια του τή διλημματικότητα (μεροληπτικότητα ή αντικειμενικότητα;) επιδεικνύει εμπράκτως τή ριζοσπαστική πρωτοτυπία του φιλοσοφικού προβλήματος πού εγείρει ο μαρξισμός διά τών ιδίων του τών αξιώσεων. Έάν δέν τό κατάλαβαν οί δύο φίλοι, τό επίμαχο ζήτημα ήταν ή αναγνώριση αυτού ακριβώς του προβλήματος.

Στή συνέχεια, ή Β.Κ. και ο Η.Κ. έπερωτούν τήν προνομιακότητα του μαρξισμού ως προς τήν ίδια τήν επιστημονική αξίωσή του. Μέ τά ίδια τους τά λόγια: «Σχετικά μέ τή μαρξιστική επιστήμη αναφέρεται στό κείμενο [του Γ.Φ.] ότι ή γνώση πού μās προσφέρει "δέν είναι ανακλητή". Γιατί ισχύει αυτό ειδικά για τή μαρξιστική επιστήμη όταν δύσκολα θά τό υποστηρίξαμε ακόμα και για τή φυσική; Μπορεί οί γνώσεις πού μās προσφέρει νά προέκυψαν από "μία μη αναγώγιμη στιγμή μετασχηματισμού", αλλά γιατί δέν μπορεί μέ τή σειρά της ή επιστήμη του μαρξισμού νά υποστεί και αυτή μία στιγμή μετασχηματισμού;» Η Β.Κ. και ο Η.Μ. μοιάζουν νά επικαλούνται εδώ τό (κατά βάση εμπειρικό) γεγονός ότι κάθε επιστημονική γνώση είναι έπισημής και προσωρινή: ή ιστορία όλων τών επιστη-

μών έχει δείξει ότι κάθε επιστημονική κατάκτηση είναι καταδικασμένη άργά ή γρήγορα νά ανασκευαστεί. Έδώ κοτζάμ φυσική, τό άνυπέροβλο πρότυπο επιστημονικότητας και αντικειμενικότητας, και δέν είναι παρά μία διαδοχή ανάδυσης και κατάρριψης γνώσεων. Πώς μπορεί λοιπόν κανείς νά υποστηρίξει ότι ή μαρξιστική θεωρία, τό επιστημολογικό καθεστώς της οποίας είναι άν μή τί άλλο περισσότερο συζητήσιμο, διαφεύγει από αυτή τή μοίρα; Έμβόλιο έχει κάνει; Είναι αξιωσημειωτο εδώ ότι ή προηγούμενη άντισετικιστική και αντιστορικιστική αιχμή της κριτικής τους μετατοπίζεται μέ χαρακτηριστική άνεση, μέσα σέ λίγες γραμμές, στον ύπόροητο πλύν άκραιο σχετικισμό και ιστορισμό της λεγόμενης «απαισιόδοξης μεταεπαγωγής». Όπως και νά 'χει, ούτε εδώ μπορεί νά διεκδικήσει ο μαρξισμός κάποια ιδιοτυπία.

Ός προς τό τελευταίο, ή Β.Κ. και ο Η.Μ. έχουν δικαιο: ο μαρξισμός πράγματι δέν παρουσιάζει καμία ιδιομορφία ως προς τίς άλλες επιστήμες. Τό άμετάκλητο πού συνιστά ή ανάδυση μιās επιστήμης προφανώς και δέν ισχύει ειδικά για τό μαρξισμό αλλά *έξισου* για κάθε επιστήμη -και βεβαίως και για τή φυσική. Μου προξενεί κατάπληξη πού χρειάζεται νά υπενθυμίσω εδώ μία ολόκληρη επιστημολογική παράδοση, πού μπορεί νά αναχθεί στον Μπασελάρ, και στην οποία είναι πασίγνωστο ότι έγγράφεται ο Άλτουσέρ.⁹ Σύμφωνα μέ αυτήν τήν παράδοση, κάθε νέα επιστήμη εγκαινιάζεται από μία *άμετάκλητη* «επιστημολογική ρήξη» (Μπασελάρ) ή «επιστημολογική τομή» (Άλτουσέρ), δηλαδή από τό ιστορικό γεγονός της κριτικής άκύρωσης κοινωνικά προσδιορισμένων «επιστημολογικών έμποδίων» (Μπασελάρ) ή ιδεολογικών προσλήψεων (Άλτουσέρ). Οί επιστημονικές γνώσεις δέν εκλαμβάνονται στην ύποστασιοποιημένη τους μορφή μέ τήν οποία παρατίθενται στα έγχειρίδια, σαν στρατιωτικά καταδικασμένα νά πέσουν άργά ή γρήγορα υπό τήν άμείλικτη λογική της «απαισιόδοξης μεταεπαγωγής», αλλά συνιστούν ιστορικά γεγονότα, ή θετικότητα τών οποίων δέν είναι παρά ή άλλη όψη μιās στιγμής κριτικής και μετασχηματισμού. Τά γεγονότα αυτά είναι άμετάκλητα: ή επιστημολογική τομή σηματοδοτεί ένα «σημείο μη επιστροφής», και τά άκυρωμένα επιστημολογικά ή ιδεολογικά έμπόδια αντιπροσωπεύουν πλέον κλειστούς δρόμους για τή γνωσιακή περιπέτεια. Μέ τήν ίδια κίνηση, ή επιστημολογική τομή εγκαθιδρύει τή «σχετική άυτονομία» της νέας επιστήμης, πού πλέον «έξαρτάται από τή δική της συνέχιση, άπέναντι στην οποία είναι σαν νά βρίσκεται σέ έκκρεμότητα». ¹⁰ Τό γεγονός αυτό είναι πού κάνει τό ξεπέραςμα τών προεπιστημονικών ιδεολογικών αντιλήψεων νά διαφέρει ριζικά από τήν άεναη άυτοκριτική άνάλυση και μετασχηματισμό μιās επιστήμης από τήν ίδια τήν επιστήμη. Μία ένδειξη μόνο αυτής της διαφοράς είναι τό γεγονός ότι ή νευτώνεια φυσική έξακολουθεί νά αποτελεί μέρος (έκκεντρο, πλέον, έντοπισμένο, μερικό, έξηγημένο και «σχετικοποιημένο») του

δικτύου της φυσικής γνώσης, ενώ η θεωρία του φλογιστού ή του αιθέρα κατά κανέναν τρόπο. Εάν δέν τά λάβουμε όλα αυτά υπόψη, υποπίπτουμε είτε στο θετικισμό «μιας συνεχούς εξέλιξης από την κοινή γνώση ως την επιστημονική γνώση» είτε στο σχετικισμό και τον ιστορικισμό που ανάγει, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, την επιστήμη στη συνείδηση του «εδώ» και του «τώρα», δυνάμει ακριβώς της έλλειψης διάκρισης ανάμεσα στην επιστήμη και την κοινή γνώση (τήν ιδεολογία).

Συνοψίζοντας: χωρίς την *αείποτε καθοριστική μεταξύ τους σχέση*, τό εργατικό κίνημα θά ήταν ένα *ακόμα κίνημα*, μιά *ακόμα «στρατευμένη θέση στον δυτικό πολιτισμό»*, και η μαρξιστική θεωρία μιά *ακόμα θεωρία*, που στοχεύει τό καθολικό ενόσω «*εμφέρεται από τό σημείο θέασης μιας προοπτικής*». Και σέ αυτήν την περίπτωση, τά συναφή φιλοσοφικά προβλήματα θά ήταν πράγματι παμπάλαια, και τότε πράγματι και ο Άλκμαίων ο Κροτωνιάτης, και ο Αίσχυλος και ο Ήρσοϋς θά είχαγ νά πούν, ο καθένας με τον τρόπο τους, τό λόγο τους. Αντιθέτως, και δυνάμει ακριβώς αυτής της συγχώνευσης και της σύστοιχης διαπλοκής των δύο προβλημάτων, τά τελευταία εμφανίζονται με μιά ριζοσπαστική σφοδρότητα και, *ας μού συγχωρεθεί τό μελανό (sic) λεξιλόγιο*, με μιά πρωτόφαντη δραματικότητα. Και αυτή άφορα όχι πλέον τή *συμβατότητα των πόλων των δύο διπόλων (συγκρουσιακότητα - καθολικότητα και μεροληπτικότητα - αντικειμενικότητα)*, αλλά τήν *άμοιβαία αναγκαιότητά τους*, τό γεγονός δηλαδή *ότι, ειδικά για τό μαρξισμό, ή συγκρουσιακότητα άποτελει συνθήκη της καθολικότητας και ή μεροληπτικότητα συνθήκη της αντικειμενικότητας*.

Και άλλες βασικές παρανοήσεις: φιλοσοφική θεμελίωση ή ύποστήριξη;

Αυτή είναι, εν όλίγοις, ή πρώτη δέση παρανοήσεων: σέ τελευταία ανάλυση, ή παραγνώριση εκ μέρους του Η.Μ. και της Β.Κ. της ιδιαιτερότητας του μαρξιστικού κομμουνισμού και ή συναφής πρόσληψη των φιλοσοφικών προβλημάτων που εγείρει ως παμπάλαιων. Όπως αφήνει νά διαφανεί ή πραγματέυσή τους, «*παμπάλαια*» φιλοσοφικά προβλήματα σημαίνει *ως εκ της κατάστροφης και της διατύπωσης τους* άλντα, άγωνα, «*ύλικά που χτίζουν ένα κλειστό σύστημα*»: οί μετέπειτα φιλοσοφικές εξελίξεις μας έχουν μάθει *ότι ο μόνος τρόπος νά θέσουμε γόνιμα αυτά τά προβλήματα είναι νά τά μετατοπίσουμε, νά τά καταστρώσουμε και νά τά διατυπώσουμε άλλιώς, «νά εμπλουτίσουμε ή νά χαλαρώσουμε τίς απαιτήσεις μας*». Εάν ή μαρξιστική φιλοσοφία είναι ή φιλοσοφία που θά έλυνε αυτά τά προβλήματα, ως έχουν, τότε πράγματι ή μαρξιστική φιλοσοφία είναι άδύνατη.

Μέ τό επόμενο δήμα της κριτικής τους, ο Η.Μ. και ή Β.Κ. μοιάζουν νά στοχεύουν ίσως τό πλέον παρωχη-

μένο φιλοσοφικό πρόβλημα ενώ, παράλληλα, ξετροπώνουν ένα *ακόμα καταφύγιο ναρκισσοτικής επίκλησης ιδιαιτερότητας για τό μαρξισμό από κάποιους μαρξιστές*: αυτό της φιλοσοφικής προνομιακότητάς του. Ο μαρξισμός, ισχυρίζονται, δέν διαφέρει ούσιωδώς από κάθε «στρατευμένη θέση στον δυτικό πολιτισμό» στο μέτρο που επίζητεί φιλοσοφικές *έγγυήσεις*, που επίζητεί φιλοσοφική *θεμελίωση*. Άπλως έτσι μετέχει και αυτός του προπατορικού φιλοσοφικού *άμαρτήματος*, που υπάγει τή ζώσα, άτομική ή συλλογική, *υποκειμενικότητα στη δικαιοδοσία της φιλοσοφίας*. Τό νά ισχυριστεί κανείς *ότι ο κομμουνιστής είναι εκ γενετής ένα φιλοσοφικό πρόβλημα*, σημαίνει πώς παραδέχεται *ότι «εάν τό πρόβλημα λυθεί, ή δράση του κομμουνιστή θά έχει εκ γενετής φιλοσοφικές έγγυήσεις»*. Άλλά τό πρόβλημα της φιλοσοφικής θεμελίωσης και έγγυησης της ζωής και της δράσης μας είναι τό *κατ' έξοχην παμπάλαιο, άγωνα και άλυτο φιλοσοφικό πρόβλημα*. Οί δύο φίλοι δέν φοβούνται νά τραθήξουν αυτή τή γραμμή σκέψης στα άκρα, και νά διαβλέψουν *εδώ μιά έκδοχή πολιτικού ιδεαλισμού, στο μέτρο που αυτός ο φιλοσοφισμός άκυρώνει τά «πρωτεία των λαϊκών κινήματων σέ σχέση με τή νόηση»*. Άπέναντι σέ αυτούς τούς κινδύνους, ή Β.Κ. και ο Η.Μ. επισημαίνουν τήν *άνημπόρια και τό άτελέσφορο της φιλοσοφίας*, που *«αφήνει τά πράγματα όπως είναι»* (θέση του Βιτγκενστάιν), και *εξαιρούν τή θέση (που άποδίδουν στον Άλτουσέρ) για «τό δήσιμο της φιλοσοφίας εντός των πρακτικών»*.

Εάν βάλουμε τώρα αυτές τίς δύο ενστάσεις μαζί, προκύπτει τό μεγάλο *όλισθημα* (πάντα σύμφωνα με τούς δύο φίλους): όταν θέτει κανείς τήν *άδύνατη μαρξιστική φιλοσοφία ως προϋπόθεση της ύπαρξης και της δράσης των κομμουνιστών*, δέν θέτει *άπλως τή ζώσα πραγματικότητα του κομμουνισμού και των κομμουνιστών υπό τήν αιγίδα και τήν έξάρτηση της φιλοσοφίας*, αλλά, πολύ χειρότερα, *ρίχνει στίς πλάτες των πραγματικών κομμουνιστών και μαρξιστών ένα καταχρηστικό όσο και άσήκωτο βάρος, τό βάρος όρισμένων εκ κατασκευής άλυτων φιλοσοφικών προβλημάτων*, πράγμα που θά τούς καταδίκαζε σέ *άπραξία και άφασία*. Μέ δύο λόγια, θά έθετε κανείς, κατά τρόπο έκδιαστικό, τρομοκρατικό και παραλυτικό, τό μαρξισμό *ένώπιον του αίτήματος της άδύνατης φιλοσοφικής θεμελίωσής του*: «Όταν τό πρόβλημα λυθεί, ή δράση του κομμουνιστή θά έχει φιλοσοφικές έγγυήσεις. Τό έρώτημα είναι γιατί νά επίζητείται αυτή ή φιλοσοφική κάλυψη ή όποία δέν είναι δυνατόν νά παρασχεθεί», γράφουν επιγραμματικά ο Η.Μ. και ή Β.Κ. Μέ δύο λόγια, οί δύο φίλοι θά δέχονταν (με τον τρόπο τους) *ότι ή μαρξιστική φιλοσοφία είναι άδύνατη, όχι όμως και αναπόδραστη*. Η μαρξιστική φιλοσοφία είναι *άδύνατη* αλλά *όχι αναπόδραστη* επειδή έχουμε πλέον μάθει νά θέτουμε διαφορετικά (και γόνιμα) αυτά τά «παμπάλαια» και εν πολλοίς *άλντα ως τέτοια φιλοσοφικά προβλήματα*: έχουμε μάθει *ότι μπορούμε και άλλιώς*

(και ίσως μόνο αλλιώς πλέον) να κάνουμε φιλοσοφία, αλλά έχουμε μάθει επιπλέον και να ζούμε χωρίς φιλοσοφικές έγγυθσεις.

Εδώ έχουμε κατ' αρχάς ένα σοβαρό πρόβλημα ανάγνωσης των επίμαχων κειμένων, που αναδεικνύει, δί-κην συμπτώματος, έναν συζητήσιμο φιλοσοφικό αυτοματισμό. Είναι *απολύτως ανακριβές* ότι ο Άλτουσέρ διακηρύσσει την απαξίωση της φιλοσοφίας έναντι των πρακτικῶν (ὡς εάν ἡ φιλοσοφία νά μὴν συνιστοῦσε ἀνέκαθεν καὶ διαρκῶς γιὰ τὸν Άλτουσέρ μιὰ διακριτή πρακτική). Ο Άλτουσέρ ἐπ' οὐδενὶ δέν θά προσυπέγραφε τή θέση ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀφήνει τὰ πράγματα ὡς ἔχουν. Τίποτα δέν εἶναι πιό ξένο στή σκέψη τοῦ Άλτουσέρ ἀπό τό νά θεωρήσει μιὰ περιοχὴ τοῦ πραγματικοῦ ὡς στερούμενη ἀποτελεσματικότητας ἀπέναντι στίς ἄλλες. Ἀντιθέτως, καὶ εἰδικά στά τελευταῖα κείμενά του, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι *παρά τὰ ἀποτελέσματά της*. Καὶ αὐτό δέν συνιστᾶ κανενός εἶδους ἰδεαλισμό, κανενός εἶδους πρόκριση τῆς νόησης ἐναντι τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, ἀλλά ἀντιθέτως εἶναι ὄρος τῆς ὑλιστικῆς πρόσληψης τῆς νόησης, τῆς θεωρίας καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς φιλοσοφίας. Ο Άλτουσέρ διακήρυττε τήν πρωτοκαθεδρία τῆς πρακτικῆς, προσδιορίζοντας ὅλες τίς «νοητικές» σφαῖρες, τήν ἰδεολογία, τή θεωρία καί τή φιλοσοφία, ὡς διακριτές πρακτικές, μέ τό «δείκτη ἀποτελεσματικότητας» πού προσιδιάζει στήν καθεμία –σε ἀντίθεση μέ κάθε πρόσληψη τῆς νόησης καί τῆς φιλοσοφίας ὡς μὴ πραγματικῶν, ὡς μὴ ὑλικῶν, σέ ἀντίθεση δηλαδή μέ κάθε ὑπολειμματικό καρτεσιανισμό, πού καί αὐτός συναντοῦσε τήν ὀριακή του δυσκολία στήν κατανόηση τῆς ἀποτελεσματικότητας τῆς νοητικῆς ὑπόστασης.

Ο φιλοσοφικός αυτοματισμός πού ὑποβόσκει ἐδῶ εἶναι ὁ ἐξῆς: ὅταν ὁ Η.Μ. καί ὁ Β.Κ. ἀρνοῦνται κάθε ἀρμοδιότητα τῆς φιλοσοφίας, στήν οὐσία ἐμμένουν στό φιλοσοφισμό, στήν αὐτοεργήνωση τῆς φιλοσοφίας «ὡς τοῦ ἀνώτερου –ὄντολογικοῦ καί καθολικοῦ– ἐπιπέδου θεμελίωσης». Ἐνα ἀπό τὰ μαθήματα τοῦ Άλτουσέρ εἶναι ὅτι ὅταν κάποιος βάζει σέ ἀγκύλες μιὰ προβληματική γιὰ νά τῆς ἐπισυνάψει ἀρνητικό πρόσημο, κατὰ κανένα τρόπο δέν τήν ἀνατρέπει ἀλλά παραμένει δέσμιος τῆς ἐσωτερικῆς τῆς λογικῆς, σάν ἕνας εἰκονοκλάστης πού σέβεται τὰ ὅσα πού θέλει νά βεηλώσει. Καί οἱ δύο φίλοι ἐπιμένουν σχεδόν ἰδεοληπτικά νά μιλοῦν γιὰ τή φιλοσοφική θεμελίωση καί τίς φιλοσοφικές ἐγγυήσεις τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης, ἐνῶ *πουθενά, σέ κανένα ἀπό τὰ κείμενα πού σχολιάζουν, δέν τίθεται τέτοιο ζήτημα*. Ἀντίθετα, γίνεται λόγος γιὰ τή φιλοσοφική ὑποστήριξη τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης. Ἡ Β.Κ. καί ὁ Η.Μ. διαδίδουν «φιλοσοφική θεμελίωση» ὅπου συναντοῦν «φιλοσοφική ὑποστήριξη», καί αὐτή ἡ συστηματικὴ παρανόηση μόνο ὡς σύμπτωμα τῶν προϋποθέσεων φιλοσοφικῆς ἀνάγνωσης τῶν δύο φίλων μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ. Ἡ «συμπτωματικὴ ἀνάγνωση» τοῦ Άλτουσέρ ἀποκτᾶ ἐδῶ ἕνα ἀναπάντεχο, εἰρωνικό νόημα...

Αὐτό πού δέν σκέφθηκαν ἡ Β.Κ. καί ὁ Η.Μ. εἶναι ὅτι ἡ λεξούλα «ὑποστήριξη», μέ ὅλες τίς στρατηγικές συμπαροδηλώσεις της, μπορεῖ νά παραπέμπει στή σύλληψη τοῦ ὑστεροῦ Άλτουσέρ περὶ τῆς φιλοσοφίας ὡς ταξικῆς πάλης (σέ τελευταία ἀνάλυση) –πράγμα πού ἀκυρώνει ἐκ προοιμίου κάθε συζήτηση περὶ φιλοσοφικῆς θεμελίωσης. Αὐτό πού χάνεται ἀνάμεσα στό φιλοσοφισμό καί τήν ἀπλή ἄρνησή του εἶναι ἡ συγκρουσιακὴ ἀντίληψη γιὰ τή φιλοσοφία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ τελευταία συνιστᾶ βαθμίδα ταξικῆς πάλης πού διαμεσολαβεῖ τήν ταξικὴ κυριαρχία, τίς θεωρητικές καί ἐπιστημονικές κατακτήσεις καί τίς κοινωνικές μορφές συλλογικῆς ἐννόησης πού ὀνομάζουμε ἰδεολογίες. Δέν μποροῦμε ἐδῶ νά ἐπιχειρήσουμε μιὰ διεξοδικὴ πραγμάτευση αὐτῆς τῆς πολλαπλῆς διαμεσολάβησης.¹² Πρέπει ὅμως νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ φιλοσοφία παρεμβαίνει στήν ἐνοποίηση καί τήν κυριαρχία τῆς κυρίαρχης, ἀκριβῶς, ἰδεολογίας, «ἔτσι ὥστε ἡ ἐξουσία νά δυναστεύει τήν ἐννόηση»,¹³ διὰ τῆς ἐπεξεργασίας «ἐνός ὀλόκληρου ὄπλοστάσιου κατηγοριῶν πού ἐπιτρέπουν τή σκέψη»¹⁴ –πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἐπιτρέπουν κάποιες μορφές σκέψης καί ἀπαγορεύουν κάποιες ἄλλες, στερώντας τους τίς προϋποθέσεις καί τή νομιμοποίηση. Ἡ φιλοσοφία παρεμβαίνει στόν καθορισμό τοῦ τί μπορεῖ νά νοηθεῖ καί τί ὄχι, τοῦ τί εἶναι ἀδιανόητο καί τί ὄχι. Ο Άλτουσέρ στά ὕστερα κείμενά του προτείνει νά σκεφθοῦμε τή θεσμικὴ φιλοσοφία ὡς τή νομιμοπολιτικὴ ἢ τήν κρατικὴ βαθμίδα στό ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης τῶν ἰδεῶν: κατ' ἀναλογία μέ τό κράτος, τουλάχιστον στή σύγχρονη ἀστική του ἐκδοχή, ἔτσι καί ἡ φιλοσοφία νομιμοποιεῖ τήν ἴδια τή νομιμοποιητικὴ ἀρχή τῆς ἀναπαριστώντας τόν ἑαυτό της ὡς ἀμέτοχη τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων, ὡς ἀμερόληπτη, ὡς ἀπλῶς ὀρθολογικὴ καί θεωρητικὴ. Ἐτσι προκύπτει ὁ μῦθος τῆς φιλοσοφικῆς θεμελίωσης: εἶναι ὑπὸ τό πρίσμα αὐτῆς τῆς καταστατικῆς αὐτοεργήνωσης πού ἡ (συγκρουσιακὴ) φιλοσοφικὴ ὑποστήριξη ἐκλαμβάνεται ὡς φιλοσοφικὴ θεμελίωση. Ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωση προκύπτει διὰ τῆς ψευδαισθητικῆς ἀφαίρεσης τῆς συγκρουσιακότητας ἀπὸ τή φιλοσοφικὴ ὑποστήριξη. Καί εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ αὐτοεργήνωση τῆς φιλοσοφίας πού διέπει τήν πρόσληψη τῶν ὑποτελῶν ἀκόμα «μορφῶν σκέψης» ὡς ἀθεμελιωτων.

Τό φιλοσοφικὸ διακύβευμα τοῦ μαρξισμού

Τά πρωτοφανῆ φιλοσοφικά προβλήματα πού ἐνέχονται στό μαρξισμό, τώρα, σηματοδοτοῦν τό διακύβευμα τῆς κοινωνικῆς συλλογικῆς ἐννόησης τοῦ μαρξισμού, δηλαδή τή σύγκρουση γύρω ἀπὸ τό ἀδιανόητο ἢ ὄχι τοῦ μαρξισμού. Τό ρηξικέλευθο τοῦ μαρξιστικοῦ κομμουνισμού σημαίνει ὅτι αὐτός ἐξαρτᾶται, *προϋποθέτει καί συνεπάγεται*, μιὰ «ἀνατροπὴ στίς παραδοσιακές μορφές σκέψης καί τήν εἰσαγωγὴ ἐπαναστατικῶν μορφῶν σκέψης», σύμφωνα μέ τή διατύπωση τοῦ Άλτουσέρ.¹⁵

Καί εδώ ακριβώς μπαίνει στο παιχνίδι ή φιλοσοφία: ο μαρξισμός προϋποθέτει και συνεπάγεται φιλοσοφία, τή φιλοσοφία του, τή μαρξιστική φιλοσοφία. Αυτή ή διαλεκτική προϋπόθεσης και συνεπαγωγής δεν έχει να κάνει μέ τή γοητεία κανενός κύκλου, έρμηνευτικού ή αυτοθεμελιωτικού, από αυτούς πού θέλουν να διαβλέπουν ό Η.Μ. και ή Β.Κ., αλλά μέ τή σχέση ανάμεσα στην *πρακτική ύπαρξη* τής μαρξιστικής φιλοσοφίας και τή θεωρητική της έκφραση, ή οποία υπήρξε τό άφετηριακό σημείο του έγχειρήματος του Άλτουσέρ. «Η μαρξιστική φιλοσοφία, κατά τόν Άλτουσέρ, βρίσκεται σέ πρακτική κατάσταση μέσα στα έργα του μαρξισμού, τόσο αυτά τής πολιτικής πρακτικής όσο και αυτά τής θεωρίας», γράφουν οι δύο φίλοι, και μέχει εδώ σωστά. Άλλά αυτό σημαίνει ότι ή πρακτική διευθέτηση του φιλοσοφικού προβλήματος του μαρξισμού υπήρξε *προϋπόθεση* ακριβώς τής ύπαρξης του μαρξισμού. Ο Άλτουσέρ ποτέ δεν σταμάτησε να υποστηρίζει αυτήν τή θέση: ότι ή ύπαρξη, ή δράση και ή αποτελεσματικότητα του μαρξισμού, τόσο στο πολιτικό όσο και στο θεωρητικό επίπεδο, συνυφάνθηκε μέ τήν έμπρακτη, τή γεγονική και *de facto* ανάδυση ριζοσπαστικών μορφών σκέψης. Έδώ ακριβώς έγκειται ή πρακτική και έν έργο ύπαρξη τής μαρξιστικής φιλοσοφίας, και χωρίς αυτήν ο μαρξισμός απλώς δεν θά μπορούσε να υπάρξει. Από αυτήν τήν άποψη, λοιπόν, πράγματι μία κάποια διευθέτηση αυτού του προβλήματος υπήρξε, και εξακολουθεί να είναι, «ένα από τά προαπαιτούμενα τής ύπαρξης του κομμουνιστή» – έτσι ώστε ο κομμουνιστής να είναι «άείποτε φιλόσοφος». Έάν κάτι άπουσιάζει απ' όλη αυτή τήν ιστορία είναι οι φιλοσοφικές «έγγυήσεις».

Τό αδύνατο και, ταυτόχρονα, τό αναπόδραστο τής μαρξιστικής φιλοσοφίας σχετίζεται μέ αυτήν τή συγκρουσιακή αντίληψη περί φιλοσοφίας, και μέ τό γεγονός ότι ή ύπαρξη του κομμουνισμού άπαιτεί έπαναστατικές μορφές σκέψης. Σέ αντίθεση μέ ό,τι ισχυρίζονται ό Η.Μ. και ή Β.Κ., τό αδύνατο τής μαρξιστικής φιλοσοφίας δεν έγκειται στο παραδοσιακό και τετριμμένο των σχετικών φιλοσοφικών προβλημάτων, αλλά ακριβώς στο ρηξικέλευθό τους. Η άποκατεστημένη φιλοσοφία είναι συγκροτημένη έτσι ώστε να άπαξιώνει και να καταστέλλει έν τή γενέσει τους τίς έπαναστατικές μορφές σκέψης. Η φιλοσοφία παρεμβαίνει έτσι ώστε αυτές οι μορφές σκέψης να είναι ύποτελείς, άρα άσταθείς και θνησιγενείς. Υπό αυτή τήν έννοια, ή μαρξιστική φιλοσοφία είναι αδύνατη και ο μαρξισμός έμφανίζεται από τή σκοπιά τής κυρίαρχης έννόησης ως κατ' άρχήν άδιανόητος (όπως είναι φιλοσοφικά άδιανόητες και ή συγκρουσιακή καθολικότητα και ή μεροληπτική άντικειμενικότητα). Η μαρξιστική φιλοσοφία είναι όμως αδύνατη και μέ μία άλλη, συναφή έννοια: τό άλτουσερικό έγχειρήμα συνέλαβε άρχικά τή μαρξιστική φιλοσοφία ως ένα θεωρητικό πρόβλημα, έπαγγέλθηκε τή μαρξιστική φιλοσοφία ως μία διακριτή και αυθύπαρκτη φιλοσοφία, μέ όρους «θεωρίας», ή

όποια βεβαίως δεν θά καταλάμβανε απλώς μία θέση δίπλα στις άλλες στο φιλοσοφικό πάνθεο, αλλά θά συνιστούσε τήν «έπιστημολογική τομή» στον θεωρητικό χώρο τής φιλοσοφίας, θά έδιδε τήν (έπιστημονική) «θεωρία τής θεωρητικής πρακτικής», άκυρώνοντας τίς προϋποθέσεις του πεδίου των αντίστοιχων θεωρητικών ιδεολογιών. Καί στην κατάληξή του, αυτή ή έπιστημολογική τομή άποδείχθηκε ότι δεν ήταν άλλη από τήν κριτική των θεωρητικών αξιώσεων τής φιλοσοφίας, από τήν άποδιάθρωση τής φαντασιακής αυτοερμήνευσής της, δηλαδή από τήν επίγνωση ότι ή φιλοσοφία είναι (σε τελευταία άνάλυση) ταξική πάλη. Ταυτόχρονα, ή αυτοκριτική του άλτουσερικού έγχειρήματος άντιλαμβάνεται ότι τό φιλοσοφικό διακύβευμα πού θέτει ή ύπαρξη του κομμουνισμού δεν έγκειται στή *θεωρητική* διατύπωση τής έμπρακτης μαρξιστικής φιλοσοφίας: ή μαρξιστική φιλοσοφία δεν θά είναι μία διακριτή, θεωρητικά διατυπωμένη δίκην αυτοτελοϋς και άμέτοχου συστήματος, φιλοσοφία, αλλά μία «μή φιλοσοφία» – όπως ακριβώς τό κράτος στο όποιο άποβλέπει τό κομμουνιστικό κίνημα θά είναι ένα «μή κράτος», δηλαδή «μία πολιτική μορφή όλοκληρωτικά νέα πού θά παράγει τήν ίδια της τήν κατάργηση». ¹⁶ Είναι και υπό αυτή τή δεύτερη έννοια πού «ή» μαρξιστική φιλοσοφία, όπως συνελήφθη και εξαγγέλθηκε άρχικά, είναι αδύνατη.

Αυτό τό τελευταίο σημείο ύποδεικνύει ήδη ότι τό αδύνατο τής μαρξιστικής φιλοσοφίας δεν σημαίνει ότι ο κομμουνιστής οφείλει να άδιαφορήσει για τή φιλοσοφία και να διακηρύξει τό «σθήσιμό της έντός των πρακτικών». Ακριβώς τό αντίθετο: στο σημείο αυτό είναι πού τό *αναπόδραστο* διαπλέκεται μέ τό *αδύνατο* τής μαρξιστικής φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία είναι, απ' ένός, ο χώρος όπου οι νέες μορφές σκέψης είναι ύποτελείς αλλά και, απ' έτέρου, ο χώρος τόν όποιο αυτές πρέπει να κατακτήσουν μετασχηματίζοντάς τον ριζικά (κατ' άναλογία μέ τή λενινιστική αντίληψη για τό κράτος). Η φιλοσοφία είναι τό πεδίο όπου οι νέες μορφές σκέψης είναι εκ προοιμίου άδύνατες, αλλά και τό πεδίο όπου είναι ύποχρεωμένες να έγγραφούν, να συγκρουστούν και να κατισχύσουν, εάν θέλουν να υπάρξουν. Στο πλαίσιο τής φιλοσοφίας ως έχει, μέ όλες τίς αξιώσεις και τίς ψευδαισθήσεις της, αυτή ή επικράτηση είναι αδύνατη: ή μάχη αυτή μπορεί να κερδηθεί μόνο μέ τό «μετασχηματισμό τής φιλοσοφίας». ¹⁷ Τό όνομα αυτής τής έντασης είναι ή μαρξιστική φιλοσοφία – όχι πλέον μία άκόμα φιλοσοφία, αλλά μία νέα «φιλοσοφική πρακτική».

Τό γεγονός ότι στην έκβαση μιας πάλης (πάλης σε τελευταία άνάλυση ταξικής) έπαφίεται τό εάν ο μαρξισμός (όχι είναι, αλλά) γίνει νοητός ή νοήσιμος καταργεί εκ προοιμίου κάθε αντίληψη θεμελίωσης και έγγυήσεων, κάθε αντίληψη αυτοθεμελίωσης τής φιλοσοφίας ως του άνώτατου δικαστηρίου του Λόγου. Καταργεί εκ προοιμίου κάθε ιδέα πού θέλει τήν *πραγματικότητα* του κομμουνισμού και των κομμουνιστών να

υπάγεται στή δυνατότητά τους και τή φιλοσοφία υπέρτατο κριτή της τελευταίας. Αντιθέτως, είναι ή πραγματικότητα του κομμουνισμού που επιβάλλει τό φιλοσοφικό διακύβευμα της δυνατότητάς του: οί κομμουνιστές είναι αυτοί που δέν μπορούν παρά νά αναμετρηθούν μέ τό ερώτημα του «πώς είναι δυνατός ό κομμουνισμός». Τό τελευταίο είναι αναπόδραστο ακριβώς δυνάμει της ύπαρξης του κομμουνισμού και τών κομμουνιστών —όπως εξάλλου συνέβαινε μέ όλα τά διάσημα ανάλογα φιλοσοφικά ερωτήματα του παρελθόντος. Τό αναπόδραστο της μαρξιστικής φιλοσοφίας εδράζεται στή γεγονική και *de facto* ύπαρξη αυτής της πραγματικότητας και τών μορφών σκέψης που προϋποθέτει, εδράζεται στήν πρακτική ύπαρξη της μαρξιστικής φιλοσοφίας μέσα στα έργα του μαρξισμού.

Η εμπλοκή μεταξύ αναπόδραστου και αδύνατου περιγράφει μία ζωτική πάλη, τό διακύβευμα της οποίας είναι τό αδιανόητο ή μή του μαρξισμού. Είναι κυριολεκτικά ζωτικό για τό μαρξισμό νά αντιμετώπισει τό ερώτημα του «πώς είναι δυνατός ό μαρξισμός» — μόνο που πρέπει νά καταλάβουμε πλέον ότι αυτό δέν τίθεται μέ όρους θεμελιωτικούς ή υπερβατολογικούς, αλλά μέ όρους κοινωνικής σύγκρουσης. Εάν καταλαβαίνουμε τήν έννοια της ταξικής πάλης και τίς φιλοσοφικές επιπτώσεις της, θά διαπιστώσουμε πόσο ακατάλληλη είναι ή πρόσληψη αυτού του διακυβέυματος από τόν Η.Μ. και τή Β.Κ.: «όπως κάθε πραγματικό υποκειμένο που έχει ήδη συγκροτηθεί, ό κομμουνιστής φιλόσοφος θά έλεγε κι αυτός μία κατ' ουσίαν κυκλική ιστορία στον έαυτό του για τήν ανάδυσή του, μετασχηματίζοντας μέ τήν απάραμλλη μαεστρία του ζωντανού τίς συνθήκες ανάδυσής του σε άποτελέσματα της παρουσίας του», γράφουν οί δύο φίλοι (ή έμφαση από έμένα). Έγώ θά έλεγα ότι, πράγματι, οί συνθήκες ύπαρξης του κομμουνισμού συνυφαινονται μέ τά άποτελέσματα της ύπαρξης του, μόνο που αυτό δέν γίνεται στο πλαίσιο καμίας κυκλικής ιστορίας, αλλά στο πλαίσιο της ταξικής πάλης, όπου δέν είναι μόνο ή πάλη άποτέλεσμα της ύπαρξης (αυτό είναι τό εύκολο), αλλά κυρίως ή ύπαρξη είναι άείποτε άποτέλεσμα της πάλης. Στο πλαίσιο της φιλοσοφικής κατανόησης της πάλης τών τάξεων, οί «τάξεις» (ή, γενικότερα, οί κοινωνικές δυνάμεις, οί πόλοι της σύγκρουσης) δέν έπέχουν θέση ταυτοτήτων, όντοτήτων ή υποκειμένων που έχουν ήδη συγκροτηθεί και έν συνέχεια επιδίδονται στή μεταξύ τους πάλη, σαν ποδοσφαιρικές ομάδες, αλλά είναι όντότητες που συγκροτούνται και ανασυγκροτούνται διαρκώς στο πλαίσιο και υπό τήν πρωτοκαθεδρία της πάλης τους —*βαθμίδα της οποίας είναι και ή σκέψη, και άρα ή φιλοσοφία*. Ταξική πάλη, επαναλαμβάνουμε, σημαίνει πρωτοκαθεδρία της σύγκρουσης έναντι τών ταυτοτήτων: *pugnare idem est ac existere...*

Η μαρξιστική φιλοσοφία, λοιπόν, είναι αδύνατη και αναπόδραστη όσο υπάρχει ό μαρξισμός αλλά και για νά υπάρχει ό μαρξισμός. Έχουμε εδώ έν δράσει ένα

διπλό *απαράκαμπτο*: άφ' ενός, ή φιλοσοφία είναι *απαράκαμπτη* για τόν κομμουνισμό, ως αναπόσπαστη όψη του άγώνα του νά υπάρξει ως πολλαχώς συγκρουσιακή κοινωνική πραγματικότητα, ένω, άφ' έτέρου, ή ύπαρξη του κομμουνισμού ως συγχώνευσης ενός κινήματος και μιās επιστήμης είναι *απαράκαμπτη* για τή φιλοσοφία, για τόν ίδιο ακριβώς λόγο. Η γεγονική και *απαράκαμπτη* ύπαρξη του κομμουνισμού διέπει τήν *άμφίδρομη* έλξη, τόν *άμοιβαίο τροπισμό* του κομμουνισμού προς τή φιλοσοφία και *αντιστρόφως*, τήν ειδική φιλοσοφική *προνοματικότητα* του μαρξισμού, για τήν όποία *εξανίστανται* ή Β.Κ. και ό Η.Μ., *καθιστά* δηλαδή τόν κομμουνιστή *άείποτε φιλόσοφο* και τόν φιλόσοφο δυνάμει κομμουνιστή.

Και δύο λόγια για τήν τελική όμοβροντία της κριτικής του Η.Μ. και της Β.Κ., σύμφωνα μέ τήν όποία ή προβληματική που υπερασπίζομαι και από αυτές τίς σελίδες *έμφανίζει* τόν κομμουνιστή-φιλόσοφο ως τόν *πράκλητο* του γερμανικού ιδεαλισμού, ό όποιος θά *μπορέσει* *επιτέλους* «νά παραγάγει τή φιλοσοφία που θά λύσει τό πρόβλημα που άποτελεί προαπαιτούμενο της ύπαρξης του», αυτόν που θά «προκύψει ως συνέπεια ενός *έγκυρου συλλογισμού* που κάνει ό ίδιος», αυτόν που θά λύσει τό ζήτημα ζωής ή θανάτου γι' αυτή τή φιλοσοφική παράδοση: τήν *αυτοθεμελίωση* του φιλοσοφικού υποκειμένου. Ελάχιστα έχω νά πω εδώ. Είναι σίγουρα οί πιό ενδιαφέρουσες γραμμές του κειμένου τους, ένα μικρό υπαινικτικό φιλοσοφικό κείμενο, που *άξίζει* κανείς νά τό διαβάσει. Τό μόνο του *ελάττωμα* είναι ή παντελής *άστοχία* του ως προς τήν παρούσα συζήτηση, γιατί ακριβώς *βασίζεται* στις παραπάνω *σοβαρές παρανοήσεις*, και κυρίως στήν *αυθόρμητη παρανάγνωση* μιās συγκρουσιακής αντίληψης για τή φιλοσοφία μέ τούς όρους της φιλοσοφικής αυτοεργμίνευσης, στήν *παρανάγνωση* της φιλοσοφικής υποστήριξης μέ όρους φιλοσοφικής θεμελίωσης. Η *έστιαση* της κριτικής *μπορεί*, δικαίως και *όρθως*, νά περάσει από τή φιλοσοφική θεμελίωση του κομμουνιστή στήν *αυτοθεμελίωση* του κομμουνιστή φιλοσόφου ως φιλοσοφικού υποκειμένου, τό ερώτημα όμως είναι πόθεν *μάς προέκυψε* ή πρώτη. Η *όλη κίνηση* μοιάζει μέ *όρθό επιχείρημα* *βασισμένο* σε *λανθασμένες προκειμένες* ή, *άν προτιμάτε*, *πρόκειται* για ένα ενδιαφέρον παράδειγμα *άσυμφιλίωτης αντιδεαλιστικής πολεμικής* που *παρακινείται* από κάποια *υπόρρητα ιδεαλιστικά άνταντακλαστικά*. Αυτό όμως έχει ως συνέπεια οί γραμμές αυτές νά *μήν είναι άξιοποιήσιμες* στή συζήτηση γύρω από τήν *έπιμαχη προβληματική*, γιατί *άπλούστατα* δέν τήν *άφορούν*. Και εδώ φαίνεται *πράγματι* *σχετική* ή παρατήρηση του Βιτγκενστάιν: είναι σαν κάποια *παιδιά* νά *σακρώνουν* μία κριτική και μετά νά *ρωτούν* σε *ποιά προβληματική άπευθύνεται*. Λυπάμαι, αλλά σίγουρα *όχι* σε αυτήν στήν όποία *όνομαστικά* *άναφέρονται*.

1. Λ. Άλτουσέρ, «Γιά τόν Μάρξ καί τόν Φρόιντ», περιοδικό *Θέσεις* 35, Άθήνα 1991.

2. Α. Μπαλτάς - Γ. Φουρτούνης, *Ό Λουί Άλτουσέρ καί τό τέλος του κλασικού μαρξισμού*, Έκδόσεις Ό Πολίτης, Άθήνα 1994.

3. Έ. Μπαλιμπάρ, «Σώπαινε άκόμα Άλτουσέρ», *Ό Πολίτης* 98, Άθήνα 1989.

4. Α. Μπαλτάς - Γ. Φουρτούνης, όπ.π. Η συχνή άναφορά σέ αυτό τό κείμενο άποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στό νά υπενθυμίσει ότι πολλές άπό τίς υπό συζήτηση θέσεις είναι έδώ καί καιρό δημοσιοποιημένες καί σχολιασμένες. Φαίνεται πώς τότε διέλαθαν τής προσοχής τής Β.Κ. καί του Η.Μ.

5. Δέν έχουμε δεί ποτέ, επί παραδείγματι, έναν μαρξιστή άστό πολιτικό. Άντιθέτως, ή έννοια μαρξιστής είναι κατά βάσιν συνεκατή μέ τήν έννοια κομμουνιστής (πάλη αυτή ή «συγχώνευση»).

6. Σχετικό έν προκειμένο είναι τό όλο πρόβλημα πού θέτει ή έγγραφή στην δραματική σημαία του κομμουνισμού τής «δικτατορίας του προλεταριάτου», ένα έξαιρετι-

κά γόνιμο πρόβλημα πού έχει πλέον θαφτεί κάτω άπό τή συντριπτική πίεση τής στρατηγικής ήττας, του θεωρητικού κενού καί τής πολιτικής εύπρέπειας.

7. Λ. Άλτουσέρ, «Γιά τόν Μάρξ καί τόν Φρόιντ», περιοδικό *Θέσεις* 35, Άθήνα 1991.

8. Λ. Άλτουσέρ, όπ.π.

9. Για τήν έλλειψη επικοινωνίας άνάμεσα στην έν λόγω παράδοση καί τήν κυρίαρχη άγγλοσαξονική, βλ. Ντ. Λεκούρ, «Μαρξισμός καί έπιστημολογία», μτφρ. Βάσως Κιντή, *Ό Πολίτης* 66, 1984.

10. Μ. Pecheux - Ε. Balibar, «Γιά τήν έννοια τής έπιστημολογικής τομής», *Ό Πολίτης* 30, 1979.

11. Όπ.π.

12. Βλ. επ' αυτού Α. Μπαλτάς - Γ. Φουρτούνης, όπ.π.

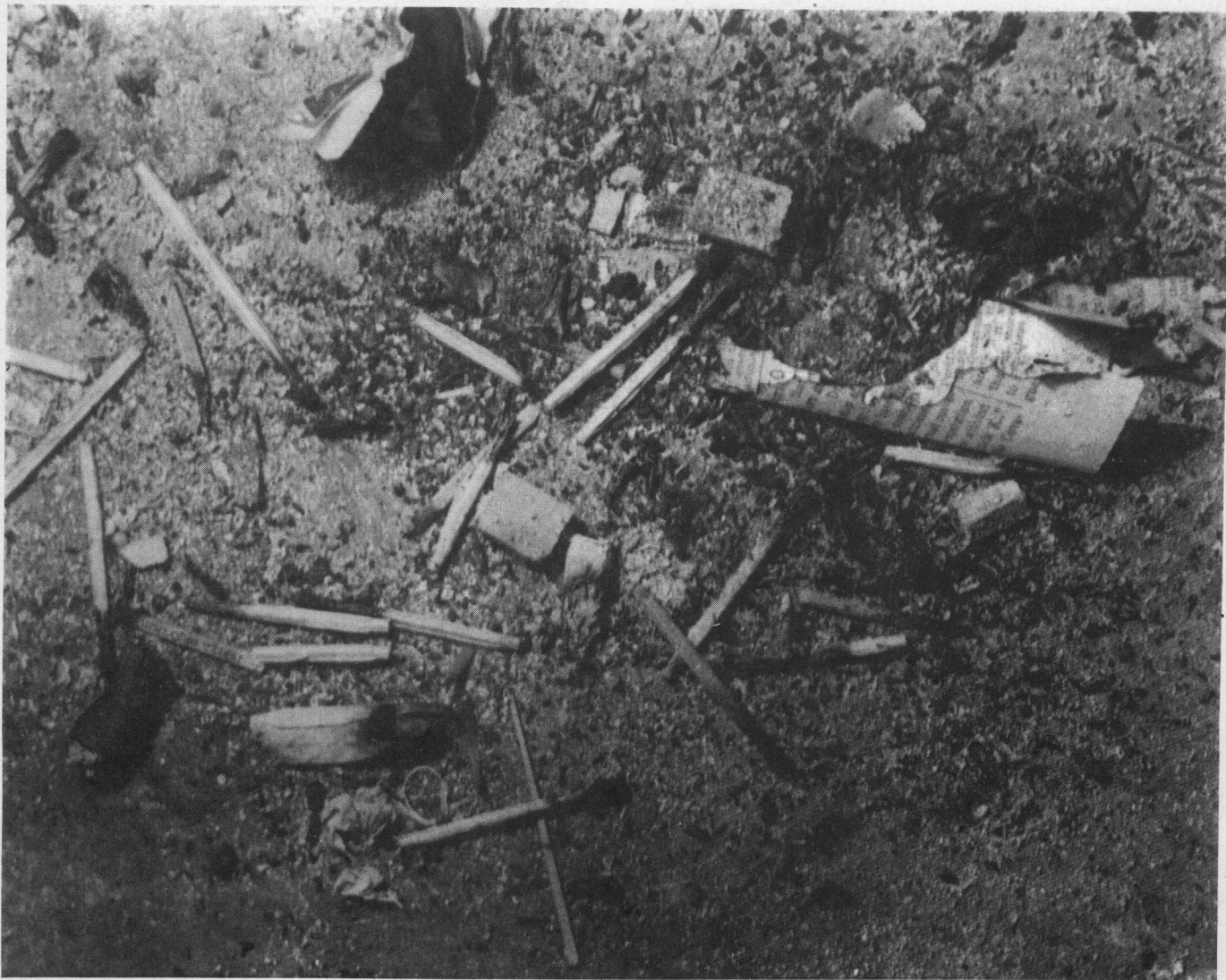
13. Λ. Άλτουσέρ, *Φιλοσοφικά*, Έκδόσεις Ό Πολίτης, Άθήνα 1994.

14. Όπ.π.

15. Λ. Άλτουσέρ, «Γιά τόν Μάρξ καί τόν Φρόιντ», όπ.

16. Λ. Άλτουσέρ, *Φιλοσοφικά*, όπ.π.

17. Η διατύπωση παραπέμπει στό όμότιτλο κείμενο του Άλτουσέρ (Έκδόσεις Ό Πολίτης, Άθήνα 1992).

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

του Σπύρου Μοσχονά

Ronald Wardhaugh, *Proper English: Myths and Misunderstanding about Language* (Τά σωστά αγγλικά: Μύθοι και παρανοήσεις για τη γλώσσα). Blackwell, Ώξφόρδη 1999. ό. + 197.

Τό βιβλίον του Καναδοῦ γλωσσολόγου Ρόναντ Γουάρντχογκ ἀσχολεῖται κυρίως μέ τό ἀκόλουθον ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατόν τόσο πολλοί καί τόσο ἀξιόλογοι ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, σέ τόσο διαφορετικές ἐποχές, μέ διακηρυγμένη αὐτοπεποίθηση καί ἀμείωτη ἔνταση, νά ἐκφράζουν τόσο ἀνόητες, παράλογες, ἀντιφατικές ἀπόψεις γιά τή γλώσσα; Τό ἐρώτημα αὐτό εἶναι κάθε ἄλλο παρά ρητορικό καί ἡ ὁποία ὑπερβολή στή διατύπωσή του ὀφείλεται στόν σχολιαστή καί ὄχι στόν συγγραφέα. «Οἱ ἀπόψεις μας γιά τή γλώσσα», διαβεβαιώνει ὁ Γουάρντχογκ, «εἶναι συγκεχυμένες καί ἀνορθολογικές. Χαρακτηρίζονται ἀπό μηδαμινή ἤ ἐλάχιστη λογική συνέπεια. Ὅμως, ἡ σύγχυση αὐτή καί ὁ παραλογισμός εἶναι φαινόμενα πού ἔχουν τέτοια διάδοση καί ἀσκοῦν τόσο ἐπίδραση πᾶντα μας ὥστε ὀφείλουμε νά προσπαθήσουμε νά τά καταλάβουμε. Εἶναι μέρος τοῦ πολιτισμοῦ μας καί δέν πρόκειται νά ἐξαφανιστοῦν μονομᾶς».

Προκειμένου ν' «ἀπομυθοποιήει» τίς διαδεδομένες περί γλώσσας ἀπόψεις ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται μέ τή μεγάλη «παράδοση παραπόνων»¹ πού συνεχίζεται ὡς τίς μέρες μας μέ βιβλία κινδυνολογικοῦ περιεχομένου, ὀδηγούς «σωστῆς χρήσης» καί πληθώρα ἐπιστολῶν πού στέλνουν «ἀγανακτισμένοι» ἀναγνώστες στίς ἐφημερίδες σχετικά μέ τά λάθη στή χρήση τῆς ἀγγλικῆς καί τοῦς κινδύνους πού ὑποτίθεται πῶς ἀντιμετωπίζει ἡ πανίσχυρη αὐτή παγκόσμια γλώσσα. Ὁ συγγραφέας ἐξιστορεῖ μέ ἀδίαστο ὕφος τίς ἀντιλήψεις πού κατά καιρούς κυριάρχησαν σέ σχέση μέ τή «φύση καί τή θέση» τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας ἀπό τόν 16^ο αἰ. κ.έ. Ἡ ἐξιστόρηση αὐτή συντίθεται ἀπό συνοπτικές ἀλλά πολύ καλά πληροφορημένες καί ἐξαίρετα ἰσορροπημένες ἐπισκοπήσεις τῆς ἱστορίας, πρῶτον, τῆς ἀγγλικῆς (ἤ, σωστότερα, ἀγγλοαμερικανικῆς, ἐνίοτε καί τῆς γαλλικῆς) γραμματικῆς καί λεξικογραφίας, δεύτερον, τῆς ἀγγλικῆς γλωσσικῆς ἐκπαίδευσης, τρίτον, τῆς ἀγγλικῆς τυπογραφίας καί τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀλφαριθμητισμοῦ. Ἐχοντας ἐκθέσει στήν ἱστορική τους συνέχεια τίς «γλωσσικές μυθολογίες» πού περιβάλλουν τή χρήση τῆς ἀγγλικῆς ἀλλά καί τῶν περισσότερων γλωσσῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου, τό βιβλίον καταλήγει παρουσιάζοντας τά «ἀπομυθοποιητικά» πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς

γλώσσας ἀλλά καί τήν ἀποτυχία τῆς νεότερης γλωσσολογίας νά παρέμβει οὐσιαστικά στή γλωσσική καί γλωσσολογική ἐκπαίδευση. Προσιτός στόν «μῆ εἰδικό» ἤ «μέσο» ἀναγνώστη, ὁ Γ. μάς δίνει σελίδες γραμμένες ἀνεπιτήδευτα, μέ εἰλικρίνεια – συχνά εἰρωνεύεται τά δικά του γλωσσικά «λάθη» –, χιοῦμορ καί ἀπλότητα, σελίδες ἀπό τίς ὁποῖες λείπουν μόνο οἱ λεπτομερεῖς παραπομπές στό πλούσιο ἱστοριογραφικό ὕλικό πού ὁ συγγραφέας λαμβάνει ὑπόψη του.

Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης θά ἐπισημάνει πολλές ὁμοιότητες καί ἐλάχιστες διαφορές μεταξύ τῶν ἀντιλήψεων πού ἐκθέτει ὁ Γ. καί αὐτῶν πού ἐκφράζονται τά τελευταῖα χρόνια στόν τόπο μας σχετικά μέ τήν ἑλληνική γλώσσα. Εἶναι σημαντικό, κατ' ἀρχάς, ν' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ σχετική μέ τή γλώσσα ἐπιστολογραφία στίς ἐφημερίδες, ἡ ὁποία τραβάει τήν προσοχή τῶν ἐρευνητῶν ὀλοένα καί περισσότερο τά τελευταῖα χρόνια, δέν εἶναι ἀποκλειστικά ἑλληνικό φαινόμενο². Ἡ ἄποψη ὅτι ἡ γλώσσα «παρακμάζει», «φθεῖρεται», «φτωχαίνει», «κακοποιεῖται» δέν ἐκφράζεται μόνο στά Γράμματα Ἀναγνωστῶν τῆς Καθημερινῆς καί στίς Ἐπιστολές πρὸς τό Βῆμα, δέν προβάλλεται μόνο γιά τά ἑλληνικά, μιά γλώσσα «μικρή», ὑποτίθεται, καί «ἀδύναμη» ἢ ἴδια ἄποψη, καί ἴσως μέ μεγαλύτερη ἔνταση, διατυπώνεται ἀπό πολλούς ἐπιστολογράφους καί ἐπιφυλλιδογράφους σέ μεγάλες ἀγγλόφωνες ἐφημερίδες γιά τήν κυρίαρχη ἀγγλική (ἢ ἀμερικανική) γλώσσα. Ἡ ἐπικαλούμενη αἰτιολογία βεβαίως διαφέρει: ἡ ἑλληνική θεωρεῖται ὅτι ἀπειλεῖται κυρίως ἀπό τήν ἀνεξέλεγκτη ἐπίδραση τῆς ἀγγλικῆς, τό λεξιλόγιο καί τοῦς ἐκφραστικούς τρόπους τῆς ὁποίας ἀπερίσκεπτα δανεῖζεται· οἱ ἀγγλόφωνοι, ἀντιθέτως, θεωροῦν ὅτι ἡ ἀγγλική ἀπειλεῖται ἐπειδή ἀπομακρύνεται ἀπό κάποιο ἰδεατό πρότυπο· ἀπειλή γιά τήν ἀγγλική γλώσσα εἶναι ἡ ἐξασθένηση τῆς ἴδιας τῆς «πρότοτυπης ἀγγλικῆς» (Standard English), ἐνῶ ὁ δανεισμός ἀπό ἄλλες γλώσσες γίνεται – καί ἀνεκαθεν γινόταν – ἀντιληπτός μᾶλλον ὡς τρόπος ἐμπλουτισμοῦ καί ἀνανέωσης τοῦ λεξιλογίου, ἂν ὄχι καί ὡς τρόπος διατήρησης τῆς κυριαρχίας τῆς ἀγγλικῆς ὡς διεθνοῦς lingua franca. Πάντως, ἂν αὐτό τό φαινόμενο «ἐκφρασης παραπόνων καί ἀνησυχίας» γιά τή χρήση τῆς γλώσσας εἶναι κοινό καί γιά τίς «ἰσχυρές» καί γιά τίς «ἀσθενεῖς» γλώσσες καί γιά τίς «δανειστρίες» καί γιά τίς «δανειζόμενες», αἰτιολογία του δέν μπορεῖ νά εἶναι ἡ

υποτιθέμενη «ίσχύς» ούτε μέτρο του ή πραγματική διάδοση των γλωσσών. Τό φαινόμενο είναι πίο διαδεδομένο από τή διάδοση οποιασδήποτε γλώσσας.

Ἄλλωστε, οἱ ἀπόψεις στίς ὁποῖες ἀσκεῖ κριτική ὁ Γ. ἐνορχηστρώνονται παντοῦ, πάντα πάνω σέ κοινά μοτίβα. Ἡ ἀντίληψη ὅτι γίνεται *κακή χρήση τῆς γλώσσας* συνδέεται ἄρρηκτα μέ τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα «φθείρεται» καί «παρακμάζει» ὅτι οἱ παλαιότερες μορφές τῆς γλώσσας εἶναι καί σωστότερες, πλάνη πού ἀναγκαστικά συμβαδίζει μέ μιάν ἐξιδανικευμένη ἀντίληψη γιά τό γλωσσικό παρελθόν. Κοινή στάση ὅσων «ἀνησυχούν» γιά τή γλώσσα εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς γλωσσικῆς ποικιλίας, ἡ ἀδυναμία τους νά καταλάβουν, ὅπως τό θέτει ὁ Γ. ὅτι «ἡ ὀρθότητα εἶναι ἔννοια σχετική». Οἱ περισσότεροί ταυτίζουν συνήθως τή γλώσσα μέ τόν γραπτό λόγο· ὁ προφορικός δέν τούς ἐνδιαφέρει καί τούς ἀπασχολεῖ μόνο στό βαθμό πού δέν συμμορφώνεται μέ τά πρότυπα τοῦ γραπτοῦ. Κοινή προσπάθειά τους ἡ ἀντίσταση στή γλωσσική ἀλλαγῆ, ἀντίσταση πού ἐπιτυγχάνεται μέ τήν καθιέρωση «πρότυπων», κυρίως γιά τό γραπτό λόγο. Τέτοια πρότυπα ἀποσκοποῦν στήν ἀνάδειξη αὐτοῦ πού συχνά γίνεται ἀντιληπτό ὡς *ιδιοσυγκρασία μιᾶς γλώσσας*: ἄς θυμηθοῦμε τό «l'esprit en chaque langue» τοῦ Ρουσσώ· ὑπάρχει, ὑποτίθεται, ἕνα «πνεῦμα τῆς γλώσσας», πού συνήθως ταυτίζεται μέ τό «πνεῦμα τοῦ ἔθνους», καί οἱ ὀμιλητές – ἀκριβέστερα: οἱ λογοτέχνες – ὀφείλουν ν' ἀναδείξουν» καί νά «καλλιεργήσουν» τό πνεῦμα αὐτό, τό ὁποῖο ἐγγυᾶται τή «μοναδικότητα» γλώσσας καί φυλῆς καί, σέ ἀκραίες περιπτώσεις, τήν «ἀνωτερότητα» καί τό «μεγαλεῖο» τους. Οἱ ἀντίληψεις αὐτές εἶναι κοινοί τόποι· κάθε λαός ἔχει ἐκπροσώπους πού ἐξαίρουν τή μοναδικότητα τῆς γλώσσας του, θεωροῦν ὅτι καλλιεργοῦν τό ἐξαιρετο πνεῦμα τῆς καί θέλουν νά τήν ἀναδείξουν σέ σχέση μέ γλώσσες πού τίς ἀντιλαμβάνονται ὡς «βάρβαρες» ἢ καί ἐχθρικές. Ἡ συγκριτική προοπτική ἀναδεικνύει τή σχετικότητα αὐτῶν τῶν πεποιθήσεων.

Προϋπόθεση αὐτῶν τῶν πεποιθήσεων, ἀλλά καί τῆς καθαριστικῆς πρακτικῆς μέ τήν ὁποία ἐκδηλώνονται, εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι μόνο ἕνα ἄθροισμα, ἕνας «θησαυρός» λέξεων καί (στερεότυπων) ἐκφράσεων. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, πού παραγνωρίζει ὅ,τι ἀκριβῶς ἡ νεότερη γλωσσολογία θεωρεῖ σημαντικότερο σέ κάθε γλώσσα, δηλ. τό σύστημα τῶν συντακτικῶν - γραμματικῶν τῆς κανόνων, ἐξηγεῖ πάντως τήν *αὐθεντία τῶν λεξικῶν*. Τά λεξικά εἶναι γιά τούς περισσότερους κατάλογοι ἱεροί καί ἀμετάβλητοι, οἱ μόνοι ρυθμιστές τῆς «σωστής» χρήσης, τά νομολόγια τῶν γλωσσῶν πού κανονίζουν τί πρέπει καί τί δέν πρέπει νά λέγεται. Ὁ θόρυβος πού ξεσήκωσε ἡ καταγραφή ὀρισμένων «ἀπρεπῶν» χρήσεων στό λεξικό τοῦ Γ. Μπαμπινιώτη ἐπιβεβαιώνει αὐτή τή νοοτροπία ἱεροποίησης τῶν λεξικῶν: τά λεξικά δέν ἐπιτρέπεται νά καταγράφουν τό ἀπρεπές, τό αἰσχρό, τό

βέβηλο· δέν μποροῦν νά λένε ὅ,τι δέν λέγεται. (Ὁ Γ. ἀφηγεῖται τό ἀκόλουθο ἐπεισόδιο: ὅταν κάποτε μιᾶ κυρία συνεχάρη τόν μεγάλο λεξικογράφο τῆς ἀγγλικῆς Samuel Johnson ἐπειδή δέν εἶχε συμπεριλάβει «αἰσχρές» λέξεις στό λεξικό του, ἐκεῖνος τῆς ἀπάντησε ὅτι αὐτό μποροῦσε νά τό ξέρει μόνο ἐάν προηγουμένως εἶχε ἀναζητήσει τίς λέξεις αὐτές στό λεξικό).

Ἄθνη στή χρήση τῆς γλώσσας μας τιτλοφορεῖται ἕνας δίτομος ὁδηγός γιά τή «σωστή» χρήση τῆς ἐλληνικῆς. Τέτοιοι ὁδηγοί ἀσχολοῦνται μόνο μέ ὅ,τι γίνεται ἀντιληπτό ὡς γλωσσική παθολογία καί ἀφοροῦν πάντα ἕνα μικρό σύνολο «λαθῶν», κυρίως τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ὅπως γράφει ὁ Γ.: «Ἐπιβάλλουν λίγους αὐθαίρετους κανόνες πού πρέπει ὅλοι νά ἐφαρμόζουμε ἂν δέν θέλουμε νά ὑποστοῦμε τίς κοινωνικές συνέπειες. Οἱ κανόνες αὐτοί γίνονται ἡ «γραμματική» μέ τήν ὁποία ἀποκλειστικά ἀσχολοῦμαστε ἐνῶ παραγνωρίζονται ἐντελῶς οἱ πάμπολλοι ἀδιαμφισβήτητοι κανόνες πού ἀκολουθοῦμε ὅλοι». Ὅταν γίνονται αὐτά τά ὑποτιθέμενα «λάθη», θεωρεῖται ὅτι ἡ γλώσσα ἀπειλεῖται, φθείρεται, παρακμάζει κλπ. Καί τί εἶδους λάθη εἶναι αὐτά; Θεωρεῖται, π.χ., λάθος νά λέμε «ἀποφασίζω ὅτι» ἀντί γιά «ἀποφασίζω νά», κι ἄς ἔχει καθιερωθεῖ μέ ἰδιαίχουσα σημασιολογική ἀπόχρωση ἡ πρώτη ἐκφραση. Νά μή λέμε «δουλεύω σάν καθηγητής» ἀλλά «ὡς καθηγητής», γιατί «τό «ὡς» ἀποδίδει ἰδιότητα ἐνῶ τό «σάν» χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικά γιά σύγκριση» – παρ' ὅλο πού ἡ κοινή χρήση δέν σέβεται αὐτή τή διάκριση. Νά μή λέμε «στά πλαίσια» ἀλλά «στό πλαίσιο», πού εἶναι, ὑποτίθεται, λογικότερο, κι ἄς ἔχει καθιερωθεῖ ἡ πρώτη ἐκφραση. Νά μή λέμε «τό ἀρχεῖο ἐπεξεργάζεται ἀπό τόν ὑπολογιστή» γιατί «τό ρῆμα «ἐπεξεργάζομαι» ἔχει μέν ἐνεργητική σημασία ἀλλ' ἔχει «ἀποθέσει» τήν ἐνεργητική του μορφολογία», παρ' ὅλο πού ἡ λανθασμένη χρήση τοῦ ρήματος αὐτήν ἀκριβῶς τήν «ἀνωμαλία» θέλει νά διορθώσει. Νά προφέρουμε «δῆ-λόγος», καί ὄχι «δῆ-λογος» γιατί τό τελευταῖο εἶναι «κακόηχο», παρ' ὅλο πού ἀκούγεται ὀλοένα καί περισσότερο καί ὑπακούει σέ ἐπιταγές τοῦ φωνολογικοῦ συστήματος. Νά ἀποφεύγουμε τίς «ἐξαγγελτικές ὀνομαστικές» (Ὁ Γιάννης, τόν εἶδα χτές), γιατί εἶναι «ἀσύντακτες», ἐνῶ ἡ «ἀσυνταξία» ἀκριβῶς ὀρίζει τί εἶναι ἐξαγγελτική ὀνομαστική. Μποροῦμε νά προσθέσουμε ἀρκετές παρόμοιες ἐπισημάνσεις, ἀλλά πάντως ὄχι πολλές. Αὐτό πού ὁ Γουώρντχογκ μᾶς καλεῖ νά συνειδητοποιήσουμε εἶναι ὅτι τό σύνολο αὐτῶν τῶν ἐπισημάνσεων δέν ἀποτελεῖ μιᾶ γραμματική τῆς ἐλληνικῆς, ὅπως τό σύνολο παρόμοιων ἐπισημάνσεων γιά τά ἀγγλικά δέν συγκροτεῖ γραμματική τῆς ἀγγλικῆς. Ὁ στιγματισμός παρόμοιων λαθῶν καί «λαθῶν» ἀποτελεῖ ἴσως ἕναν ὁδηγό «εὐπρεποῦς» χρήσης, κάτι σάν τους ὁδηγούς κόσμας συμπεριφορᾶς γιά δεσποινίδες ἢ ὁμοτράπεζους, ἕνα εἶδος

γλωσσικής ήθικης – αλλά πάντως όχι γραμματική. Γραμματική είναι περισσότερο τά όσα παραλείπουν αυτοί οι όδηγοί παρά τά όσα έπισημαίνουν. Έπιπλέον, οι έπισημάνσεις τους έχουν στόχο νά διορθώσουν χρήσεις οι οποίες, καλώς ή κακώς, μοιάζουν νά έχουν καθιερωθεί ή έχουν πάντως κάποια αίτιολογία, έξυπηρετούν κάποια επικοινωνιακή λειτουργία ή υπακούουν σέ κάποιες «διορθωτικές» τάσεις ή κανόνες – και «λανθασμένοι» κανόνες δέν υπάρχουν. Ο καθαριστής άρνείται σ' αυτές τίς χρήσεις τή μόνη λογική πού διεκδικούν, τή λογική τής καθιέρωσης – πού όμως είναι και ή μόνη λογική τής γλώσσας.

Οί όδηγοί αυτοί, καθώς και όλες οι ρυθμιστικές γραμματικές πού χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση, έχουν στόχο τήν καθιέρωση προτύπων για τή γλώσσα, τή δημιουργία μιās γλωσσικής ποικιλίας (μιās γραφολέκτου, κατά κανόνα) πού συνήθως ονομάζεται «πρότυπη» ή «κοινή» και ή οποία έξυπηρετεί κυρίως τίς ανάγκες τής διοίκησης και τής, κάθε άλλο παρά ουδέτερης, εκπαίδευσης. Ο Γουόρντχογκ μιās προειδοποιεί ότι είναι λάθος νά θεωρούμε αυτή τήν «πρότυπη» ή «κοινή» ποικιλία ως ένα αποκλειστικά γλωσσικό μόρφωμα: σέ μεγάλο βαθμό δέν είναι παρά ένα σύνολο προδιαγραφών και προγραφών για τή «σωστή χρήση». Παρά και ίσως χάρι στον έντονα «πολεμικό» χαρακτήρα πού ενίοτε αποκτούν οι καθαριστικές αντίληψεις για τήν Standard English, υπάρχει πλέον μιā διαμορφωμένη αντίληψη τής Πρότυπης Άγγλικής. Καθοριστικός για τή διαμόρφωση τής αντίληψης αυτής είναι ο ρόλος τής εκπαίδευσης. Καθοριστική είναι επίσης ή τεράστια παράδοση διδασκαλίας τής άγγλικής ως ξένης γλώσσας (ο ^, προφανώς θεωρώντας δεδομένη τήν τεράστια διάδοση τής άγγλικής, δέν φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται τή σημασία πού έχει για τήν τυποποίηση μιās γλώσσας ή διδασκαλία της σέ άλλόγλωσσους). Δέν είναι στον ίδιο βαθμό παγιωμένη ή αντίληψη για τήν κοινή νέα έλληνική, τήν «Πρότυπη Έλληνική». Η ίδια ή «στατική πράξη» τής Κοινής Νέας Έλληνικής, πού αναγνωρίζει ότι δημοτική και καθαρεύουσα μπορούν νά συνυπάρξουν εντός τής «ίδιας» γλώσσας, τής «Κοινής», είναι πολύ πρόσφατη, γέννημα των τελευταίων μόλις δεκαετιών. Αισθανόμαστε ακόμα τήν ένταση πού δημιουργεί αυτή ή συνύπαρξη. Τά λεξικά του Έ. Κριαρά, του Γ. Μπαμπινιώτη και του Ίδρυματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη διαφέρουν, μεταξύ άλλων, ως προς τό βαθμό άνοχής πού δείχνουν στά «λόγια» στοιχεία τής γλώσσας. Γραμματικές όπως του Ά. Τσοπανάκη (*Νεοελληνική Γραμματική*, Έστία, Άθήνα 1994) και των D. Holton, P. Mackridge και Eι. Φιλιππάκη - Warburton (*Greek*, Routledge, London 1997) δέν υιοθετούν άπλως διαφορετικές έπιστημονικές άφετηρίες υιοθετούν και διαφορετικά *ιδεολογικά πρότυπα* για τό τί και πώς είναι ή κοινή νεοελληνική γλώσσα. Όμως, μιā «κοι-

νή» ή «πρότυπη» γλώσσα, όπως έπισημαίνει ο W., «είναι πάντα ένα ιδεώδες πού οι άνθρωποι έχουν για τή γλώσσα, μιā όμοιογενποιημένη και τεχνητή κατασκευή». Η κατασκευή αυτή νομοθετείται κυρίως από φιλόλογους και γλωσσολόγους και υποστηρίζεται κυρίως από τους επαγγελματίες τής γραφής – συγγραφείς, διορθωτές, εκδότες, παιδαγωγούς. Σκοπός τής είναι νά δεσμεύσει όλους τους υπολοίπους.

Για τή δημιουργία αυτής τής δέσμευσης κυρίαρχος είναι, πιστεύουμε, ο ρόλος των «πνευματικών» έλίτ. Οι άπόψεις των «άνθρώπων των γραμμάτων και του πνεύματος», τίς οποίες ο Γ., επιδιώκει νά ελέγξει, δέν είναι, κατά τή γνώμη μας, «προσωπικές», μέ τήν αυστηρή έννοια του όρου. Γι' αυτό άλλωστε παρουσιάζουν τέτοιες όμοιότητες σέ όποια γλωσσική κοινότητα και νά εκφράζονται. Υπάρχει *συλλογικότητα* σ' αυτές τίς άπόψεις, όπως ακριβώς συλλογική επιβάλλεται νά είναι ή χρήση τής κοινής γλώσσας τήν όποια άφορούν. Οι έλίτ έξασφαλίζουν αυτή τή συλλογικότητα. Άποτελούν τή γλωσσική μας άριστοκρατία. Έπωμίζονται συχνά τό ρόλο του «υποτιμητή τής καθομιλουμένης» και λειτουργούν, όπως εύστοχα έπισημαίνει ο Γ., σαν ένα είδος «γλωσσικής χωροφυλακής». Ίσως όμως ή σημαντικότερη λειτουργία τής έλίτ δέν είναι τόσο του «χωροφύλακα» ή του «ποποτηρητή» ο κύριος ρόλος της είναι νά *έκλογικεύει* τίς τρέχουσες αντίληψεις για τή γλώσσα και νά τίς νομιμοποιεί προσδίνοντάς τους τό κύρος πού τους είναι άπαραίτητο για νά έξαπλωθούν σέ ευρύτερα στρώματα.³ Οι «άνθρωποι των γραμμάτων» άσχολούνται, βέβαια, κυρίως μέ τίς ανάγκες τής γραφολέκτου. Οι γλωσσολόγοι ανάμεσά τους ξεχωρίζουν μέ τό κύρος τους πού προσδίδει βαρύτητα στίς ρυθμιστικές τους επεμβάσεις. Ο ιδιαίτερος ρόλος των δημοσιογράφων και των μέσων είναι νά δημιουργούν, εύκαιριακά, επικοινωνιακά έπεισόδια, «ήθικούς πανικούς», όπως άποκαλούνται από τους επικοινωνιολόγους, γύρω από «γλωσσικά» ζητήματα.⁴ Θά δούμε έτσι συχνά τον τύπο ν' άσχολείται επί έβδομάδες ολόκληρες μέ τά «ανάρμιστα» έρμηνεύματα στο λεξικό του Μπαμπινιώτη, νά «μάχεται» ένάντια στην πρόταση για περιορισμό των γλωσσών έργασίας στά όργανα τής Εύρωπαϊκής Ένωσης (πρόταση Λαμασσού), μέ τήν όποια οι «δάσβαροι» έταίροι μας θέλησαν ν' αποκλείσουν τήν ένδοξη έλληνική μας γλώσσα, νά κατακεραυνώνει τή «λεξιπενία» των νέων, αλλά και τή «χυδαιότητα» εκφράσεών τους, ν' άσχολείται συνεχώς και άδιαλείπτως μέ τήν έπισήμανση γλωσσικών «λαθών».

Ο ήθικός πανικός πού προκαλείται γύρω από τέτοια ζητήματα δίνει τήν εύκαιρία στή γλωσσική μας άριστοκρατία νά εκφραστεί. Συνήθως οι άπόψεις της δέν έχουν λογική συνοχή και τά έπιχειρήματά της είναι «κυκλικά», όπως θά τά χαρακτηρίζαν ο Γ. και οι περισσότεροι γλωσσολόγοι. «Κυκλικά» μέ

ποιά έννοια; Όταν έντοπίζεται «λάθος», γίνεται επίκληση κάποιου «κανόνα», αλλά ο κανόνας αυτός είναι συνήθως ad hoc, ισχύει μόνο αν θεωρήσουμε ότι αυτό που έπισημάνθηκε ως λάθος είναι πράγματι τέτοιο. Άλλωστε, συχνά γίνεται επίκληση κάποιου «ϊστορικού» κανόνα που ρύθμιζε παλαιότερη γλωσσική χρήση και δέν άφορα πλέον τό παρόν τής γλώσσας – ενός κανόνα δηλ. που είναι και πάλι, μέ συγχρονικά κριτήρια, ad hoc. Μέ άπλά λόγια, γλωσσικό λάθος είναι αυτό που θεωρείται τέτοιο από αυτούς που θεωρούν τόν έαυτό τους γλωσσικά άλάνθαστους. Η ίδια «κυκλικότητα» χαρακτηρίζει τίς διαδοδομένες άπόψεις για τή γλώσσα έν γενεί. Για τούς γλωσσολόγους δέν υπάρχουν φτωχές και πλούσιες γλώσσες, άνώτερες και κατώτερες, πρωτόγονες και πολιτισμένες. Σημασία λοιπόν δέν έχει τόσο γιατί μιά γλώσσα θεωρείται «άνώτερη», αλλά από ποιούς καλλιεργείται αυτή ή άντίληψη και για ποιούς λόγους. Αν άφαιρέσουμε από τίς άντίληψεις περί γλωσσικής άνωτερότητας τό σκληρό κέλυφος τών κοινοτοπιών που τίς περιβάλλει, άπομένει ένας και μοναδικός λόγος: μιά γλώσσα θεωρείται «άνώτερη» γιατί έτσι πιστεύει ή έγγραμματα ήλίτ αυτής τής γλώσσας. Γιατί θεωρείται «άνώτερη» ή άγγλική γλώσσα; Διότι – έτσι λέγεται συνήθως – είναι γλώσσα καλλιεργημένη, μπορεί νά εκφράσει τά πάντα, άφοϋ έχει δανειστεί λεξιλόγιο από πολλές γλώσσες, μιλιέται παγκοσμίως, έχει «άπλή και λογική γραμματική», προσφέρεται για άπλές και σαφείς διατυπώσεις. Και γιατί θεωρείται «άνώτερη» ή έλληνική γλώσσα; Διότι – έτσι λέγεται συνήθως – ή έλληνική έχει μεγάλη ιστορία, χρησιμοποιήθηκε πρώτη για νά εκφράσει άφηρημένες φιλοσοφικές έννοιες, έχει – αυτή κυρίως – «λογική γραμματική», «είναι ώραία και πλούσια». Κοινοτοπίες, θά πεί κανείς, αλλά ένίστε διατυπώνονται μέ όχι και τόσο κοινότοπο τρόπο. Νά πώς μιλάει ο Όδ. Έλύτης για τήν έλληνική ορθογραφία και γραμματική:

«Η πολυαιώνια παρουσία του έλληνισμού πάνω στα δάθε ή εκείθε του Αιγαίου χρώματα έφτασε νά καθιερώσει μάν ορθογραφία, όπου τό κάθε ώμέγα, τό κάθε ύψιλον, ή κάθε όξεία, ή κάθε ύπογεγραμμένη δέν είναι παρά ένας κολπίσκος, μιά κατωφέρεια, μιά κάθετη βράχου πάνω σέ μιά καμπύλη πρύμνας πλεούμενου, κυματιστοί άμπελώνες, υπέρθυρα έκκλησιών... [Η έλληνική] είναι μιά γλώσσα μέ πολύ άυστηρή γραμματική, που τήν έφκιασε μόνος του ο λαός, από τήν έποχή που δέν πήγαινε άκόμη σχολείο. Και τήν τήρησε μέ θρησκευτική προσήλωση κι άντοχή άξιοθαύμαστη μέσα στις πιό δυσμενείς ένκατονιατίες».

Τί μπορεί ν' άντιτάξει κανείς σέ τέτοιες άπόψεις; Τίποτα. Θά μπορούσε, βέβαια, νά ισχυριστεί, όπως τό έπιχειρεί ο Γουώρντχογκ σέ σχέση μέ παρόμοιες άπόψεις για τά άγγλικά, ότι ο Έλύτης ταυτίζει

γλώσσα και γραφή, ότι δίνει ύπερβολική έμφαση στην ιστορία τής γλώσσας, ότι κάθε γραμματική, οποιασδήποτε γλώσσας, είναι «άυστηρή», άλλως δέν θά ύπηρεχε επικοινωνία, ότι κάθε λαός «φτιάχνει μόνος του» τή γλώσσα του και κάθε γλώσσα έχει ιστορία, «τί μεγάλη τί μικρή», ότι ή ορθογραφία τέλος πάντων δέν ρυθμίζεται από τόν λαό. Και λοιπόν; Η ισχύς του «έπιχειρήματος» του Έλύτη βρίζεται άλλου και μένει, φοβούμαι, άνεπηρέαστη από «λογικά» άντεπιχειρήματα. Η διατύπωση του ποιητή είναι ισχυρή άκριδώς επειδή δέν άποτελεί έπιχειρήμα. Άντλεί τή δύναμή της όχι από τή λογική αλλά από τίς ποιητικές εικόνες που επικαλείται. Άντλεί επίσης τή δύναμή της από τήν όμοθυμία όσων άποδέχονται αυτές τίς ποιητικές μεταφορές σέ σχέση μέ τή γραμματική και τήν ορθογραφία. Και βέβαια, έμμέσως, άντλεί τή δύναμή της από τό γεγονός ότι τίς άπόψεις αυτές τίς εκφράζει ο ίδιος ο Έλύτης, ένα καταξιωμένο και «άπρόσβλητο» μέλος τής πνευματικής μας ήλίτ. Η «κυκλικότητα» λοιπόν, ο ταυτολογικός χαρακτήρας παρόμοιων έπιχειρημάτων, δέν μπορούν νά θεωρούνται τυχαία. Στην πραγματικότητα ή κυκλικότητα όρίζει τήν ίδια τή συνθήκη ένταξης στην ήλίτ: διότι για νά ένταχθείς στην ήλίτ πρέπει νά έπιδεικνύεις τή συμπεριφορά του «γλωσσικά μορφωμένου» και για νά θεωρείσαι «γλωσσικά μορφωμένος» πρέπει νά δέχεσαι τίς προδιαγραφές που ή ήλίτ έχει θέσει, δηλ. νά έχεις ένταχθεί σ' αυτήν.

Οι γλωσσολόγοι, μάς λέει ο Γ., δέν άσχολούνται συνήθως μ' αυτές τίς μυθολογικές άντιλήψεις για τή γλώσσα. Τίς θεωρούν εκ προοιμίου παράλογες – «άντιεπισημονικές» – και πιστεύουν ότι είναι μάταιη κάθε προσπάθεια άνασκειν τους.⁵ Ίσως ή άδυναμία του βιβλίου του Γ. έγκειται στο ό τι άσχολείται ύπερβολικά μέ τή λογική άνασκειν αυτών τών άπόψεων, λησμονώντας άκριδώς ότι οι άπόψεις αυτές «είναι μέρος του πολιτισμού μας» δέν συγκροτούν έπιχειρήματα αλλά μυθολογίες που παρουσιάζονται ως γνωστικές και πολιτισμικές συμβάσεις, ως αυτόνοτες και άδιαμφισβήτητες παραδοχές για τή φύση τής γλώσσας – και ως τέτοιες άποκτοϋν χαρακτήρα δεσμευτικό. Είδαμε ότι είναι καθοριστικός ο ρόλος τών ήλίτ στη δημιουργία αυτής τής ευρύτερης δέσμευσης. Η πνευματική ήλίτ, κατά κάποιο τρόπο, εκδιάζει τή δέσμευσή μας επικαλούμενη αυτό που θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε σύνδρομο τής άναρχίας: αν οι «κανόνες» δέν δεσμεϋουν τούς πάντες, ή γλωσσική χρήση θά καταντήσει άναρχη. «Δέν μπορεί ο καθένας νά γράφει – και νά μιλά – όπως θέλει»: αυτό είναι τό σύνθημα κάθε ρυθμιστικής παρέμβασης στη γλώσσα.

Ο Γ. δείχνει πολύ πειστικά ότι οι ρυθμιστικές έπεμβάσεις στη γλώσσα άνταποκρίνονται σ' ένα «μεγάλο ψεύδος». Η γλωσσική χρήση δέν μπορεί νά είναι άναρχη διότι ύπακούει σέ γραμματικούς κανόν-

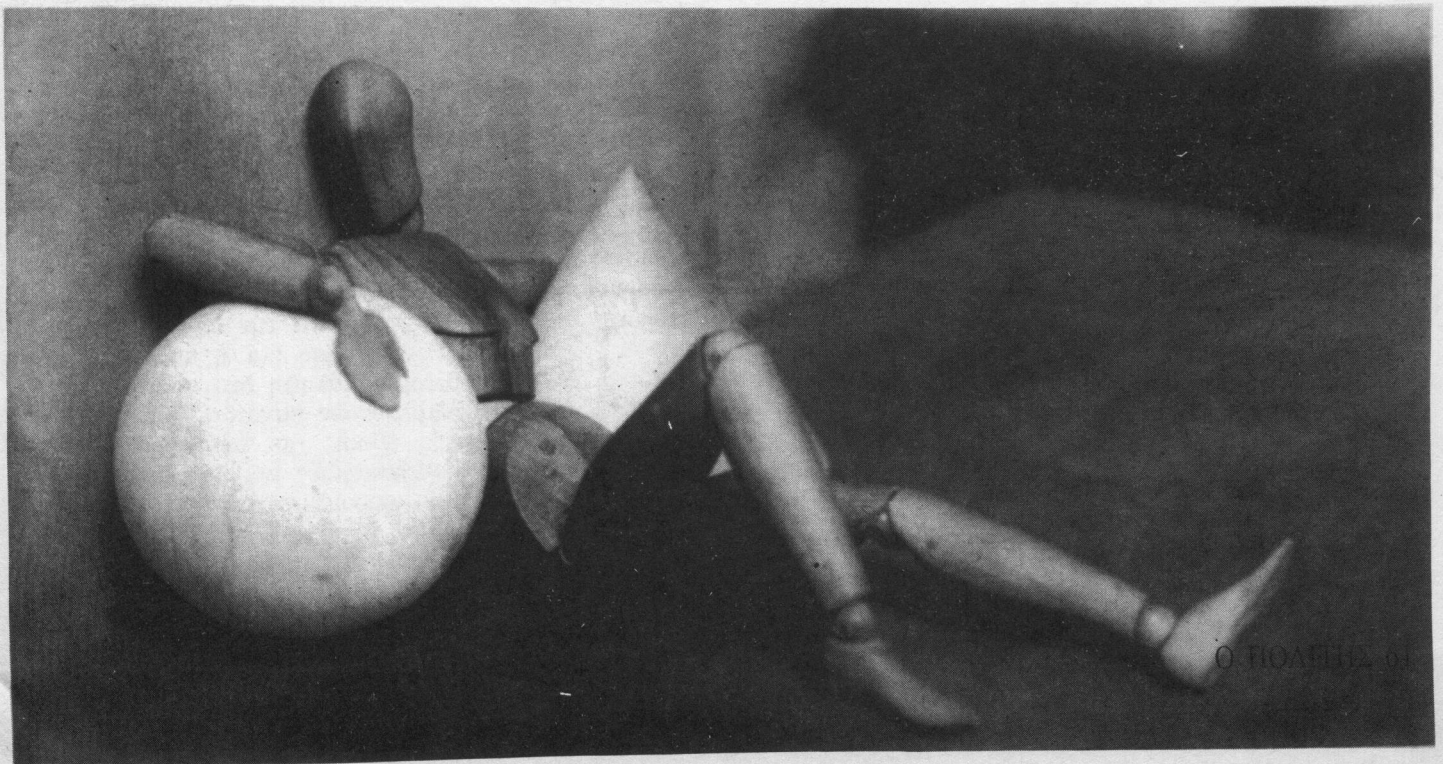

νες ἔτσι κι ἄλλιῶς, ὑπακούει μάλιστα σέ κανόνες τοὺς ὁποίους οἱ ρυθμιστικές ἐπεμβάσεις συνήθως παραγνωρίζουν· καὶ δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀναρχη ἡ γλωσσική χρήση διότι ἐκπληρώνει στοιχειώδεις ἐπικοινωνιακές ἀνάγκες, τίς ὁποῖες ἀκριβῶς ὑπηρετοῦν οἱ γραμματικοὶ κανόνες. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι ὁ Γ. ἀδυνατεῖ νά δεῖ ὅτι οἱ ρυθμιστικές ἐπεμβάσεις ἀνταποκρίνονται ἐπίσης καὶ σέ μιὰ «μεγάλῃ ἀλήθεια». Ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς στίς πολιτισμικές μας δεσμεύσεις. Ἡ κοινή ἢ πρότυπη γλῶσσα κατασκευάζεται – καὶ ἄρα ὑπόκειται σέ ρύθμιση ἐξ ὀρισμοῦ – ἀκριβῶς γιὰ νά γράφουν – καὶ νά μιλοῦν – ὅλοι «μέ τόν ἴδιο τρόπο», ἀκολουθώντας δηλαδή τίς ἴδιες συμβάσεις. Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε τή χρησιμότητα αὐτῶν τῶν συμβάσεων στόν δημόσιο βίο μιᾶς γλώσσας, στήν ἐκπαίδευση καὶ τή διοίκηση, ὅπου ὁ γραπτός λόγος ἀποκτᾷ ἐνίοτε προβάδισμα ἐναντι τοῦ προφορικοῦ, ὅπως δέν χρειάζεται νά τονίσουμε τίς ἀφόρητες πιέσεις πού, μέσω τῆς καθιέρωσης τέτοιων συμβάσεων, ἀσκοῦνται στά προφορικά ἰδιώματα, στίς διαλέκτους καὶ κοινωνιολέκτους μιᾶς γλώσσας. Κάθε κοινή ἢ πρότυπη γλῶσσα περιβάλλεται ἀπό μυθολογίες πού τῆς ἐξασφαλίζουν τή συνεκτικότητα καὶ τήν ἀποδοχή πού χρειάζεται, γιὰτί κάθε κοινή γλῶσσα εἶναι ταυτόχρονα γλῶσσα καὶ ιδεῶδες. Τά «συγκριτικά πλεονεκτήματα» αὐτῶν τῶν μυθολογιῶν εἶναι ἄλλωστε περιορισμένα· ἡ μυθολογία τῆς ἀγγλικῆς ἐλάχιστα διαφέρει, ὡς πρός τίς ὑπόρρητες παραδοχές της, ἀπό τή μυθολογία τῆς ἐλληνικῆς ἢ καὶ ὅποιασδήποτε γλώσσας ἔχει ὑποστῆ τή διαδικασία τῆς τυποποίησης. Ἡ γλωσσική μυθολογία τῆν ὁποία ἐκθέτει ὁ Γ. εἶναι μυθολογία ὄλων, λίγο-πολύ, τῶν δυτικῶν γλωσσῶν, εἶναι μυθολογία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Εἶναι ἡ κοινότοπη μυθολογία τῆς κοινῆς γλώσσας.

Καί ὅπως μέ καθετί στή γλῶσσα, ἡ μόνη συνθήκη πού πρέπει νά ἐξασφαλίζουν τά γλωσσικά πρότυπα

καὶ οἱ μυθολογίες πού τά περιβάλλουν εἶναι νά γίνονται ἀποδεκτά.

1. Ὁ ὅρος *complaint tradition* εἶναι τῶν J. Milroy & L. Milroy, *Authority in Language: Investigating Standard English*, Routledge, London 1993³ (1985), κεφ. 2.
2. Σχετικά μέ τήν ἐπιστολογραφία καὶ ἐπιφυλλιδογραφία γιὰ τήν ἐλληνική γλῶσσα, βλ. Ρ. Δερβερούδη καὶ Σ. Μοσχονά, «Ὁ καθαρισμός τῆς γλώσσας καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ καθορισμοῦ», *Σύγχρονα Θέματα* 62 (Ἰαν.-Μάρτ. 1997), σσ. 79-91· πρβλ. Ἀ. Ἰορδανίδου καὶ Γ. Ἀνδρουτσόπουλου, «Πῆρνε τή γλῶσσα στό... κρανίο: Στάσεις τῶν ΜΜΕ ἀπέναντι στή γλῶσσα τῶν νέων», στό *Ἑλληνική Γλωσσολογία 97: Πρακτικά τοῦ Γ' Διεθοῦς Γλωσσολογικοῦ Συνεδρίου γιὰ τήν Ἑλληνική Γλῶσσα, Ἑλληνικά Γράμματα*, Ἀθήνα 1999, σ. 586-595.
3. Γιὰ τόν νομομοποιητικό ρόλο τῶν διαφορῶν ἐλίτ, βλ. G. Thomas, *Linguistic Purism*, Longman, London 1991· βλ. ἐπίσης Δερβερούδη καὶ Μοσχονά, ὅ.π., σ. 82. Ὁ Wardhaug σημειώνει ὅτι οἱ κινδυνολόγοι ἐπικαλοῦνται συχνά τή «λογική» –καὶ τήν ἠθική– μᾶλλον παρά τή γραμματική. Γι' αὐτούς ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς εἶναι ἓνα εἶδος ἠθικῆς διδασκαλίας.
4. Σχετικά μέ τόν «ἠθικό πανικό» γιὰ τή γλῶσσα ἀλλά καὶ τή σημασία ποικίλων γλωσσικῶν ἀξιολογήσεων, βλ. τό ἐξαιρετο βιβλίο τῆς D. Cameron, *Verbal Hygiene*, Routledge, London 1995, ἰδιαίτερα τό κεφ. 3.
5. Πρβλ. ὅμως L. Bauer & P. Trudgill, ἐπιμ., *Language Myths*, Harmondsworth: Penguin Books, ὅπου 21+1 γλωσσολόγοι ἀναλαμβάνουν νά καταρρίψουν 21 «γλωσσικούς μύθους», ὅπως: «τά ἰταλικά εἶναι ὠραία καὶ τά γερμανικά ἄσχημα» «τά γαλλικά εἶναι λογική γλῶσσα», «οἱ νέοι οὔτε γράφουν οὔτε μιλάνε σωστά πιά» κλπ. Οἱ ἐπιμελητές τοῦ τόμου ἐπισημαίνουν καὶ αὐτοί τήν ἀποτυχία τῶν γλωσσολόγων νά «πληροφορήσουν» τό εὐρύτερο κοινό γιὰ γλωσσικά θέματα· ἐπισημαίνουν ἐπίσης ὅτι οἱ μύθοι γιὰ τή γλῶσσα ἀποτελοῦν πάντως «μέρος τοῦ πολιτισμοῦ μας» –τοῦ ἀγγλοαμερικανικοῦ ἢ τοῦ εὐρύτερου, δέν διευκρινίζει.

ΜΙΚΡΟ ΣΧΟΛΙΟ ΠΑΝΩ ΣΕ ΕΝΑΝ ΔΙΑΛΟΓΟ

Στό διάλογο με τον Νίκο Θεοτοκά (Πολίτης, Σεπτέμβριος, Οκτώβριος '99) ο Διονύσης Γουσέτης αναφέρθηκε σέ άρθρο μου στην *Αύγή* της 11.7.99 για τά ανθρώπινα δικαιώματα υποπίπτοντας κι αυτός στό γνωστό αμάρτημα της διαστρέβλωσης της έκφρασμένης σκέψης μέ τή μέθοδο της επιλεκτικής απομόνωσης φράσεων.

Παρ' όλα αυτά, ή αποκατάσταση δέν αποτέλεσε τό βασικό έρέθισμα αυτού του σύντομου σημειώματος -έτσι κι άλλιώς ζοῦμε στην εποχή των διαστρεβλώσεων, δέν είναι, επομένως, δυνατό νά χωλοοκάμε συνεχώς-, αλλά ή συζήτηση πού ανοίξαμε μέ τή μικρή μου φίλη Κατερίνα. Έκείνη μέ έπεισε πώς ίσως αξίζει τον κόπο νά επανέλθω στό θέμα της «ανθρώπινης αξιοπρέπειας», πού έδωσε και λαθή για παρεξήγηση. Ναι, πιστεύω πώς υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά πού παρακολουθούν τήν ανθρώπινη φύση (όσο ή μνήμη των κυττάρων μας είναι σέ θέση νά κατασκευάσει τήν εικόνα της) και, υπ' αυτή τήν έννοια, οποιαδήποτε ανάιρεση του σκληρού πυρήνα τους ισοδυναμεί μέ μηδενισμό της ύπαρξης. Η έφεση για ζωή, ή έλευθερία και τό ζήν εν κοινονία, στην άκραιο τους, εσώτατη, μορφή είναι αναπαλλοτρίωτα. Από εκεί και πέρα, όμως, ή συγκεκριμένη μορφή κι ό τρόπος πού οι άνθρωποι κάθε ιστορικής περιόδου διώνουν τά στοιχεία πού τους συγκροτούν, είναι καθαρά πολιτισμικό φαινόμενο, άρα χρονικά προσδιορισμο και πεπερασμένο. Ακόμα κι αυτή ή έφεση για ζωή πού κάποιος θά μπορούσε νά ισχυριστεί πώς είναι ένστικτο, άρα παρακολούθημα μη έπηρεαζόμενο από έξωγενείς παράγοντες, διατηρεί ύψηλό ποσοστό πολιτισμικού έπικαθορισμού.

*Άλλη αντίληψη ζωής και σχέ-

σης μέ τό θάνατο προβάλλει ό Σωκράτης, ό ρομαντικός Βέρθερος ή ό Κινέζος Λάο Τσέ. Δέν υπάρχουν, επομένως, όντολογικού τύπου χαρακτηριστικά, αλλά (κυρίως) ανθρώπινες έπιλογές, των οποίων ή κοινωνική άντικειμενοποίηση έπεται μιάς προηγούμενης, σιωπηρής και άτυπης, διαδικασίας προσχώρησης.

Γιά νά τό πούμε άλλιώς.

*Αν ύποθεθεί πώς ή σύλληψη του πίνακα αξιών λαμβάνει χώρα στό μυαλό κάποιου Μωυσή, Σόλωνα ή Μωάμεθ (δέν γίνεται έτσι, βέβαια) ή έδραίωση έξαρτάται απ' τήν άποδοχή των αξιών αυτών εκ μέρους των μελών της κοινωνίας.

*Όσο πύο διευρυμένος είναι ό κύκλος, όσο, μέ άλλα λόγια, περισσότερο καθολικός είναι ό χαρακτηρισ τους, τόσο πύο αυτόνότος και λειτουργικός για τήν κοινωνική συνοχή, είναι ό αξιολογικός κανόνας.

Αυτό δέ πού ξεχωρίζει τίς άνοιχτές (δημοκρατικές) κοινωνίες από τίς κοινωνίες της βίας, είναι πώς, στην πρώτη περίπτωση, ή έσωτερικευση της αξιολογικής κατάταξης γίνεται έλευθέρως, χωρίς καταναγκασμό, σχεδόν αυτόματα, ως τρόπος ζωής, τόσο πού ή έναντίωση νά αποτελεί συνειδητή άγνίθεση ή παραβατική συμπεριφορά, ενώ στην δεύτερη περίπτωση ή όμοθυμία επιβάλλεται.

Αυτή δέ ή διαδικασία, τήν όποια ως γνήσιοι οίηματίες της «πολιτισμένης Δύσης» λησμονούμε ή άποσιωπούμε, αποτελεί και τον σταθερό κανόνα μέτρησης του «άνθρωπισμού» μας. Διότι, πολύ απλά, σηματοδοτεί ή βαθιά άναγνώριση της ετερότητας του Άλλου και τό δικαίωμα νά προσχωρήσει ή νά μήν προσχωρήσει στίς αξίες πού του προτείνονται, ό,τι όνόμασα στό άρθρο της *Αύγης* ουσιαστικό σεβασμό της ανθρώπινης

άξιοπρέπειας, ό όποιος (σεβασμός) άποτελεί και τή βάση της όποιας πολιτισμικής μείξης μέ ήπιες διαδικασίες, μέ άνοχη, και ένθεν και ένθεν διείσδυση. Τά προβλήματα, ιδίως σέ περιόδους πολιτισμικών διαφοροποιήσεων, όπως ή σημερινή, δέν τίθενται άντοτε μέ όρους άσπρου-μαύρου και ή έπαφή άνάμεσα στό δικό μας Έγώ, πού σωστά και ύγιώς θέλουμε νά προστατεύσουμε και στόν Άλλον πού πρέπει νά άνεχτοῦμε, είναι άμφίδρομη, περίπλοκη, συνεχώς έπαπειλούμενη κι έξελισσόμενη. Πολύ περισσότερο πού, όταν τό παλιό δέν βολεύει και τό καινούργιο δέν έχει βρει τήν ισορροπία του, ή έσωτερικευση ντουμπλάρεται, αυτοῦπονομεύεται και, συχνά, ισορροπώντας πότε πάνω στό περιεχόμενο και πότε στην διακήρυξη, νοθεύεται.

Μικρό παράδειγμα.

Πρίν από κάποιο διάστημα, στην Γαλλία, μουσουλμάνες μαθήτριες, στό όνομα του «δυτικού» ανθρώπινου δικαιώματος της προσωπικότητας, προσήλθαν στό σχολείο τους μέ τήν παραδοσιακή θρησκευτική τους μαντίλα, προκαλώντας τήν επίκληση, εκ μέρους άλλων μαθητριών, γονέων και δασκάλων, άνάλογης σοβαρότητας «δυτικών» δικαιωμάτων, όπως της άνεξιθρησκείας, της λαϊκής εκπαίδευσης κ.ά. Τό φαινόμενο, ως γνωστό, επαναλαμβάνεται συχνότατα στά τουρκικά πανεπιστήμια.

Μέ τό παράδειγμα αυτό άναδεικνύεται, κατά τήν άποψη μου, ή δάνεια χρήση και ή έπιφανειακή άλληλεπικάλυψη δύο παράλληλων αξιολογικών κανόνων, της κοσμικής ήθικης (μέ υπόδαθο όμως καθολικισμού) και των έπιταγών του μουσουλμανισμού (μέ ύπολανθάνον τό αίτημα της έθνικής ιδιαιτερότητας).

Σέ τέτοιες ή ανάλογες περιπτώσεις πού άπτονται και τής δικής μας (τών κατοίκων αυτής τής χώρας έννοώ) καθημερινότητας, ή ιδανική τοποθέτηση του δημοκράτη, δέν μπορεί νά είναι άλλη από τό διάλογο και τήν ειρηνική επίλυση τής σύγκρουσης (κάθε πολιτισμική μείξη προϋποθέτει, μήν τό ξεχνάμε, προηγούμενη διαφορά) έτσι ώστε ο γόνιμος συμβιβασμός νά είναι τό αποτέλεσμα. Η άλλη άποψη (γνωστότατη στην ιστορία) είναι τής έξαφάνισης του Άλλου και ή διά τής μαχαίρας επικράτηση του δυνατότερου. Ο σεβασμός όμως του Άλλου προϋποθέτει και μιάν άλλη άρχή. Τήν πεποίθηση πώς ή πρωτοβουλία τής χειραφέτησης δέν είναι εισαγόμενο είδος και πώς ή άπελευθερωτική διαδικασία είναι και παραμένει εϋθύνη αυτών πού ύφίστανται τήν όποια (κατά τήν άποψή τους) καταπίεση.

Η πιο εύγενής, άπ' όσο ξέρω, ύποκατάσταση πού έγινε στή σύγχρονη ιστορία, είναι αυτή εκ μέρους των κομμουνιστικών κομμάτων. Όταν ένα περιορισμένης έμβλειας, αλλά παρ' όλα αυτά συλλογικό ύποκείμενο, ανέλαβε τήν χειραφέτηση στο όνομα όλόκληρης τής κοινωνίας, στον ίδιο βαθμό πού κι ή εργατική τάξη χρεώθηκε τήν ανάταξη όλων των ύπολοίπων ως τήν άνώτερη κι άταξική βαθμίδα.

Η βία (βλ. δικτατορία του προλεταριάτου) εύλογήθηκε στο όνομα τής μελλοντικής άνάστασης. Στή βάση της όμως ύπήρχε τό γνωστό «ό σκοπός αγιάζει τά μέσα» κι αυτό πληρώθηκε μέ πραγματική και -τό χειρότερο- ήθική κατάργηση. Μικρό παράδειγμα πού μοιάζει σύγχρονο. Έλάχιστοι από τους άνιδιοτελώς πεπεισμένους εκείνης τής εποχής, άναρωτήθη-

καν για τίς επιπτώσεις, όταν ή μηχανή κούρευε τους μουζικούς άγγελιδόν, μιάς και αυτό γινόταν για τό καλό τους και βέβαια στο όνομα άξιων πανοικουμηνικών και σίγουρων, όπως ή υγεία και ή πρόοδος. Καταρρακώνοντας, τήν άποψη πού είχαν αυτοί οι άνθρωποι για τόν έαυτό τους, άρα τόν αυτοσεβασμό και τήν άξιοπρέπεία τους.

Εάν εκείνη ή, για πολλούς, πάρα πολλούς άνθρωπος, ειλικρινής προσφορά στή διαδικασία τής ανθρώπινης χειραφέτησης έδωσε τό αποτέλεσμα πού έδωσε, τί μας κάνει νά εμπιστευόμαστε τήν σύγχρονη, κυνική, άφ' ύψηλου και επιλεκτική επιχείρηση σωτηρίας των άπανταχού τής γής μειοψηφιών από τους στρατοκράτες γιάνκηδες ή τους παγιδευμένους στή λογική των συμφερόντων τους σημερινούς Εϋρωπαίους ήγέτες;

Πώς δεχόμαστε μέ τόση έπιπολαιότητα (όταν δέν ύπάρχει ιδιοτέλεια) τή μεταφορά του πυρήνα τής έλευθερίας από τό έσωτερικό τής ανθρώπινης βούλησης σε έξωτικούς;

Στό παρελθόν ή βοήθεια προς τους καταπιεζόμενους είχε ένα όνομα, λεγόταν άλληλεγγύη. Είναι ή μόνη πού δέν μεταφέρει άταρχικά κι άτάρεσκα τήν εϋθύνη πού φέρουμε όλοι για τους έαυτούς μας, στους ώμους κάποιων

«άνώτερων» ενώ, συγχρόνως, διατηρεί τό επίπεδο τής ανθρωπιότητας πού μας βοήθει νά ζήσουμε συλλογικά, ως κοινωνικά όντα. Τέλος, όσον άφορ ά τή λογική των κρατών (δέν παραβλέπουμε πώς ύπάρχει κι ή *raison d'Etat* πού έλεγε κι ο Τοκβίλ, κάποιες κοινωνικές ισορροπίες εκπροσωπεί κι αυτή) τό διεθνές ποινικό δικαστήριο για τους εγκληματίες των ανθρώπινων δικαιωμάτων κλπ. ήχηρά πού θίχτηκαν και στον «διάλογο» του Πολίτη, ένα μονάχα σύντομο σχόλιο. Κανένας θεσμός δέν ύφίσταται ως τέτοιος, αν δέν διαθέτει νομιμοποίηση. Ό,τι ύποστηρίξαμε για τά άτομα, ισχύει, κατ' αναλογία, και για τά κράτη. Μόνο αν άποδεχτούν έλευθέρως τίς άρχές, τό τυπικό τής διαδικασίας και τήν ισότιμη εφαρμογή, αν, μέ άλλα λόγια, ύπάρξει γενικότερο κλίμα συμβιβασμού και διαπραγμάτευσης μεταξύ μεγάλων και μικρών κρατών αλλά κι εκείνων πού άνήκουν σε διαφορετικά ιδεολογικά, έθνολογικά και θρησκευτικά γκρουπ, είναι δυνατή ή ευρεία άποδοχή κι ή ουσιαστική διεθνοποίηση τής ποινικής δίωξης σε βάρος των παραβατών συλλογικών άρχων. Άλλιώς μιλάμε για τό δικαιο του ισχυρότερου. Πού αν, για τίς άνάγκες του, βαφτίσει τό κρέας, ψάρι, λίγο ένδιαφέρει.

Ο σημερινός εύτελισμένος ΟΗΕ δείχνει και τό βαθμό άνυποληψίας ενός τέτοιου μελλοντικού έγχειρήματος. Αυτά, μικρή μου Κατερίνα και συνεχίζουμε, γιατί, είπαμε, οι καιροί είναι μεταβατικοί κι ή μόνη σίγουρη κρίση είναι αυτή του καθενός, όταν φέρει έπάξια τό παρελθόν κι άνοίγεται άφοδα στο μέλλον...

Λίλα Χαμπίμπη

